

Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігі
Министерство просвещения Республики Казахстан

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Национальная академия образования имени И. Алтынсарина

**Инклюзия жағдайында білім беру процесі үшін заманауи
ресурстарды пайдалану бойынша
әдістемелік ұсынымдар**

**Методические рекомендации
по использованию современных ресурсов для
образовательного процесса в условиях инклюзии**

**Астана
2023**

БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми-әдістемелік кеңесімен баспаға ұсынылды (2023 жылғы 22 тамыздағы №5 хаттама)

Рекомендовано к изданию Научно-методическим советом Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол №5 от 22 августа 2023 года)

Инклюзия жағдайында білім беру процесі үшін заманауи ресурстарды пайдалану бойынша әдістемелік ұсынымдар – Астана: БІ. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2023. – 184 б.

Методические рекомендации по использованию современных ресурсов для образовательного процесса в условиях инклюзии – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2023. – 184 с.

Бұл әдістемелік құралда педагогтерге инклюзия жағдайында білім беру процесінде заманауи ресурстарды пайдалану бойынша ұсынымдар беріледі.

Әдістемелік ұсынымдар педагогтерге, мектептердің әкімшілігі мен әдістемелік кабинеттер өкілдеріне, білім басқармалары мен бөлімдерінің мамандарына әрбір баланың сапалы білімге құқығын қамтамасыз етуде пәрменді көмек көрсетуге арналған.

В данном методическом пособии предлагаются рекомендации по использованию педагогами современных ресурсов для образовательного процесса в условиях инклюзии.

Методические рекомендации должны оказать действенную помощь педагогам, представителям администрации школ, методических кабинетов, специалистам управлений и отделов образования в обеспечении права каждого ребенка на качественное образование.

© БІ. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2023
Национальная академия образования
им. И. Алтынсарина, 2023

Кіріспе

Сапалы білім берудің өмір сүру деңгейін жақсартудың басты шарты ретіндегі ықпалды рөлін түсіне отырып, Қазақстанның білім беру бойынша мемлекеттік саясаты халықтың барлық топтарының сапалы дамуы мен білім алуын қамтамасыз етуге бағытталған. Білім беруді жетілдіру процесі өздігінен дербес дамымай, тұтастай республиканың экономикалық және әлеуметтік дамуына тәуелді үздіксіз процесс болып табылады. Ерте балалық шақтан бастап білім беру Үкіметтің, азаматтық қоғамның және бизнес құрылымдарының күш-жігерін жұмылдыру үшін ұлттық басымдықтардың біріне айналуын дәйекті түрде қамтамасыз ету үшін берік саяси ерік-жігер қажет.

Қазақстан заңнаманың халықаралық және ұлттық нормаларына сәйкес барлық балалар үшін білім алу құқығына кепілдік береді. Балалардың білім алу құқығы бірқатар заңнамалық құжаттарда, атап айтсақ, ҚР Конституциясында (30-бап), «Білім туралы» ҚР Заңында (3-бап), «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» ҚР Заңында, «Халықтың көші-қоны туралы» ҚР Заңында белгіленген [1-4].

Мемлекет басшысының 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында табысты ұлтты қалыптастыру факторы ретінде орта білім беру сапасының маңыздылығы атап өтілді: «әрбір оқушының білім алып, жан-жақты дамуы үшін қолайлы жағдай жасалуы тиіс» [5].

Қазақстанның 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді даму стратегиясын іске асыру мақсатында Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары әзірленді және іске асырылуда, онда 10 жалпыұлттық басымдық айқындалды, олардың бірі – «сапалы білім беру». Бұл басымдықтың мәні – ел дамуының жаңа бағытын іске асыру үшін адам капиталын дамыту [6].

«Сапалы білім беру» басымдығының міндеттерін шешу шеңберінде білім берудің барлық деңгейлеріндегі білім алушылардың білім сапасын арттыруға бағытталған 2021-2025 жылдарға арналған «Білімді ұлт «сапалы білім беру» ұлттық жобасы бекітілді [7].

2022 жылғы қарашада бекітілген «Жайлы мектеп» білім беру саласындағы ұлттық жобада мемлекеттің маңызды міндетін орындау белгіленді: «Әрбір қазақстандық мектеп оқушысына білім алуы және жан-жақты дамуы үшін білім алушылардың және олардың ата-аналарының қатысуымен мемлекет, мектеп әкімшілігі, педагогикалық ұжым тарапынан лайықты жағдайлар жасалуы тиіс» [8].

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің ахуалы мен дамуы туралы Ұлттық баяндама деректеріне сәйкес, «2021-2022 оқу жылында білім беру процесінде АКТ (электрондық журналдар мен күнделіктерді) қолданатын мектептердің үлесі 96%-ды құрады. Педагог, оқушы және ата-ана ынтымақтастығын күшейту, сондай-ақ оқу-тәрбие процесінің тиімділігін арттыру мақсатында «Күнделік» электронды журналдары мен күнделіктерінің бірыңғай ақпараттық жүйесі енгізілді. 2016 жылы аталған жүйе еліміздің мектептерінің 15%-ы қосылды. 2021 жылы бұл көрсеткіш 96%-ға жетті.

Электронды жүйеде ата-аналар үй тапсырмаларының мазмұнын, педагогтің түсініктемелерін, білім алушылардың үлгерімін, сабаққа қатысуын көре алады. «Күнделік» электронды жүйесі қашықтықтан білім алушылар мен педагогтер жұмыс істейтін онлайн-платформалармен үндестірілген. Сандық білім беру платформалары педагогтер мен білім алушылардың білім беру контентіне, онлайн-кестеге, электрондық журналды жүргізуге, тапсырмаларды тексеруге және баға қоюға, бейнеконференция режимінде оқу сабақтарын өткізуге, тестілеуге және онлайн-емтихандарды өткізуге қол жеткізуін қамтамасыз етті. 24 мыңнан астам цифрлық ресурстары бар сапалы білім беру контенті қалыптастырылды, оның ішінде 1-11 сыныптарға арналған барлық пәндер бойынша 13 757 бейне сабақ, 4 005 электрондық оқулық, 6338 қосымша материал қалыптастырылды. Бұл каталог жаңа білім беру және әдістемелік ресурстармен үнемі толықтырылып отырады.

Білім беруді цифрландырудың маңызды көрсеткіші жоғары жылдамдықты Интернетке педагогтер мен оқушылардың қолжетімділігін кеңейту болып табылады. 2025 жылға қарай ««Өзгерістер жолы: Әр азаматқа лайықты өмір!» Жол картасы шеңберінде барлық ауылдық мектептерді жоғары жылдамдықты Интернетке қосу жоспарлануда. Халық аз елді мекендердегі сапалы Интернет мәселелерін шешу «Цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасы аясында жүзеге асуда.

Осылайша, қазақстандық білім беру жүйесі рухани байлықты, моральдық тазалық пен толеранттылықты үйлесімді үйлестіре отырып, жоғары білікті, бәсекеге қабілетті, жанашыр, коммуникабельді, логикалық ойлауға қабілетті шығармашылық тұлғаны қалыптастыруға бағытталған. Қоғамдық қатынастарды ізгілендіру, өз кезегінде, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың сапалы бірлескен білім беру құқығын қабылдаусыз және іске асырусыз мүмкін емес [9].

Кеңейіп келе жатқан білім беру кеңістігінде ерекше білім беруді қажет ететін бала, ең алдымен, дамып келе жатқан тұлға болғандықтан, оның білім алу құқығын іске асыруды қамтамасыз ету білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың маңызды міндеттерінің бірі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар білім берудегі теңдік идеяларының қалыптасуы мен дамуында стратегиялық сипаттағы және бүкіл білім беру жүйесіне әсер ететін, сондай-ақ білім беру идеологиясын ізгілендіру бағытында өзгертуді көздейтін инклюзивті білім берудің қалыптасқан жүйесі маңызды орын алады.

Бұл әдістемелік нұсқаулықта педагогтердің инклюзия жағдайында білім беру процесі үшін заманауи ресурстарды пайдалануы бойынша ұсынымдар берілген. Әдістемелік ұсынымдар педагогтерге, мектеп әкімшілігінің, әдістемелік кабинеттердің өкілдеріне, білім басқармалары мен бөлімдерінің мамандарына әр баланың сапалы білім алу құқығын қамтамасыз етуде пәрменді көмек көрсетуі тиіс.

1 Заманауи білім беру ресурстары инклюзивті білім беруді дамытудың негізі ретінде

Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді ілгері дамыту көптеген ұйымдастырушылық және әдістемелік мәселелердің шешімдерін үнемі іздеуді талап етеді. Дамып келе жатқан инклюзивті практика барлық білім алушылардың білім беру қажеттіліктеріне сәйкес келетін, икемді, бейімделген білім беру ортасын құруға бағытталған. Бұл ретте ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы білім беру процесіне қосудың көптеген мәселелері сыныптағы оқу қызметін жоспарлау мен ұйымдастырудың тәсілдерін қайта қарастырумен байланысты.

Инклюзивті білім беру барлық балалардың әртүрлі қажеттіліктеріне бейімделу тұрғысынан баршаға білім берудің қолжетімділігін білдіреді. Қазіргі кезде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың құқықтарын іске асыру балалар тәрбиеленетін және білім алатын білім беру ұйымын, оқу бағдарламасын мен формасын ата-аналарға (занды өкілдеріне) таңдау құқығын берумен шектелмейді. Сондай-ақ білім беру жүйесінің осындай балаларды қабылдауға дайындығы және жеке мүмкіндіктеріне сәйкес сапалы білім алуларына жағдайлардың болуы секілді айқын мәселелер мен басымдықтарды түсіндіруді талап етеді.

Инклюзивті білім беру балалардың кез келген кемсітушілігін жоққа шығаратын идеологияға негізделген – барлық адамдарға тең қарым-қатынас қамтамасыз етіледі, ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арнайы жағдайлар жасалады.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін дамытуда инклюзия қоғамның ерекше, өзге адамдарға қатысты ұстанымын өзгертетін, өз құрдастарының арасында сапалы білім алу ықтималдығын кеңейтетін және әртүрлілікті өзара байыту ресурсы ретінде қабылдауға және оған құрметпен қарауға сүйенетін заңды кезең болып табылады. Инклюзивті білім беру мүгедектігі бар балаларға және ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қатысты кемсітушіліктің алдын алуға қызмет етеді, олардың қоғамның толыққанды мүшелері болу құқығын қолдайды [10].

ҚР «Білім туралы» Заңына сәйкес «білім алу үшін арнайы жағдайлар – ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың (балалардың), сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі балалардың оларсыз білім беру бағдарламаларын меңгеруі мүмкін болмайтын, оқу, сондай-ақ арнаулы, жеке дамыту мен түзеу-дамыту бағдарламаларын және оқыту әдістерін, техникалық, оқу және өзге де құралдарды, тыныс-тіршілік ортасын, психологиялық-педагогикалық қолдап отыруды, медициналық, әлеуметтік және өзге де көрсетілетін қызметтерді қамтитын жағдайлар» [2].

Сонымен қатар осы Заңда психологиялық-педагогикалық қолдау «білім беру ұйымдарында іске асырылатын, процесінде ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды (балаларды) ойдағыдай оқыту және дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық

және педагогикалық жағдайлар жасалатын жүйелі-ұйымдастырылған қызмет» деп берілген [2].

«Білім туралы» Заңға сәйкес «Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдап отыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 6 бұйрығында білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдау тәртібі айқындалған [11]. Осы Қағидаларда білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдаудың мынадай негізгі бағыттары көрсетіледі:

1) тәрбиеленушінің/білім алушының ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтауды және бағалауды;

2) ерекше білім беру қажеттіліктері бар педагогтер мен тәрбиеленушінің/білім алушының отбасына консультативтік-әдістемелік көмек көрсетуді;

3) ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды (балаларды) табысты оқыту, дамыту және әлеуметтендіру үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасауды қамтиды.

Психологиялық-педагогикалық қолдап отырудың мазмұны оқу бағдарламалары мен оқу жоспарларының өзгеруімен қатар келесі әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайларды қамтиды: «белгілі бір психикалық функциялардың (қабылдау, есте сақтау, зейін, праксис) бұзылуынан туындаған нақты оқу қиындықтары бар оқушыларға қатысты қолданылатын баламалы оқыту әдістері мен технологиялары».

Сондай-ақ аталған Қағидаларда табысты оқыту, дамыту және әлеуметтендіру үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар ретінде келесілер келтірілген: «оқулықтарды, оқу-әдістемелік құралдарды таңдау, жеке оқу-әдістемелік кешендерді дайындау. Көру қабілеті зақымдалған балалар үшін (үлкен баспа кітаптары; зағиптарға арналған Брайль қарпімен басылған оқулықтар; рельефтік сызбалар, диаграммалар, арнайы муляждар), тірек-қимыл аппараты бұзылыстары бар балалар үшін (үлкен әріптермен жазылған рецепттер), есту қабілеті зақымдалған балалар үшін (символдарды пайдаланатын оқулықтар (қолмен сөйлеу); субтитрлері бар бейнелер; оқу компьютерлік бағдарламалар), зияты зақымдалған балалар үшін арнайы оқулықтар, жұмыс дәптерлері және басқа оқу құралдары қолданылады».

Кедергісіз орта құру және білім алушылардың білім беру ұйымына физикалық қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін оқу орнын бейімдеу мақсатында:

- қозғалысы шектелген балалар үшін: мектепке тасымалдау, пандустар, перилалар, көтергіштер, лифт, арнайы жабдықталған кабинет (үстел, орындық), көпшілік пайдаланатын орын (дәретхана, асхана);

- көру қабілеті зақымдалған балалар (зағип балалар, нашар көретіндер): тактильді жолдар, тактильді нұсқауыштар, перилалар;

- есту қабілеті зақымдалған балалар (естімейтін, нашар еститін): визуалды кестелер, дыбыс күшейтетін жабдық.

Оқу орнын бейімдеу оқу ортасын білім алушының жеке ерекшеліктеріне (дене ерекшеліктері (есту, көру): мінез-құлық ерекшеліктері) бейімдеуді көздейді.

Жалпы білім беру процесінде ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларды қолдау ұжымдық жұмыс стилін, әртүрлі мамандардың (психолог, логопед, арнайы педагог, әлеуметтік педагог), педагогтер мен ата-аналардың тығыз қарым-қатынасын қамтиды.

Білім берудің әрбір деңгейінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау белгілі бір басым міндеттерді шешу арқылы жүзеге асырылады:

- бастауыш мектепте – мектепте оқуға дайындықты анықтау, мектепке бейімделуді қамтамасыз ету, балалардың оқу іс-әрекетіне қызығушылығын арттыру, танымдық және оқу мотивациясын дамыту, баланың өз тәртібін реттеуін дамыту, тілек пен «үйрену қабілетін» қалыптастыруға қолдау көрсету, жеке ерекшеліктері мен әлеуетті мүмкіндіктерін ескере отырып әр білім алушының шығармашылық қабілеттерін дамыту;

- негізгі мектепте – бұл білім алушының негізгі мектепке өтуін қолдау, оқытудың жаңа жағдайларына бейімделу, жеке және құндылық-семантикалық өзін-өзі анықтау және өзін-өзі дамыту міндеттерін шешуде қолдау, жеке мәселелер мен әлеуметтену мәселелерін шешуге көмектесу, өмірлік дағдыларды қалыптастыру, невроздардың алдын алу, ата-аналармен және құрдастарымен сындарлы қарым-қатынас орнатуға көмектесу;

- жоғары мектепте – білім алушыға бейінді бағдарлауда және кәсіби өзін-өзі анықтауда көмек көрсету, экзистенциалдық проблемаларды шешуде қолдау (өзін-өзі тану, өмірдің мәнін іздеу, жеке сәйкестікке қол жеткізу), уақытша перспективаны дамыту, мақсат қою қабілеті, психоәлеуметтік құзыреттілікті дамыту.

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдауды мектептің педагогикалық ұжымымен ынтымақтастықта мамандар тобы жүзеге асырады. Мамандар тобының үйлесімді жұмысын қамтамасыз ету үшін мектепте психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі құрылады, ол жоғарыда аталған нормативтік құжаттарға сәйкес жалпы білім беретін мектептің толыққанды құрылымдық бөлімшесі болып табылады.

Психологиялық-педагогикалық қолдау мамандары тиімді жұмыс істеу үшін ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қолдауды барынша дараландырудың командалық тәсілі мен технологияларын меңгеруі қажет. Сонымен қатар білім алушыны қолдаудағы, оның оқу процесін даралаудағы негізгі рөл педагогке тиесілі.

Инклюзивті білім берудің тиімділігінің негізгі критерийі ерекше қажеттіліктері бар білім алушының сәтті әлеуметтенуі, мәдениетке қосылуы, академиялық білімді игерумен қатар әлеуметтік тәжірибесінің дамуы болып табылады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды білім беру процесіне қосуда білім беру тетіктерін құру және жетілдіру жолында тұрған проблемаларды қозғай отырып, оқытудың дәстүрлі нысаны мен қағидаттарына, олардың икемсіздігі мен бейімделмеуіне байланысты кедергілер туралы сөз қозғау қажет. Негізгі кедергілердің бірі – жалпы білім беретін мектеп педагогтерінің ерекше білім беруді қажет ететін балалардың психофизикалық даму ерекшеліктері, білім беру процесін ұйымдастырудың әдістері мен технологиялары туралы түсініктердің жеткіліксіздігі.

Мазмұнды өзгерістер инклюзивті білім берудің барлық сатыларында инклюзивті білім беру әдіснамасын, психологиялық-педагогикалық қолдау технологияларын әзірлеуге қатысты. Қазіргі мектептегі білім беру процесін жетілдіру тек оқытылатын пәндердің мазмұнын өзгертуді ғана емес, сонымен қатар оқыту әдістемесіне көзқарастарды өзгертуді, әдістемелік әдістердің арсеналын кеңейтуді, сабақ барысында білім алушылардың қызметін жандандыруды қамтиды. Білім алушының пассивті әсер ету объектісі болмауы маңызды. Сондықтан сабақтарда танымдық белсенділікті арттыру, білім алушылардың ой-өрісін және олардың жалпы мәдениетін кеңейту үшін қолданылатын оқытудың ең оңтайлы нысандарын, әдістерін, технологиялары мен құралдарын анықтау қажет.

Инклюзивті білім беру жағдайында педагогтердің кәсіби дамуы педагогтерде инклюзивті білім берудің жеке көзқарастарын және оны ұйымдастырудың әлеуметтік маңыздылығын қалыптастыруды көздейтін педагогикалық құндылықтарға негізделуі керек, бұл педагогтердің инклюзивті білім берумен байланысты қызметті жүзеге асыруға жеке-кәсіби дамуы мен мотивациялық-құндылық дайындығының көрсеткіші болады.

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында «Білім беру саласындағы қолжетімділік пен теңдікті қамтамасыз ету: Қазақстан үшін 2025 жылға қарай түбегейлі өзгерістер: тұрғылықты жерімен және әлеуметтік мәртебесімен байланысты білім беру сапасындағы алшақтықтардан сапалы білімге қолжетімділікті теңестіруге» міндеті айқындалған. Барлық білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру үшін жағдайлар жасалатын болады.

Сондай-ақ «Сапалы білім беру» ұлттық жобасында мектептерді жайлы, қауіпсіз және заманауи білім беру ортасымен қамтамасыз ету міндеті айқындалған.

Осыған байланысты педагогтер инклюзивті тәжірибені дамытуға байланысты кәсіби ізденістерін балалардың жеке білім беру қажеттіліктерін жүзеге асыруға бағыттауы керек. Инклюзивті білім берудің мәні балалардың барлық түрлі қажеттіліктерін: психофизикалық, әлеуметтік-экономикалық, мінез-құлық, тілдік және уақытша өмірлік қиындықтарды қамту болып табылады. Алайда қазіргі уақытта жалпы білім беретін мектептердің педагогтері үшін ерекше білім беруді қажет ететін бала оқитын сыныпта білім беру процесін ұйымдастыру қиын. Оқытуға кедергілерді жою мәселелерімен қатар, сапалы білім беру процесін қамтамасыз ету үшін арнайы жағдайлар мен ресурстарды дайындау маңызды мәселе болып табылады.

Білім беру ресурстары деп көптеген зерттеу авторлары білім беру ұйымы мен оқу процесін басқаруды қамтамасыз ететін ортаның барлық құрамдас бөліктерін түсінеді: адами, материалдық, материалдық емес аудиовизуалды орта. Бұған білім беру ұйымы барлық балалар үшін мағыналы және саналы оқу процесі үшін пайдаланатын басқа да негізгі материалдар кіреді. Білім беру ресурстары оқу-әдістемелік кешенді білдіретін барлық табиғи және жасанды материалдарды: оқулықтар, көрнекілік, оқыту немесе оқыту процесінде қолданылатын ілеспе материалдың барлық түрлерін қамтиды. Білім беру ресурстарына кадрлық әлеует те, нақты объектілер, үлгілер немесе модельдер, білім беру ұйымының ғимараттары және білім алушылардың оқуын жеңілдету үшін кез келген уақытта өздерімен бірге болуы тиіс қарындаштар, қаламдар және дәптерлер сияқты басқа да негізгі материалдар кіреді. Білім беру ресурстары оқу үшін қолайлы ортаны дамытуда маңызды рөл атқаратыны сөзсіз. Оларды толық және ұтымды пайдалану педагогке осы материалдарды қолданбай-ақ кез келген жеке күш-жігерге қарағанда құнды және күшті бағыт бере алады [12].

Білім беру ресурстарын мақсатқа сай пайдалану білім алушылардың эмоциялық жағдайын арттыруға ықпал етеді, оқу мақсаттарына қол жеткізуге қызмет етеді. Білім беру ресурстарының қолжетімділігі білім беру ұйымын басқаруды тиімді етеді, осылайша білім беру жүйесінің тиімділігін арттырады. Білім беру процесін тиімді басқару сапалы нәтижелерге әкеледі. Сонымен қатар ресурстардың жетіспеушілігі оқу мақсаттарына жетуге кедергі келтіреді.

Авторлар [12] сипатына қарай білім беру ресурстарын бірнеше топқа бөледі:

- әрбір білім беру ұйымының маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын *адами ресурстар*. Білім беру жүйесіндегі адами ресурстарға педагогтер, басқарушы және көмекші персонал кіреді. Адами ресурстар ресурстардың басқа түрлерін жоспарлауға, ұйымдастыруға, үйлестіруге, бақылауға, басқаруға және қолдауға жауап береді, әкімшілік және болжау қабілеттері оларды ресурстардың басқа түрлерінен жоғары қояды. Басқа авторлар әртүрлі оқу пәндерін оқытуда арнайы принциптер мен әдістерді іс жүзінде жүзеге асыруға арналған ниеттес педагогтердің ұжымдарын «ерекше маңызды ресурс» деп атайды.

Бұл ресурстарды тікелей сандық өлшеу қиынға соғады және, ең алдымен, белгілі бір білім беру ұйымының беделі арқылы «қызықты әдістер» тұрғысынан немесе оқу кезіндегі эмоциялық жағдай және т.б. арқылы сапалы түрде бағаланады. Олар бір жағынан білім алушылардың алған білімінің саны мен сапасы арқылы өлшенеді; бірақ бұл мәселенің бір ұшы ғана, өйткені бірегей педагогикалық ұжымдар құзыретті тұлғаларды ғана емес, сондай-ақ келешекте дамуға дайын тұлғаларды тәрбиелейді. Ал бұл адамның жасырын қабілеттеріне қатысты. Бұл ретте, әдетте, педагогтердің осындай ұжымдарынан шыққан білім алушылардың неғұрлым маңызды әлеуметтік-адамгершілік әлеуеті байқалады.

Сондықтан білім беру ұжымдарының қызметі ерекше білім беруді қажет ететін баланы оқыту мен тәрбиелеу үшін арнайы жағдайлар жасауға ғана емес, сонымен қатар білім алушылар арасында да, педагогтер арасында да өзара түсіністік пен келісімді қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Осыған байланысты

инклюзивті тәсіл әрқашан педагогтерді ұйымдастырушылық және әдістемелік қолдауды қамтиды [13].

- кез келген білім беру ұйымында оңай көруге және байқауға болатын *материалдық ресурстар*. Материалдық ресурстарға жер, ғимараттар, үй-жайлар, жабдықтар, көлік, оқу және көрнекі құралдар кіреді. Материалдық ресурстарды көптеген авторлар еңбек нысаны ретінде анықтайды, олардың қазіргі білім берудегі рөлі орасан зор, өйткені материалдық базасыз ол тиімді жұмыс істей алмайды. Материалдық ресурстарды пайдаланудың сапасы мен саны ресурстардың басқа түрлерін, ең алдымен қаржылық және адами ресурстарды пайдаланумен тығыз байланысты. Мысалы, жеткілікті қаржы қаражатының болуы басшылыққа оқу үй-жайларын техникалық қайта жарақтандыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде оқу процесінің сапасына әсер етеді [14].

- білім беру ұйымының үздіксіз жұмыс істеуі үшін қажетті қаражат болып табылатын *қаржы ресурстары*. Бұл басқарудың басқа факторлары жасалатын, сақталатын және жұмыс істейтін өте маңызды аспект. Бұл қаражат тиімді жұмыс істеу үшін қажет үй-жайларды, жабдықтар мен электрониканы сатып алу үшін қажет. Қаржылық ресурстарды дұрыс басқарусыз білім беру ұйымдары өз мақсаттарына жету қиынға соғады.

- білім беру процесінде ақпаратты жинау, тарату, сақтау, жинақтау және беру үшін қолданылатын технологиялық құралдардың әртүрлі жиынтығын білдіретін *ақпараттық және коммуникациялық ресурстар*. Оларға заманауи ақпараттық – білім беру ортасында оқытуды қамтамасыз ететін компьютерлер, басқа АКТ жабдықтары, Интернет және педагогикалық технологиялар кіреді.

- *уақыт ресурстары* адамға белгілі ең шектеулі ресурстардың бірі болып саналатын бірегей ресурс ретінде. Уақыт – қайтарылмайтын табиғатына байланысты барлық ресурстардың ішіндегі ең бағалысы. Білім беру ұйымдарында уақытты басқару кесте арқылы жүзеге асырылады. Оқу процесінде уақытты ұтымды басқарудың бірқатар жағымды жақтары бар: білім беру процесінің барлық қатысушыларының назарын бір жерге шоғырландырып, стресстің төмендеуіне алып келеді.

- *құқықтық қамтамасыз ету* маңызды ресурс ретінде, өйткені білім беру процесі ең алдымен нормативтік құқықтық қамтамасыз етудің сапасына байланысты. Оған білім беру ұйымдарындағы қатынастарды және оның қызметін реттейтін сыртқы (халықаралық, республикалық және өңірлік нормативтік құқықтық құжаттар) және ішкі (білім беру ұйымының жергілікті актілері) қамтамасыз ету кіреді.

Білім беру ресурстарының қолжетімділігі әрқашан білім беру ұйымын басқарудың маңызды және ажырамас бөлігі ретінде қарастырылды және негізінен білім беру процесіндегі барлық басқа факторларды жақсартуға бағытталған. Осылайша, білім беру ұйымы барлық материалдық емес және материалдық ресурстарды қолдана отырып, қоғамға сапалы білім беру қызметін ұсынады [12].

Қазіргі мектептегі білім беру процесінің ең жоғары тиімділігіне педагог дидактиканың барлық бай арсеналын кең, негізделген қолдануымен қол

жеткізеді – әртүрлі педагогикалық формалардың, әдістердің, амалдардың, құралдардың, режимдердің және оқыту алгоритмдерінің ақылға қонымды үйлесімі арқылы. Бұл дағдыларды, шеберлікті көрсету педагогтің кәсіби құзыреттілігі мен қабілеттілігінің маңызды көрсеткіші болып табылады.

Шынында да, адам материалды көргенде, естігенде және «қол тигізгенде», бір нәрсені өзі жасағанда (жазғанда, сурет салғанда және т.б.), іс жүзінде қолданғанда жақсы есте сақтайды. Сондықтан білім алушылар өздерінің ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, ұсынылған материалға қатысты кейбір әрекеттерді өздері жасауға мүмкіндік беруі маңызды. Мұндайда қазіргі заманғы оқыту құралдары көмек көрсетеді.

Оқыту құралдары деп біз білім беру процесіне педагог пен білім алушылардың ақпарат тасымалдаушысы және іс-әрекет құралы ретінде қатысатын материалдық және идеалды объектілерін түсінеміз.

Қазіргі заманғы аудиовизуалды және мультимедиялық оқыту құралдары (электрондық білім беру ресурстары) білім алушыларға барынша тиімді әсер етеді. Қазіргі мектептерде интерактивті тақталар, оқу компакт дискілері, электронды оқулықтар, білім беру веб-сайттары, веб-квесттер секілді білім беру ресурстары даму және қолдану сатысында.

Оқытудың заманауи құралдары құбылысты қозғалыста, дамуда көрсету мүмкіндігінің арқасында оқу жұмысының әдістерін айтарлықтай өзгертеді. Олар баспа құралдарының көмегімен білім алушылардың қабылдауын ұйымдастырады және бағыттайды, мазмұнын объективтендіреді, оқу ақпаратының қайнар көзі мен өлшемін олардың бірлігінде орындайды, танымдық қызығушылықты ынталандырады, белгілі бір жағдайларда білім алушылардың эмоциялық жағдайы мен дербес компьютермен жұмыс істеуге оң көзқарасын қалыптастырады, оқу нәтижелерін жедел бақылау мен өзін-өзі бақылауға мүмкіндік береді.

Оқытудың заманауи құралдары сауатты және жүйелі түрде қолданылатын жерлерде олар оқытудың тиімділігі мен сапасын арттыруға ықпал етеді. Қазіргі кезеңде заманауи оқыту құралдарын белсенді қолдану жекелеген педагогтердің артықшылығы емес, оқыту шығармашылыққа айналған өз ісіне құмар педагогтер бар жерде оқу процесінің ажырамас бөлігіне айналады. Оқытудың заманауи құралдары сауатты және жүйелі түрде қолданылатын болса, олар оқытудың тиімділігі мен сапасын арттыруға ықпал ететіні сөзсіз [15].

Қазіргі заманғы мектепте білім беру процесін жетілдіру оқылатын пәндердің мазмұны мен оқыту әдістемесінің тәсілдерін өзгертуді ғана емес, әдістемелік тәсілдер арсеналын кеңейтуді, сабақ барысында білім алушылардың іс-әрекетін белсендендіруді де қамтиды. Білім алушы пассивті әсер етудің нысаны болмауы керек. Сондықтан да білім алушылардың танымдық белсенділігін арттыру, ой-өрісін кеңейту және олардың жалпы мәдениетін арттыру үшін сабақта қолданылатын оқытудың ең оңтайлы түрлерін, әдістері мен тәсілдерін, технологияларын анықтау қажеттілігі туындайды.

Инклюзивті білім беру барлық балалардың әртүрлі қажеттіліктеріне бейімделуі тұрғысынан білімге қолжетімділігін білдіреді. Қазіргі кезде ерекше

білім беруді қажет ететін балалардың құқықтарын жүзеге асыру балалар тәрбиеленетін және оқитын білім беру ұйымдарының ата-аналарына (заңды өкілдеріне) таңдау құқығын беру ғана емес, білім беру жүйесінің осындай білім алушыларды қабылдауға дайындығы тұрғысынан объективті мәселелер мен артықшылықтарды түсіндіру және жеке мүмкіндіктерге сәйкес олардың сапалы білім алуы үшін жағдай жасауды қамтиды.

Инклюзивті білім беру сыныптағы кез келген басқа балалардың ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қабылдауды, оларды бірдей қызмет түрлеріне қосуды, оқытудың ұжымдық түріне тартуды және міндеттерді топтық шешуді, ұжымдық қатысу стратегиясын – ойындарды, бірлескен жобаларды, зертханалық, далалық зерттеулерді және т.б. пайдалануды көздейді.

Ғалымдардың пікірінше, әлеуметтену процесі келесі жағдайларда үйлесім табады: жалпы білім беру ұйымының педагогикалық құрамы инновациялық технологиялар мен әдістерді қолдана отырып, білім беруді дамытудың қазіргі тенденцияларына сәйкес өз қызметін жоспарлауды үйренеді, мектеп пен жеке сынып шеңберінде инклюзивті орта құрылып, ұйымдастырылады.

Мектеп кеңістігінің ортасын бейімдеу шарттарына негіз ретінде қызмет етеді:

- ерекше білім беруді қажет ететін баланың ата-анасының білім беру процесін табиғи оқу ортасы ретінде бейімдеу және қабылдау ұтқырлығы мен қабілеттілігі;

- білім алушының білім беру кеңістігінде оның қажеттіліктерін ескере отырып, оның дамуын сүйемелдеу жағдайларын қамтамасыз ету;

- эмоциялық және кәсіби шаршауды болдырмау үшін ерекше білім беруді қажет ететін балалармен өзара әрекеттесу процесінде жалпы білім беру ұйымының педагогтеріне кешенді қолдау көрсету.

Бұл ретте осы мақсаттарды іске асыру үшін жүйелілік қағидаттары мен денсаулық сақтау негізінде жүйелі тәсілді қолдану қажет. Бұл білім беру ұйымын ұйымдастыру және басқару жүзеге асырылатын тетіктерді анықтай отырып, инклюзия жағдайларына әртүрлі технологиялар мен әдістерді табысты енгізуді іске асыруға мүмкіндік береді, сондай-ақ білім беру ортасына инновацияларды енгізу кезінде туындайтын қажетті педагогикалық құзыреттер мен белгілі бір тәуекелдерді анықтауға мүмкіндік береді [17].

Осылайша, инклюзивті білім беру жағдайындағы педагогикалық процесс білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып құрылады. Кейбір білім алушылардың білім беру қажеттіліктерінің ерекшелігі олардың білім беру мазмұнында көрініс табуы мүмкін. Тапсырмалардың қиындық деңгейі зияты зақымдалған баланың қарапайым білім алушыға қарағанда едәуір тар болатын жақын даму аймағына байланысты. Зияты, есту, көру қабілеттері зақымдалған балаларда жалпы білім беру дағдыларын қалыптастыру арнайы жабдықты пайдаланбай жүзеге асырыла алмайды. Мысалы, зияты зақымдалған балалар үшін қарапайым математикалық білімді қалыптастыруда зияты зақымдалған балалармен жұмыс істеуге арналған Нумиконды қолдану оң рөл атқаруы мүмкін. Есту, көру қабілеті зақымдалған

балаларды инклюзивті сыныпта оқытуда білім беру процесі акустикалық күшейткішті, брайльдік компьютерлік техниканы, бейне күшейткіштерді және т.б. пайдалануды қамтуы керек [18].

Білім берудегі инклюзивті тәсілді іске асыру бүкіл педагогикалық процеске әсер етеді, оқыту мен тәрбиелеудің функциялық мақсатына, оларды орындау әдістеріне, құралдарына, тәсілдеріне белгілі бір жаңалықтарды енгізеді. «Әдіс» ұғымы білім беру процесінде қандай да бір мақсатқа жетудің белгілі бір әдісін білдіреді. Оқыту әдісінің екі жағы бар: сыртқы (педагогтің әлеуметтік және оқу жағдайларына барабар әрекеттерінің реттілігі) және ішкі (білімді терең түсінуді қажет етеді).

Педагогтің оқыту әдістерін таңдауы оқу пәніне, дидактикалық мақсаттар мен міндеттерге, оқу материалының мазмұнына, оқыту формасына, білім беру ұйымының оқу-әдістемелік базасына байланысты. Инклюзивті білім беру жағдайында әдістерді таңдау ерекше қажеттіліктері бар балалардың, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі балалардың ерекшеліктерін ескере отырып жүргізіледі. Педагог білім алушылардың ерекше қажеттіліктерінің құрылымын ескере отырып, оқыту әдістерін таңдайды.

Автор Г.В. Фаина ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуде келесі әдістерді қолдануды ұсынады:

1) моторлы коррекция әдістері (релаксация әдістері, паралингвистикалық, денеге бағдарлау әдістері, пластритмика әдістері);

2) сенсомоторлы әдістер (оқу материалын есту және көру арқылы қабылдау әдістері; көрнекі, практикалық әдістер);

3) когнитивті әдістер (психикалық процестерді ұйымдастыру әдістері, ауызша-логикалық әдістер: репродуктивті, проблемалық-іздістіру, зерттеу әдістері) [19].

Инклюзивті білім беруде осы әдістерді енгізу олардың қарапайым балаларды оқыту әдістерімен ұтымды байланысын болжайды. Мысалы, әлемнің сенсомоторлық қабылдауы зақымдалған балалардың әдеттегі сыныпта болуы педагогтің ауызша және интеллектуалды әрекеттерге көшу үшін сенсомоторлық негіз қалыптастыратын практикалық және көрнекі әдістерді белсенді қолдануды қамтиды.

Әлеуметтік қатынастардың әсерінен өмірлік өзара әрекеттесу процесінде адамның әлемді игеруі жүреді. Ерекше қажеттіліктері бар бала басқа балалармен біртұтас кеңістікте білім алудың қатысушысы бола отырып, әлем туралы өзіндік түсінікке, іс-әрекет пен қарым-қатынас дағдыларын игеру үшін кең мүмкіндіктерге ие болады. Инклюзивті ортада баланың әртүрлі адамдар мен олардың ерекшеліктері туралы хабардарлығы артады, даму мүмкіндігі шектеулі адамдарға жаңа көзқарастары қалыптасады.

Ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың даму заңдылықтарын қарастыра отырып, өткен ғасырдың 30-шы жылдарында баланың дамуындағы әлеуметтік жағдайдың рөлін көрсеткен Л.С. Выготскийдің идеяларына жүгіну қажет. Ерекше қажеттіліктері бар балалар кіретін бірыңғай білім беру кеңістігінде олар идеяларды түсіну және өз мінез-құлқын қалыптастыру арқылы

қоғамдық сананы жинақтайды, мінезді тәрбиелейді, өмірлік ұстанымын дамытады, саналы түрде өзін-өзі жетілдіруге мақсат қояды.

Инклюзивті оқыту технологиясы құрылатын негізгі идеологиялық ережелер:

- «әр адам сезінуге және ойлауға қабілетті», «барлық білім алушылардың жетістіктері қолынан келетін істерімен өлшенуі тиіс»;

- ерекше қажеттіліктері бар адамдарға білім беру жөнінде Саламанка декларациясының ережелері: «әр баланың өзіндік ерекшеліктері, қызығушылықтары, қабілеттері мен оқу қажеттіліктері бар», «жалпы білім беретін мектептер, ең алдымен, осы қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында балаларға бағытталған педагогикалық әдістер негізінде оларға жағдай жасауы керек».

Инклюзивті оқытудың негізгі идеяларын ашатын жоғарыда аталған ережелер оның құндылықтары мен бағдарларын анықтайды, онда барлық балалар әртүрлі оқу қажеттіліктері бар жеке тұлғалар болып табылады, сондықтан оларға әртүрлі оқу қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін икемді болатын оқыту тәсілі қажет.

Қазіргі педагогикалық теорияға, инклюзивті білім беру идеологиясындағы жалпы әлемдік және отандық идеяларға сүйену инклюзивті оқыту принциптерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді, оған сәйкес оқу процесінің өзі құрылады, оның құралдары мен ұйымдастырушылық формалары анықталады.

Әртүрлі қажеттіліктері мен мүмкіндіктері бар балаларды оқыту процесіне қойылатын талаптардан туындайтын инклюзивті оқыту принциптеріне келесілер жатады:

- барлық білім алушылар үшін барабар мақсаттар қойып, әрқайсысы үшін білім берудің шекті қолжетімділігі қағидаты;

- оқу бағдарламасы мен процесіндегі әркімнің қажеттіліктеріне бағдарлану;

- әрбір жеке оқушының оқу іс-әрекетіне қатысу дәрежесін арттыру;

- оқытудың жеке ерекшеліктерін қабылдау және құрметтеу;

- әр білім алушының жетістігін арттыру үшін жағдай жасау.

Инклюзивті оқытудың бұл принциптері оқу бағдарламалары мен оқыту әдістерінің икемділігін қамтамасыз ету, білім алушыларды қолдау жүйесін құру, оқытудың қажетті материалдық-техникалық құралдарын саралау және пайдалану негізінде әртүрлі балалармен жұмыс істеу үшін білім беру ортасын бейімдеу деңгейін арттыруға арналған инклюзивті оқыту технологияларын таңдаудың негізі болып табылады.

Инклюзивті сыныпта оқу процесін ұйымдастырудағы формалардың, әдістердің, тәсілдердің, құралдардың алуан түрлілігімен кейбір жалпы талаптар бар, соның арқасында әртүрлі балаларды бір уақытта оқыту мүмкін болады. Оларға мыналар жатады:

- оқу процесін даралау және саралау қағидаттарын сақтау;

- бүкіл сыныппен жалпы жұмыс істеу үшін ең аз оқу уақыты, жеке жұмыстардың басым болуы;

- бланкілік әдістемелерді белсенді қолдану (жекелеген бланкілерде әртүрлі күрделілік дәрежесіндегі жеке тапсырмалар);
- балалардың оқу іс-әрекетін оң нығайту;
- әр баланың эмоциялық ерекшеліктерін ескеру.

Инклюзивті сыныпта оқыту технологиясына қойылатын осы талаптарды жобалаудың өзектілігі осы сыныптың кейбір білім алушылардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерімен алдын ала анықталады. Білім алушылардың дамуындағы кез келген шектеулер орталық жүйке жүйесіндегі белгілі бір функциялық немесе органикалық бұзушылықтармен қатар жүреді. Бұл бұзушылықтар оқу іс-әрекетінде, басқалармен қарым-қатынаста көрінеді.

Осыған байланысты, оқу сабағын жоспарлау кезінде педагог даму ерекшеліктері бар білім алушыларға тек оқу материалын игеру проблемалары ғана емес, сонымен қатар әлеуметтену, эмоциялық жағдайларды реттеу мәселелері де тән екенін ескеруі керек.

Мысалы, *сөйлеу қабілеті зақымдалған балалар* тез шаршайды және кез келген әрекеттен жалығады. Бұл ашуланшақтықпен, қозғыштықтың жоғарылауымен, мотордың дезинфекциясымен сипатталады, олар тыныш отыра алмайды, қолдарындағы затты жұлқылайды, аяқтарымен бұлғақтай береді және т.б. Олардың эмоциялары тұрақсыз, көңіл күйлері тез өзгереді. Мұндай балаларға агрессия, мазасыздық, көңіл-күйдің бұзылуы тән. Мұндай балаларға сабақ бойы табандылықты, жұмысқа қабілеттілікті және зейінді шоғырландыру қиынға соғады. Олардың қимылдарының тежелуі сабақта отырғанда қозғалыс мазасыздығымен, сынып ішінде тұрып жүруімен, дәлізге жүгіріп шығып кетуімен көрінуі мүмкін.

Нашар еститін (естімейтін) балаларға вегетативті жүйенің тұрақсыз күйі, шаршау, моториканың зақымдалуы, эмоциялық саланың тұрақсыздығы тән. Мектептегі оқытудың барлық кезеңдерінде бұл білім алушылардың зейінінің өнімділігі еститін құрдастарымен салыстырғанда төмен болып қалады. Естімейтін және нашар еститін білім алушылардың визуалды анализаторы барлық тітіркенуді өзіне қабылдайды және сәйкесінше бұл балалардың ағзасы тез шаршайды. Нашар еститін білім алушылар ғылыми техникалық ұғымдар саласында, объектілер ішіндегі және арасындағы ішкі маңызды байланыстар мен қатынастарды анықтауда бағдарлаудың жалпыланған әдістерін қиын меңгереді.

Көру қабілеті зақымдалған балалардың мінез-құлқында көп жағдайда икемділік пен спонтанды әрекеттер жетіспейді, қарым-қатынастың сөйлеу формалары жоқ немесе нашар дамыған. Оларға бір сөзді тек нақты бір затқа немесе құбылысқа байлау тән, бұл елестету қызметін шектейді, стандартты емес жағдайларда сөздер мен ұғымдарды пайдалануға, жаңа образдарды жасауда кедергі келтіреді.

Орталық жүйке жүйесі зақымдалған балаларға әртүрлі эмоциялық және сөйлеу бұзылыстары тән. Эмоциялық бұзылыстар эмоциялық қозғыштықтың жоғарылауы, қоршаған ортаның әдеттегі тітіркендіргіштеріне сезімталдықтың жоғарылауы, көңіл күйдің өзгеруіне бейімділік түрінде көрінеді. Эмоциялық тұрақсыздықтың жоғарылауы эмоциялық реакциялардың инерциясымен

үйлеседі. Бұл көріністердің барлығы шаршау кезінде, бала үшін жаңа жағдайда күшейеді және мектептегі және әлеуметтік бейімделудің себептерінің бірі болуы мүмкін.

Даму ерекшеліктері бар балалардың ұсынылған әлеуметтік-психологиялық сипаттамалары оларды қарапайым балалармен бірге оқу процесіне қосудың кейбір қиындықтарын анықтайды. Сондықтан қазіргі заманғы педагогиканың барлық дидактикалық құралдарын қолдануға және оны инклюзивті ортаға бейімдеуге мұқият және ұтымды көзқарас қажет, мұнда педагог әртүрлі даму деңгейіндегі балаларды оқытады. Сабақтың процесі мен мазмұнын құруда ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқу қызметіне қосу баланың әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларын ескере отырып жүзеге асырылады [19].

Инклюзивті оқыту технологиясын құру ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқытуды дербестендіруге баса назар аудара отырып, бір сыныпта құрдастарымен бірге оқытудың дидактикалық процестерін, құралдары мен ұйымдық нысандарын өзектендіруді көздейді. Бұл жағдайда педагог оқу процесінде келесілерден аулақ болуы керек:

- білім алушылардың пассивті тыңдаушылар ретіндегі рөлін алдын ала анықтайтын педагогтің материалды ұзақ түсіндіруіне бағытталған оқыту формалары (дәріс, әңгіме);

- білім алушылардың қызметінің пассивті түрлерімен толтырылған сабақтарда тәртіп пен тыныштыққа қойылатын артық талаптар (тақтадан көшіру, оқулықтардан мәтіндерді көшіру, оқулықты оқу және т.б.);

- тақырыптың жалпы тармақшаларын ғана емес, сонымен қатар жекелеген фактілерді, бөлшектерді қарастыра отырып, жаңа материалды бір блокта және бір қабылдауда ұсыну;

- стресстік жағдай туғыза отырып, білім алушылардың іс-әрекетінің нәтижелері мен сапасын бағалау. Жоғарыда айтылғанды болдырмау үшін білім беру процесін ұйымдастырудың әр құрылымдық элементін: білім беру мазмұнын, формасын, әдістерін, тәсілдерін, құралдарын педагогикалық өзара әрекеттесу ерекшеліктерін (субъект-объект, субъект-субъект) инклюзивті білім беру міндеттері тұрғысынан талдау қажет [19].

Кейбір зерттеушілердің пікірінше, инклюзивті білім беру жүйесінің жетістігі бес ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдайды анықтайды:

- 1) құрылыстар мен жұмыс орындарының тиісті архитектурасының, педагогтердің балалармен, ата-аналармен және бір-бірімен адамгершілік қарым-қатынасын қамтитын қолжетімді ортаның болуы;

- 2) аралас топтардағы білім алушылардың интеграциялаудың ғылыми негізделген жүйесі, сегрегацияның, әр баланың өз үйінің жанында білім алуы жолында кедергілердің болмауы;

- 3) рефлексия және фасилитация дағдыларын меңгерген педагогтер мен білім беру ұйымдары басшыларының жоғары кәсібилігі;

- 4) білім беру ұйымдарындағы ұйымдастырушылық мәдениет және өзара түсіністік рухы, директордан, білім басқармасының басшысынан және

министрден бастап қызмет көрсететін персоналға дейін білім беру процесіне қатысушылардың барлығын инклюзивті процеске тарту;

5) инклюзивті білім беру ұйымының инклюзивті білім беру субъектілерін әлеуметтендіруде кеңейтілген әлеуметтік-мәдени кеңістікті пайдалануға мүмкіндік беретін әлеуметтік институттармен интеграциясы [19].

Қазіргі уақытта жалпы білім беретін мектептерде психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның ұсынымына сәйкес және ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарының келісімімен психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің педагогтері мен мамандары арнайы жағдайлар жасап, жеке оқу бағдарламасын әзірлейтін уақытта білім беру ресурстарын, оқыту әдістері мен құралдарын таңдау мәселелерін ойластырып шешу қажет.

Ең алдымен компенсаторлық оқыту технологиясын қолданудың маңыздылығын еске салайық:

- балаға деген сүйіспеншілік (қамқорлық, адамгершілік қатынас, рухани жылулық пен сүйіспеншілік);

- балалардың қиындықтары мен проблемаларын түсіну;

- баланы өзінің барлық артықшылықтары мен кемшіліктерімен сол күйінде қабылдау;

- жанашырлық, қатысу, қажетті көмек көрсету;

- өзін-өзі реттеу элементтерін үйрету (оқуға үйрету, өзін-өзі ұстауға үйрету).

Әрине, ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу кезінде бұл өте маңызды, өйткені көбінесе қарапайым жанасудың өзі баланы тыныштандырады және оның оқу қызметін белсендіреді.

Білімді меңгерудегі педагогикалық қолдау түрлері – мәжбүрлемей оқыту қызығушылыққа, сенімге, табысқа негізделген:

- сабақ оңалту жүйесі секілді өтеді, нәтижесінде әрбір білім алушы өзін ақылға қонымды әрекет етуге, өз алдына мақсат қоюға және оған қол жеткізуге қабілетті сезіне бастайды;

- мазмұнның бейімделуі, оқу материалын күрделі және артық алуан түрлі ақпараттан тазарту;

- материалды қабылдау процесінде есту, көру, моторика, есте сақтау және логикалық ойлауды бір мезгілде қосу;

- іс-әрекеттің бағдарлы негізін (тірек сигналдарын) пайдалану);

- қосымша жаттығулар;

- толық меңгеру тұрғысынан қарқынның оңтайлылығы және т. б.

Педагогикалық техника – бұл жеке балаға және жалпы ұжымға педагогикалық әсер ету әдістері жүйесін тиімді қолдану үшін қажетті біліктер мен дағдылар жиынтығы (сөйлеу шеберлігі); мимикалық және пантомимикалық мәнерлілік біліктері; өзінің психикалық жағдайын басқару және эмоциялық-шығармашылық шиеленісті қолдау біліктері; тек ақылға ғана емес, сондай-ақ тәрбиеленушілердің сезімдеріне әсер етуге, оларға әлемге деген эмоциялық-құндылық қарым-қатынас тәжірибесін беруге мүмкіндік беретін актерлік-режиссерлік біліктері жиынтығы [20].

Осы стратегияларға негізделген осындай жаңа мектепті құру саясаткерлерге, заң шығарушыларға, кәсіби педагогикалық қоғамдастыққа және бұқаралық ақпарат құралдарына ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытудың формалары мен мазмұны туралы ондаған жылдар бойы қалыптасқан таныс идеяларды өзгерту міндетін қояды. Ерекше білім беруді қажет ететін балалар өздерінің ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескеретін жағдайларда өз құрдастарымен тең дәрежеде тұрғылықты жері бойынша білім алу құқығын іске асыра алатындай мектепті дамыту жолдарын іздестіру бойынша жұмыс істеу қажет.

Білім беру ұйымындағы білім беру процесінің тиімділігі үшін балалармен ерте диагностикалық жұмысты қалыптастыру, болашақта оны сәтті әлеуметтендіру үшін баланы психологиялық-педагогикалық қолдау, оқытудың инновациялық технологияларын қолдану, жеке қажеттіліктер мен мүмкіндіктерді есепке алу, балаларға таңдау еркіндігін беру, мектеп мұғалімдері мен мамандарының білім алушылардың ата-аналарымен, мектеп әкімшілігімен және басқа да мүдделі құрылымдармен өзара іс-қимылы қажет.

Қазіргі әлемде көптеген елдерде білім алушылардың денсаулық көрсеткіштерінің төмендеу үрдісі байқалады, мұнда балалардың саны артып келе жатқан кезде дамуда әртүрлі қиындықтар туындайды: сөйлеу бұзылыстары, қос тілділік, есту, көру, тірек-қимыл аппаратының зақымдалуы, зейін тапшылығы бар гиперактивтілік, шаршаудың жоғарылауы, қабылдауды, зейінді, есте сақтауды, ойлау әрекетін дамытудағы қиындықтар, қозғалтқыш сферасының және сенсорлық функциялардың дамымауы және т.б.

Білім алушылардың қызығушылығын ояту үшін шығармашыл педагог-практиктер әзірлеген стандартты емес идеяларды, инновациялық технологияларды қолданған жөн.

Осыған байланысты қазіргі мектепте ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға толығырақ тоқталу қажет. Бұл технология жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында педагогтің жұмысын жетілдірудің ажырамас бөлігі болып табылады. Ақпараттық-компьютерлік технологиясыз заманауи білім беруді елестету мүмкін емес. Қазіргі ақпараттық қоғам ұсынған талаптарды түсіне отырып, оқу процесінде ақпараттық технологиялардың әртүрлі түрлері: презентациялар, лексикалық тақырыптарға байланысты мультимедиа, бейнеклиптерді қарау, музыка тыңдау қолданылады. Лексикалық тақырыптар бойынша тақырыптық презентацияларды көрсетуге үлкен артықшылық беріледі. Компьютерлік презентацияны бүкіл сабақ барысында, сондай-ақ жұмыстың жеке кезеңдерінде қолдануға болады. Презентациялар үшін көрнекі материал мөлшерленіп, яғни бұл балалар үшін және осы сабақта қажет көлемде таңдалады. Тапсырмалардың танымдық бағыты, түрлі-түсті суреттер, іс-әрекеттерді дыбыстық сүйемелдеу, оқу материалын ұсынудың ойын формасы және көңілді жүргізушілер бағдарламаларды қызықты етеді, балалардың тапсырмаларды орындауға деген ынтасын арттыруға көмектеседі.

Қолданылатын ақпараттық-коммуникациялық технологияларды мультимедиялық презентациялар пайдаланылатын технологияларға;

ақпараттық-оқыту компьютерлік бағдарламалары пайдаланылатын технологияларға және тестілеу бағдарламалары пайдаланылатын технологияларға бөлуге болады. Мультимедиялық презентациялар – бұл бейнефрагменттерді қолдана отырып, педагогқа түсінік беруге мүмкіндік беретін көрнекілік. Білім алушыларға арналған ақпараттық-оқыту бағдарламалары оқылатын тақырыптардың мазмұнын үлгілеуге және көрнекі көрсетуге мүмкіндік береді. Тестілеу бағдарламалары мектеп жасындағы балалардың дамуын психологиялық-педагогикалық бағалау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Ақпараттық және коммуникациялық технологиялар деп дербес, бұқаралық және өндірістік коммуникация кезінде ақпаратты дайындауға, өңдеуге және жеткізуге байланысты объектілер, іс-қимылдар мен ережелер кешенін, сондай-ақ аталған процестерді интегралды қамтамасыз ететін барлық технологиялар мен салаларды түсіну ұсынылады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларда оқуға деген мотивация іс жүзінде жоқ немесе өте төмен. Бүгін бұл мәселені шешуге ақпараттық технологиялар көмектеседі. Түс, қозғалыс, дыбыс – баланың назарын ұзақ ұстап тұратын, оқыту процесін саналы ететін факторлар.

Ақпараттық технологияларды пайдалану педагогтерге балалар үшін қызықты жұмыс жасауға, оны жаңа мазмұнмен толтыруға, оқыту процесін неғұрлым тиімді және практикалық бағыттауға көмектеседі. Ерекше білім беруді қажет ететін баланың бұрын қолжетімсіз болған білім, іскерлік, қарым-қатынас формаларына, ойындарға қолжетімділігі оған өз күштеріне сенім береді.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту барысында психологтар түрлі сенсорлық жүйелердің: визуалды, дыбыстық және әсіресе кинестетикалық жүйелердің жұмыс істеуіне байланысты баланы қабылдауын дамытуды ұсынады. Кинестетикалық жүйе моторлы жадпен байланысты және баланың дағдыларын автоматтандыруға, яғни сананың деңгейіне ауыстыруға көмектеседі.

Педагогтің арсеналында интерактивті тақтаның пайда болуы, интерактивті жабдықты қолданумен дәстүрлі әдістемелердің үйлесімі ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуда көптеген мәселелерді шешуге көмектеседі.

Интерактивті тақта – бұл компьютер мен проектордан тұратын жүйенің бір бөлігі ретінде жұмыс істейтін сенсорлы экран. Интерактивті тақта оқу процесін ұйымдастыруда ыңғайлы құрал болып табылады. Интерактивті тақтаның ерекшелігі – оқытудың түрлі стилдерін жүзеге асыруға көмектесетін тактильді басқару. Тақта компьютерлік тінтуір сияқты саусақтардың жанасуына жауап береді.

Smart Board технологиясы негізіндегі әдістемелік білім беру шешімдері баланың табиғи психофизиологиялық мүмкіндіктеріне сүйенуге мүмкіндік береді. Басқа компьютерлік құралдардан айырмашылығы бұл қолдың функционалдық мүмкіндіктерін тарылтпайды, оны басқару нүктесін (тінтуір) ұстап тұруға арналған қарапайым құрылғыға айналдырмайды, контактінің басқа да көптеген тәсілдерін ұсынады.

Адамның кинезиологиялық қозғалу белсенділігі, бұлшықет пластикасы дамуы мүмкін, ал қажет болған жағдайда резистивті типті интерактивті тақталардың ерекшеліктері арқылы түзетілуі мүмкін. Моториканы дамыта отырып, біз көптеген психикалық процестердің қалыптасуына алғышарттар жасаймыз. Ғалымдар қолдың манипуляцияларының жоғары жүйке қызметінің функциясына, сөйлеу, ойлау, есте сақтау, зейіннің, қабылдаудың дамуына оң әсерін дәлелдеді. Дамытушылық жұмыс қозғалыстан ойлауға бағытталған.

Осылайша, интерактивті тақта – саусақ моторикасын, тактильді қабылдауды дамыту бойынша түзету жұмыстарын жалғастыруға; моторлы ыңғайсыздықты, қозғалыстың дәлсіздігін жеңуге арналған құрал.

Егер баланың материалды игеруі тек қана көру және тыңдау түрінде іске асып жатса, онда бір нәтижеге ғана қол жеткізіледі және тиісінше бір болжам алынады. Егер адам ақпараттың ағынын пассивті жұтып, онымен динамикалық өзара іс-қимыл жасаса, яғни интерактивті болса, бұл мәдени ортамен әдепті байланысты болса, онда біз өзге нәтижені, яғни өзге перспективаны болжай аламыз.

Барынша динамикалық және икемді процесс жеке тұлғаның ерекшеліктерін көрсетеді. Егер нақты білім алушының өмір қарқыны мен ырғағын электрондық техникамен, интерактивті тақтамен қолдау мүмкін болса, онда мұны қолайлы фактор деп есептеуге болады.

Smart Board тақтасымен ұсынылған интерактивті технологиялар бағдарламаның технологиялық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, түрлі жағдайларды жасауға мүмкіндік береді. Олар ең қарапайым және өте күрделі болуы мүмкін. Бірақ олардың бәрі маңызды сапамен ерекшеленеді – тез өзгеруі мүмкін. Экран пердемен ашылып-жабылуы мүмкін; түсін өзгертуі мүмкін; әртүрлі объектілерді көрсетіп-жасыруы мүмкін және т.б. – мұның бәрі бір команда беру арқылы қолжетімді. Жоғалу және пайда болу – ойынның маңызды элементі.

Мұндай тапсырмалар ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың психофизикалық даму ерекшеліктерін және мүмкіндіктерін ескере отырып, әрбір педагогпен өз пәніне әзірленуі мүмкін және өзіндік әдістемелік электрондық банкке жинақталуы мүмкін. Ол банк табылған мысалдарды пайдалану және оларды пайдалану кезіндегі алынған әсерлерге қарай толығып отыратын болады.

Оқыту процесінде интерактивті тақта келесі жағдайларда қолданылады:

- сыныпта қарапайым жұмысқа арналған тақта ретінде (тек бор электронды қарындашпен ауыстырылды);
- оқылатын оқу ақпаратын визуализациялауға арналған демонстрациялық экран ретінде (слайдтар, көрнекі материалдар, фильмдер көрсету);
- интерактивті құрал ретінде – цифрлық түрде дайындалған мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз етуді қолдану негізінде жұмыс істеу.

Интерактивті тақталарды және басқа да интерактивті жабдықтарды қолдану айтарлықтай пайда әкеледі, бірақ оқытудың әдістемелік тәсілдерін ауыстыруды талап етеді. Сонымен қатар ақпараттық технологияларды қолдану арқылы сабақ

өткізу педагогтен қолданушылық шеберлік пен дағдылардың болуын, компьютер мен мультимедиялық қосымшаларды меңгеру дағдыларын талап етеді.

Әрине, әдістемелік білім мен дағдылардың жеткілікті деңгейі бар педагог ғана компьютерлік технологияны қолдана алады. Педагогтердің ақпараттық-коммуникациялық технологияларды сенімді меңгеруі, компьютерлік және проекциялық жабдықтарды, цифрлық білім беру ресурстарын сауатты және тиімді пайдалануы үшін АКТ қолдану саласында педагогтерді әдістемелік қолдаудың мектепшілік жүйесі ұйымдастырылуы тиіс.

Оның қызметінің негізгі бағыттары:

- мектептің нысаналы көзқарастары мен педагогтердің қажеттіліктеріне сәйкес АКТ саласында жаңа құзыреттіліктерді жетілдіру және алу бойынша педагогтер топтарымен практикалық сабақтар мен семинарлар өткізу;

- өз қызметінде АКТ құралдарын пайдалану мәселелері бойынша педагогтерге тұрақты негізде жеке әдістемелік және консультациялық көмек көрсету;

- білім беру қызметінде ақпараттық технологияларды қолданудың қолда бар және алынған тәжірибесін тарату;

- пайдалы web-сервистер нарығын және қолжетімді, еркін таратылатын сандық білім беру ресурстарын және бағдарламалық жасақтамаларды, басқа да ақпаратты зерттеу.

Білім беру процестеріне интерактивті технологияларды енгізу білім беруді ақпараттандырудың негізгі сәттерінің бірі болып табылады.

Қорыта келе, жоғарыда айтылғандарды есепке алсақ, төмендегіше тұжырымдауға болады:

- интерактивті тақта білім беру процесінің сапасын арттырудың тиімді құралы болып табылады;

- интерактивті тақта дәстүрлі ақпараттандыру құралдары мен бағдарламалық қамтамасыз ету мүмкіндіктерін белсенді кеңейтеді;

- интерактивті тақта сабақты жобалау бойынша ақпараттандырудың басқа құралдарына қатысты бірегей мүмкіндіктерге ие;

- білім беру мекемелерінде интерактивті тақтаны қолдану білім алушылардың және педагогтер жұмысының мотивациясы мен тиімділігін арттырады;

- интерактивті тақтаны пайдалану арқылы оқытудың табыстылығы, шығармашылық белсенділік және пәнмен әуестенуді дамыту қамтамасыз етіледі;

- сабақта интерактивті тақтаны пайдалану уақытты едәуір үнемдейді, балалардың меңгеретін ақпарат көлемін арттыруға мүмкіндік береді, олардың ойлау және шығармашылық белсенділігінің дамуын ынталандырады, сыныптағы барлық білім алушыларды жұмысқа қосады.

Интерактивті тақтаны пайдалану кезінде сабақты алдын ала дайындау уақыты бірінші кезеңде сөзсіз ұлғаятынын атап өткен жөн, алайда педагогтер жасаған әдістемелік база біртіндеп жинақталып, бұл одан әрі осы дайындықты айтарлықтай жеңілдетеді.

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды оқыту үшін жағдайлар жасауға іс-шаралар кешенін жүзеге асыру, оның ішінде ақпараттық-технологиялық инфрақұрылымды қамтамасыз ету, АКТ-ны оқу бағдарламасына кіріктіру және арнайы білім беруде АКТ-ны қолдану бойынша педагогтерді даярлау жолымен қол жеткізуге болады.

Оқу-әдістемелік процесте АКТ-ны пайдаланудың артықшылықтары жаңа технологиялардың коммуникация және өзара іс-әрекет процесін жолға қоюға, білім беру ресурстарына барынша ыңғайлы форматта қол жеткізуге, сондай-ақ мотивацияны арттыруға көмектесуімен байланысты.

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды оқытуда компьютерлік технологияларды тиімді пайдалану үшін жағдайлар жасауға іс-шаралар кешенін жүзеге асыру, оның ішінде ақпараттық-технологиялық инфрақұрылымды қамтамасыз ету, АКТ-ны оқу бағдарламасына кіріктіру және арнайы білім беруде АКТ-ны қолдану бойынша педагогтерді арнайы даярлау жолымен қол жеткізуге болады.

АКТ қолдану инклюзивті білім беру процесінің келесі бағыттардағы мүмкіндіктерін едәуір арттырады, мысалы:

- білім, білік және дағды дамуының бастапқы деңгейінің диагностикасы;
- жаңа біліктер мен дағдыларды қалыптастыру және өмірлік тәжірибені байыту арқылы тұлғаның дамуына көмек көрсету және түзету;
- ақпаратқа қолжетімділікті жақсарту;
- өзара іс-әрекет жасау және коммуникацияны жеңілдету арқылы географиялық немесе әлеуметтік оқшаулауды жеңу.

Арнайы білім беруде АКТ-ны қолдану саласы әртүрлі болғанымен, оларды пайдалануда келесі негізгі бағыттарды атап өтуге болады:

- компенсаторлы міндеттерді шешу үшін АКТ;
- дидактикалық тапсырмаларды шешу үшін АКТ;
- коммуникативтік есептерді шешу үшін АКТ.

Басқа оқыту құралдарымен салыстырғанда компьютерлік технологиялардың артықшылықтары:

- жеке оқыту мүмкіндігі;
- әрбір балаға жеке өзіне адекватты білім алу тәсілі мен қарқындылығын қамтамасыз ету мүмкіндігі;
- өз бетінше өнімді қызмет мүмкіндігін ұсынуда;
- межелеген жүйелі көмекті қамтамасыз етуде;
- танымдық процестің ішкі мотивациясын тудыра отырып, оқыту процесінің қызықты болуын күшейтуде;
- берілген материалға кездейсоқ элементтерді енгізу, жаттығуларда әртүрлілік мақсатында комбинациялар мен вариациялардың шексіз санын көрсету [16].

Жұмыстың табыстылығы көп жағдайда келесілерге байланысты болады:

- кәсіби ойлау деңгейінде мамандар мен педагогтер оқытуға «жаппай» компьютерлік бағдарламаларды ақыл-ойсыз енгізу қаупін сезінеді, себебі олар қазіргі заманғы арнайы педагогиканың игілігі болып табылатын сараланған,

толық, қадамдық оқытудың мағынасын ығыстыратын, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың дамуының ерекше ерекшеліктерін ескермей, құрылған;

- ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған арнайы бағдарламалық өнімдерді құру олардың дамуының жалпы заңдылықтары мен ерекшеліктерін ескеретін болады;

- оқытуда компьютерлік технологияларды пайдалануға мамандарды даярлау және қайта даярлау курсының мазмұны шектелмейді және компьютерді машина ретінде басқаруға үйретуге теңестіріледі;

- мамандандырылған бағдарламалық өнімдер міндеттерді шешудің педагогикалық технологияларын қамтитын болады.

Оқу процесінде АКТ-ны қолдану – оқытудың мотивациясын арттыру тәсілдерінің бірі. АКТ тек білім алушының ғана емес, сонымен қатар педагогтің шығармашылық тұлғасын дамытуға ықпал етеді. АКТ басты адами қажеттіліктерді – қарым-қатынас, білім, өзін-өзі іске асыруға көмектеседі. Білім беру процесіне АКТ-ны енгізу сабақтарды өткізудің тиімділігін арттыруға, педагогті жұмыстан босатуға, материалды берудің тартымдылығын күшейтуге, тапсырмалар түрлерін саралауға, сондай-ақ кері байланыс түрлерін түрлендіруге бағытталған.

АКТ-ны пайдалану материалды «жандандырумен», визуалды саяхаттар жасау мүмкіндігімен, өзге тәсілдермен көрсету мүмкін емес құбылыстарды көрнекі түрде көрсету мүмкіндігімен байланысты дидактикалық мүмкіндіктерді ашады, бақылау және тренинг рәсімдерін біріктіруге мүмкіндік береді.

«Дидактиканың алтын ережесі – көрнекілік» (Ян Коменский) екендігіне сүйене отыра, мультимедиа-жүйелер дидактикалық материалды барынша ыңғайлы және көрнекі етуге мүмкіндік береді, бұл оқуға деген қызығушылықты ынталандырады және білімдегі олқылықтарды жоюға мүмкіндік береді деп тұжырымдауға болады.

Инклюзия жағдайында мектептің білім беру процесінде АКТ-ны пайдаланатын педагог қызметінің негізгі бағыттары:

1. Электрондық тасымалдағыштарда ұсынылған оқу материалына шолу және талдау. Білім алушылардың жеке қабілеттерін ескере отырып, мазмұнды блоктарға осы материалды іріктеу және құрылымдау;

2. Білім алушыларды оқу материалын меңгеруге ынталандыру тәсілдерін ойластыру;

3. Білім алушыларға компьютерде жұмыс істеу дағдыларын меңгеруге көмек көрсету, қарым-қатынастың компьютерлік түріне, ақпарат беру ерекшеліктеріне байланысты ерекше қиындықтарды қадағалау;

4. Бақылау тапсырмаларын, бағалау критерийлерін, қателерді талдау тәсілдерін әзірлеу;

5. Білім алушылардың тұлғалық, білім беру, коммуникативтік мәселелерін шешуге ықпал етуге бағытталған оқу курсына оқу барысында кеңес беруді ұйымдастыру;

6. Жалпы топ, сондай-ақ әрбір білім алушының жеке жетістіктерінің динамикасын бақылау және бекіту [16].

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытудағы АКТ-ның мүмкіндіктерін пайдалану «Саған айтады – сен ұмытасың. Саған көрсетеді — сен есінде сақтайсың. Сен істесең — түсінесің» қытай мақалының ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған оқу процесінде ақпараттық технологияларды пайдалану қажеттігіне тағы да сендіреді.

Ақпараттық технологиялар балаларды оқыту мүмкіндіктерін кеңейтеді және ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту кезінде әсіресе тиімді болуы мүмкін.

Жеке оқыту кезінде барлық білім алушылардың және бірінші кезекте оқуда қиындықтары немесе физикалық ауытқулары бар білім алушылардың бірегей қажеттілігі ескеріледі. Білім алушылардың оқуға деген жауапкершілікпен қарауын және білім мен дағдыға ие болу үшін технологияларды қолдану ниетін дамыту қажет. Сондықтан мектеп әрбір білім алушының қажеттіліктеріне бейімдеуге болатын арнайы мүмкіндіктер технологиясын ұсынуы тиіс.

Қазіргі заманғы технологияларды пайдаланып оқыту кезінде білім алушыларға бірдей мүмкіндіктер беруге көмектесетін арнайы мүмкіндіктер мен технологиялар туралы ақпаратты Microsoft корпорациясы әзірледі. Арнайы мүмкіндіктерді қолдау ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларға көп ақпарат алуға, ДК жұмысын жеңілдетуге мүмкіндік береді. Ыңғайлылық пен қауіпсіздік деңгейін арттыру баланы оқытуды неғұрлым тиімді етеді. Осылайша, осы функцияларды қолдану қоғамның барлық мүшелеріне тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етудің тағы бір тәсілі болып табылады.

Арнайы мүмкіндіктер технологиясы үш құрамдас бөліктен тұрады.

Бағдарламалық жасақтамаға енгізілген және пайдаланушының көру, есту, қозғалыс, сөйлеу және білім беру қажеттіліктеріне сәйкес өнімді баптауға мүмкіндік беретін *арнайы мүмкіндіктер немесе параметрлер*. Арнайы мүмкіндіктер параметрлеріне, мысалы, Windows операциялық жүйесінде қаріп өлшемі мен түстерін және тінтуір көрсеткіш параметрлерін өзгерту жатады. Microsoft® Windows®, Microsoft® Office және Microsoft® Internet Explorer® өнімдері дыбыстық және көрнекі ақпаратты қабылдауды жеңілдететін және компьютермен жұмыс істеу ыңғайлылығын арттыратын бірқатар арнайы мүмкіндіктер мен параметрлерді қолдайды.

Бір немесе бірнеше қиындықтары бар пайдаланушылардың қажеттіліктеріне сәйкес болу үшін мұқият іріктелетін арнайы мүмкіндіктер технологиясы бар өнімдер (арнайы жабдықтар мен бағдарламалық қамтамасыз ету). Мұндай өнімдерге көру қабілеті нашар пайдаланушы үшін экранды үлкейту бағдарламасын немесе білек ауруы бар пайдаланушы үшін эргономикалық пернетақтаны жатқызуға болады.

Өнімдердің арнайы мүмкіндіктер технологияларымен операциялық жүйемен және өзге де бағдарламалық қамтамасыз етудің *үйлесімділігі*. Бұл өнімдердің арнайы мүмкіндіктермен қалыпты жұмыс істеуінің маңызды аспектісі [16].

Қазіргі уақытта интерактивтілікті күшейту білім алушының өзін оқыту процесіне неғұрлым қарқынды қатысуға әкеледі, оқу материалын қабылдау және

есте сақтау тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Ақпаратты компьютерлік ұсынудың үлкен мүмкіндіктері мектепте тек білім алушыларды оқытуда ғана емес, сонымен қатар оқу процесін ұйымдастыруда да компьютерлік презентацияларды қарқынды пайдалануға мүмкіндік береді. Сондықтан соңғы жылдары оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруға ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) енгізу маңызды міндет болып табылады.

Презентацияларды іске асырудың бағдарламалық құралдарының бірі Microsoft PowerPoint офистік қосымшасы болып табылады, ол білім беру процесіне қатысушылардың әртүрлі іс-әрекеттерін компьютерлік қолдауды қамтамасыз етеді.

Білім алушыны дыбыс және көру бейнелерінің келісілген легін қабылдаған кезде, оған ақпараттық ғана емес, эмоциялық әсер ету қызықтырады және оқытуды жеңілдетеді. Мультимедиа мультисенсорлық оқыту ортасын жасайды. Барлық сезім органдарын тарту дәстүрлі әдістермен салыстырғанда материалды меңгеру деңгейінің ерекше өсуіне әкеледі.

Ақпаратты кешенді көрсетудің аудиовизуалды құралдарын пайдалана отырып оқыту оқытудың неғұрлым қарқынды нысаны болып табылады. Бейне, графикалық, мәтіндік және музыкалық-сөйлеу ендірмелерінің көмегімен жеке диалогтық байланыстың қарқындылығы сонша, бұл оқыту процесін барынша жеңілдетеді. Әртүрлі модальдық ақпарат ағындарын біріктіру мәселесін шешу (дыбыс, мәтін, графика, бейне) компьютерді білім мен адами қызметтің кез келген саласы бойынша әмбебап оқыту және ақпараттық құрал етеді. Бұл кездейсоқ емес, өйткені ЮНЕСКО-ның деректері бойынша, аудиокөрініс кезінде қабылданатын ақпараттың тек 12%-ы ғана, визуалды қабылдағанда – 25%-ы, ал аудиовизуалды қабылдау кезінде 65%-ға дейін сіңіріледі [16].

Сабақта оқу жұмысын ұйымдастырудың жалпы ережелері мен тәсілдерін ұстана отырып, инклюзивті жағдайда білім беретін сынып мұғалімі баланың танымдық іс-әрекетінің, мінез-құлықтың, коммуникацияның қандай да бір ерекшеліктерімен жұмысқа қосылуының қыр-сырын есте сақтау және ескеру қажет. Жиі мұндай білім алушы бүкіл сыныптың қарқынына толық үлгері алмайды, тапсырмаларды оған қолжетімді деңгейде, бірақ сыныптастарының тақырыптың мазмұнын меңгеру деңгейінен төмен емес деңгейде орындайды. Оқытуды дараландыру үшін кең мүмкіндіктер жеке қарқынмен өтетін дербес жұмыс болып табылады. Дараландыру бұл жерде білім алушыларға бірдей тапсырмалар емес, жеке ерекшеліктеріне байланысты өзгеріп отыратын тапсырмалар берілуі арқылы көрінеді.

Сабақта жеке жұмысты ұйымдастыру кезінде тапсырмаларды карточкада, дәптерде орындау кезінде баланың ерекшеліктерін ескеру қажет.

Ғылымда білім беру процесінде пайдалануға болатын жеке ерекшеліктерді жіктеудің көп түрі бар. Мысалы, психологтар балалардың ақпаратты қабылдау тәсілдері бойынша жеке тапсырмаларды: аудиалдар, визуалдар және кинестетиктер үшін деп бөлуді ұсынады.

Тапсырмалар визуалға ашық, әдемі бояулы суреттер салынған карточка түрінде ұсынылады.

Аудиалға оқылған тапсырманы жақсы қабылдау үшін педагог дауыстап оқып шығу керек. Аудиалдар мәтінді бірнеше рет қайталанған кезде жақсы есте сақтайды.

Кинестетик заттармен манипуляцияға бағытталған тапсырмаларды орындайды. Мысалы, сандарды салыстырғанда есептеу таяқшаларымен жұмыс істеуге болады [16].

Технологиялық деңгейде дараландыру принципі әртүрлі педагогикалық тәсілде жүзеге асырылады: жеке тұлғаға бағытталған педагогика, Step by step педагогикасы, қолдау педагогикасы, оқытудағы рефлексивті-әрекеттік тәсіл, жобалық қызмет технологиялары, тьюторлық қолдау технологиялары.

Білім беру процесіне сараланған көзқарасты жүзеге асыру келесі факторларға негізделген: оқытудың дәстүрлі ұжымдық түрлері мен оқу материалын меңгерудің жеке сипаты арасындағы қайшылықтар; материалды меңгеруге дайындықтағы айырмашылықтар; білім алушылардың қызығушылығының әртүрлі деңгейі; оқуға деген жағымсыз қарым-қатынасты жену қажеттілігі және т.б. Селевко дифференциалды оқытуды оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру нысаны ретінде қарастырады, онда педагог оқу процесінде маңызды жалпы қасиеттерінің бар болуын ескере отырып құрылған бір топ білім алушылармен жұмыс істейді [16].

Оқытудың деңгейлеп саралау технологиясы балалардың бағдарламалық материалды меңгеру деңгейімен байланысты. Бұл технологияда танымдық қызметті басқару әрбір білім алушының жеке мүмкіндіктері мен қабілеттерін шағын топтар жүйесі арқылы оқыту мақсатында жүзеге асырылады. Педагогтің «әлсіз» білім алушыға саралап көмек көрсету, «күшті» білім алушыға назар аудару, қандай да бір қиындықтары бар балалармен тиімді жұмыс істеуге мүмкіндігі пайда болады. Сыныпта білім алушылардың оқу материалын меңгеру (В.В. Воронкова, П.Г. Тишин, В.В. Эк, Е.А. Ковалева және т.б.) мүмкіндіктеріне байланысты үш топ бөлінеді [16].

Бірінші топқа сыныптағы үлгерімі өте жақсы білім алушылар кіреді. Олар негізінен педагогтің фронтальды түсінігін түсінеді, оқылатын материалды есте сақтайды.

Екінші топқа бағдарламалық материалды қиын игеріп, педагогтің көмегін қажет ететін білім алушылар жатады. Білім алушылар үшін жаңадан оқитын материалды жеткілікті түсінбеу тән. Олар қосымша түсініктемені қажет етеді. Олардың дербестігі төмен. Бұл білім алушылардың материалды меңгеру қарқыны бірінші топқа жатқызылған балаларға қарағанда айтарлықтай төмен. Осы топ білім алушыларының жалпылау қабілеті айтарлықтай төмен.

Үшінші топ – бағдарламалық материалды ең төменгі деңгейде меңгерген білім алушылар. Білім механикалық түрде игеріледі, тез ұмытылады. Олар қалған білім алушыларға қарағанда айтарлықтай аз білім мен дағдыларды игере алады.

Төртінші топқа айқын психофизикалық қиындықтары бар білім алушылар жатады. Бөлінген топтардың барлық білім алушылары әртүрлі топтардағы білім

алушыларға әртүрлі көмек түрлерін, оқыту әдістері мен тәсілдерінің әртүрлі модификацияларын қамтитын сараланған тәсілді қажет етеді.

Білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып оқыту әр сабақта орын алады. Мысалы, оқу сабағында әртүрлі білім алушыларға әртүрлі жазылым түрлері ұсынылады: біреу «мәтінге жақын» түсінгенін айта алады, біреу суреттерге сүйеніп айтып бере алады, бірақ оқып-жаза алмайтын балалар да бар. Бұл жағдайда педагогтер иллюстрацияларды-слайдтарды пайдалана алады, онда суреттерден басқа жіберілген сөздері бар мәтін бар. Білім алушы өзі еске түсіріп, өз әңгімесіне қосуы керек. Осындай жұмыстардан кейін көптеген балалар суреттерге сүйеніп қайта болжауға көшуде, ал келесі мақсат – «мәтінге жақын түсінік айту» [16].

Ассистивті технологиялар – ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларды табысты оқытудың қажетті шарты. Ассистивті технологияларға ақпаратты қабылдау процесінде ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың мүмкіндіктерін кеңейтуге, олардың өмір сүру жағдайларына бейімделуіне және әлеуметтік ықпалдасуына мүмкіндік беретін құрылғылар, бағдарламалық және өзге де құралдар жатады.

Осылайша, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды білім беру кеңістігіне қосу оқу процесін ерекше ұйымдастыруды талап етеді, атап айтқанда:

- мүмкіндігі шектеулі адамдарға жағдай жасайтын үй-жайларда, ғимараттарда инфрақұрылымның болуы;
- ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін білім беру қолжетімділігін ақпараттық қамтамасыз ету;
- білім беруді техникалық қамтамасыз ету.

Нақты білім алушылардың ерекшеліктері мен ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, оқыту процесінде қосымша құралдар мен технологияларды кеңінен пайдалану қажеттілігі туындайды.

«Ассистивті технология» термині «мүмкіндіктерді қамтамасыз ету технологиясы» терминімен, яғни ақпаратқа, қарым-қатынасқа немесе ортаға қолжетімділікті қамтамасыз ететін технологиямен тығыз байланысты.

Ассистивті технологиялар қажеттіліктердің кең ауқымын – физикалық кемшіліктерден, мысалы, тінтуірмен немесе пернетақтамен тиімді жұмыс істей алмаушылықтан, көру және есту қабілетін жоғалтқан кезде экран немесе дыбыс құрылғылары аз пайдалы болатын сенсорлық проблемаларға дейін қанағаттандыруға арналған.

Қазіргі уақытта оқу процесінде ақпараттық-коммуникативтік құралдар үлкен рөл атқарады. Алайда коммуникацияның және ақпаратты өңдеудің заманауи құрылғылары пайдаланушы көру, есту, сөйлеу және сезу қабілетіне ие деп болжайды. Нәтижесінде физикалық, сенсорлық және когнитивті қиындықтары бар адамдар компьютерлерге қол жеткізе алмайды және оларды пайдалана алмайды. Сондықтан әлемдік практикада мүгедектігі бар адамдар үшін технологияларды дамыту кезінде басты назар деректерді балама ұсынуды және ақпаратты енгізу және шығару құрылғыларымен жұмыс істеу мүмкіндігін

жүзеге асыруға мүмкіндік беретін конструктивті шешімдерді қамтамасыз ететін аспектілерге тоғыстырылған.

Бұл мәселені шешу үшін «ассистивті технологиялар» (ағылш. «assistive technology»), ағылш. «assist» – компьютерлік жабдықтарды басқаруды бейімдеуді, деректерді енгізуді және мультимедиалық ақпараттық ағындарды ұсынуды қамтамасыз ететін, олардың жеке талаптарын ескере отырып, ерекше білім беруді қажет ететін адамдар үшін көмектесу, жәрдемдесу, көмек көрсету) немесе көмектесетін/көмекші технологиялар дамуда. «Ассистивті технологиялар» термині «Мүгедектердің құқықтары туралы БҰҰ Конвенциясында», сондай-ақ өзге де мемлекеттік әкімшілік құжаттар мен регламенттерде пайдаланылады. Шетелде бұл термин оның қазіргі түсінігінде 1988 жылы «Technology-Related Assistance for Individuals with Disabilities Act of 1988 (The Tech Act)» мемлекеттік құжатында алғаш рет қолданылған деп саналады, содан бері ол шет елдерде белсенді қолданылады.

ЮНЕСКО анықтамасына сәйкес ассистивті/көмекші технологиялар — бұл денсаулық мүмкіндіктері шектеулі адамдардың функционалдық мүмкіндіктерін күшейтуге, қолдауға немесе жақсартуға бағытталған құрылғылар, өнімдер, жабдықтар, бағдарламалық қамтамасыз ету немесе қызметтер. Ассистивті құралдар мен технологиялар әртүрлі сипаттағы (бағдарламалық, электрондық, механикалық, оптикалық және т.б.) және арнаулы болуы мүмкін. Бұл мүгедектігі бар адамдардың арбалары, протездер, есту аппараттары, оптикалық көзілдіріктер, телевизиялық субтитрлер, көмекші-роботтар мен роботтар тележүргізулер, арбаға арналған лифт-көтергіштер, бағдарламалардың дыбыстық сигналдары, тиісті жабдықтары бар жетек-иттер, сондай-ақ жолдардағы пандустар мен бағыттаушылар және тағы басқалар.

Ассистивті технологиялар әлеуетті пайдаланушыларда бұзушылықтар санатына байланысты функционалдық мақсаты бойынша жіктелуі мүмкін:

1) сенсорлық бұзушылықтары бар адамдарға арналған технологиялар, соның ішінде:

а) есту қабілеті зақымдалған адамдарға арналған ассистивті құралдар (сурдо ақпараттық құралдар);

б) көру қабілеті зақымдалған адамдарға арналған ассистивті құралдар (тифлоақпараттық құралдар);

в) сөйлеу қабілеті зақымдалған адамдарға арналған ассистивті құралдар (дауыс түзуші құралдар);

2) тірек-қимыл аппараты (моторлы бұзылыстары бар) жұмысындағы физикалық бұзылыстары бар адамдарға арналған технологиялар;

3) когнитивті бұзылыстары бар (ақыл-ой, психикалық, даму бұзылыстары) адамдарға арналған технологиялар.

4) жалпы медициналық көрсеткіштер бойынша шектеулері бар адамдарға арналған технологиялар (мысалы, егде адамдар немесе ауыр аурулары бар адамдар үшін).

Мысалы, көру қабілеті зақымдалған адамдарға мынадай құралдар ұсынылады: сөйлеу арқылы мәтінді сканерлеу, экрандық лупалар

(үлкейткіштер), экрандағы ақпаратты оқу бағдарламалары, дауыстық калькуляторлар, мәтін бойынша сөйлеу синтезаторы, Брайль дисплейлері және принтерлер, зағип адамдарға арналған тифлокомпьютерлер және т.б. есту қабілеті зақымдалған білім алушылар үшін есту аппараттары, кохлеарлық импланттар және т.б. сияқты құралдар мен құрылғыларды пайдалану мүмкіндігі бар; тірек қозғаушы аппараты зақымдалған тұлғалар үшін-бас, көз бағытын, аяқ манипуляторы-тышқандар, кітаптарды парақтау құрылғылары, виртуалды пернетақталар.

Ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың кәсіби білім беру процесінде аталған құралдарды пайдалану алған білім деңгейін едәуір арттырады және қажетті ақпаратты беру және қабылдау жөніндегі жұмысты жеңілдетеді.

Осылайша, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне сәйкес материалдық-техникалық ресурстарды құру және ассистивті технологияларды қолдану – оларды табысты оқытудың қажетті шарттары [16].

Білім берудегі заманауи технологиялар мен әдістер жаңа білім беру парадигмасы іске асырыла алатын құрал ретінде қарастырылады. Білім беру технологияларының даму тенденциялары тұлғаның өз қабілетін іске асыруына ықпал ететін білім беруді ізгілендірумен тікелей байланысты.

Бүгінде инновациялық әдістерге, жаңашылдыққа деген көзқарастың өзгергені қуантады. Оқытудың кез келген тиімді әдістері мен нысандарын іске асыру мүмкіндігі пайда болды. Инклюзивті процестің тиімділігі оның технологиялық қамтамасыз етілуі кезінде ғана мүмкін. Мұнда оқу коммуникациясындағы ақпараттық технологиялар, сондай-ақ педагогтердің кәсібилігіне негізделген педагогикалық технологиялар туралы айту қажет.

Педагогтің кәсіби стандарты педагогтен жаңа педагогикалық технологияларды, педагогикалық қызметтің заманауи нысандары мен әдістерін меңгеруді талап етеді. Оған қазақстандық және шетелдік білім берудегі инклюзия идеясының өміршеңдігі және оны енгізудің сапалық әсері байланысты.

Қазіргі заманғы практика жағдайында моральдық сенімнің күшімен жұмыс істеу немесе құқықтық актілерге сілтеме жасау жеткіліксіз. Кәсіби білім, қиындықтардың тұрақты рефлексиясы, шығармашылық көзқарас және кәсіби ынтымақтастық талап етіледі. Ресурстылығы қазірдің өзінде бар мүмкіндіктерді қайта құруда жатқан қарқынды даму технологиялары қажет.

Техникалық прогресс педагогикалық процеске қойылатын заманауи талаптарды қалыптастырады және педагогтерден жаңа кәсіби дағдыларды алуды талап етеді. Әлеуметтік инженерия, дистанциялық технологиялар, техникалық жаңашылдықтар, дербес нейроэлектроника біздің мүмкіндіктеріміз туралы түсінігімізге әсер етеді, біздің білімдеріміздің парадигмасын өзгертеді. Кохлеарлық импланттар саңырау балалармен педагогикалық жұмысқа жаңаша қарауға мәжбүр етті. Мүгедектігі бар білім алушыларға арналған дистанциялық бағдарламалық құралдар олардың сенсорлық ерекшеліктеріне бейімделеді. Автоматты аударма нарығы коммуникациядағы тілдік кедергілерді алып

тастады. Сөйлеуді тану технологиялары көзі көрмейтін білім алушыларға хат жазысуға көмектесуде.

Технологиялық серпіліс педагогикалық тәжірибе мен инклюзивтік технологиялардың жаңа үлгілерінің пайда болуына мүмкіндік береді. Кәсіби білім беру қауымдастығының жаңа технологияларды уақытылы игеру және оларды нақты білім беру тәжірибесінде қолдану мүмкіндігін алуы маңызды [16].

Ақпараттық технология туралы айтатын болсақ, кейбір жағдайларда олар белгілі бір ғылыми бағытты, кейбір жағдайларда ақпаратпен жұмыс істеудің нақты әдісін, сондай-ақ ақпараттық ресурстармен жұмыс істеу тәсілдері мен құралдары туралы білімнің жиынтығын, зерттелетін объект туралы жаңа ақпарат алу үшін ақпаратты жинау, өңдеу және беру әдісі мен құралдарын білдіреді.

Демек, оқытудың ақпараттық технологиясын бағдарламалық және техникалық құралдардың (кино, аудио, видео-құралдар, компьютерлер, телекоммуникациялық желілер) көмегімен пайдаланушыға ақпарат берудің және берудің әртүрлі тәсілдерімен сипатталатын педагогикалық технология деп түсіну қажет. Мультимедиа, виртуалды шындық жүйелерін қолдана отырып оқытуда кеңінен қолданылатын интерактивті бағдарламаларда диалогтық байланыстың болуын ерекше атап өту қажет. Олар мәтінді, графиканы, бейнені және анимацияны диалог режимінде пайдалануға мүмкіндік береді және осылайша оқу процесінде компьютерді қолдану аясын кеңейтеді. Мұндай жүйелерде виртуалды әлем объектілері арасында пайдаланушының орналасқан жері иллюзиясы жасалады.

Әрине, білім беруде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен қолдану психологиялық және физиологиялық шығындарды азайтуға мүмкіндік беретін осындай ерекше тәсілді қажет ететін бірқатар проблемаларға ие. Осы инновациялық құбылыстың оң және теріс жақтарын анықтаған білім беру жүйесіне ақпараттық технологияларды енгізудің психологиялық-педагогикалық аспектілерін зерттеу нәтижелерін назарға алуды ұсынамыз (1-кесте) [18].

1-кесте. Білім беру жүйесіне ақпараттық технологияларды енгізудің психологиялық-педагогикалық аспектілерін талдау нәтижелері

Оң тұстары	Кемшіл тұстары
1) Білім беру процесін қарқындату мақсатында компьютерлерді пайдалану	1) Білім алушылардың денсаулығының нашарлауы (көру, жүрек-қан тамырлары аурулары, сколиоз және т.б.)
2) Балалар мен жастарды жұмыспен қамту мәселесін шешу (компьютерлік ойындар, Интернет)	2) Денсаулықтың нашарлауы және психиканың бұзылуы түріндегі салдары бар Интернет-аддикция (Интернетке тәуелділік)

3) Құрдастарымен және Жер шарының кез келген тұрғынымен байланысу мүмкіндігі («Вконтакте», «Одноклассники», «Мой мир», «Facebook» және басқа да желілер)	Қолайсыз Интернет ортасында болу ықтималдығы (зиянды блогтар, сайттар және т.б.)
4) Интернеттегі шектеусіз байланыс, таным шекараларын кеңейту	4) «Туған» желіде әлеуметтік инфантильділік, өмірге бейімделмеу проблемалары
5) Оқытудың және білімді бақылаудың неғұрлым демократиялық және «таза» нысандары мен технологиялары (тестілеу, Интернет-оқыту және т.б.)	5) Оқу процесінде жеке қасиеттер мен білім деңгейін анықтаудың біржақты бақылауы және шектеулі мүмкіндіктері
6) Оқу процесінде қашықтықтан оқыту технологияларын кеңінен енгізу мүмкіндігі	6) Қашықтықтан оқытудың нормативтік-құқықтық базасын пысықтаудың жеткіліксіздігі
7) Қашықтықтан оқыту «Қашықтықтан білім беру технологиялары» терминімен дамиды.	7) Кейбір елдерде қашықтықтан оқыту күндізгі, сырттай, экстернатпен қатар білім алудың бір түрі болып табылады.

Сонымен қатар оқытудың инклюзивті формасы оқыту үшін әртүрлі тірек көрнекі материалдарды пайдалануды, сондай-ақ жаңа электрондық технологияларды тартуды, материалды жақсы меңгеруге ықпал ететін арнайы тәсілдерді қолдануды құптайды.

Мысалы, инклюзия жағдайында жұмыс істеу кезінде пайдалы болып саналады:

1) графикалық ұйымдастырушыларды қолдану (advance organizer – Swanson, Haskyn, 2001) – тапсырманы орындау алдында алдын ала қосалқы материалдарды пайдалануды болжайтын әдіс;

2) схемалар, карталар, визуалды стратегиялар, иллюстрациялар көмегімен түсіндіру;

3) мнемоникалық тәсілдер (конспект);

4) «объектілерді топтастыру» әдісі (ағылш. «chunking») – материалды қабылдау үшін қысқа және жеңіл етіп бөлу әдісі;

5) қосымша күрделі немесе қосымша материалдары бар жәрдемақыларды пайдалану;

6) өзін-өзі ұйымдастыру стратегияларын, сауалнамаларды қолдану;

7) білім алудың проблемалық тәсілі [21].

Инклюзивті білім беру жүйесі дәстүрлі жалпы білім беру қағидаттарынан ғана емес, сонымен қатар оқытудың тиімді процесін ұйымдастыру үшін қолданылатын стратегиялардың үлкен вариативтілігімен ерекшеленеді.

Табысты коммуникация әдістерін пайдалану жалпы білім беретін сыныпта аутистік спектр бұзылыстары бар мүмкіндіктері шектеулі балалар мен

жасөспірімдердің инклюзиясына оң әсер етеді. Бұл ретте факторлардың осы тобының ішінде мынадай шағын топтар анықталды: визуалды ынталандыру әдістерін пайдалану, аугментативтік (күшейтуші) әдістер (қосымша құралдар вербалды коммуникацияны жақсарту үшін пайдаланылғанда) және тіл.

Әдебиетті талдау көрсеткендей, визуалды ынталандыру әдістерін пайдалану жалпы білім беретін сыныптағы аутистік спектр бұзылыстары бар мүмкіндігі шектеулі балалармен қарым-қатынас тәсілдерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар кейбір авторлар, егер ерекше білім беруді қажет ететін балалар ақпарат берудің визуалды формасын қаласа, ал басқа балаларда бұл жөнінде қарсылық болмаса, онда көзбен шолу әдістері барлық балаларды оқытудың инклюзивті әдістемесінің негізі болып анықталады деп санайды [22].

Мысалы, жасөспірімдермен зерттеу (11-14 жас) оқыту кезінде комикстерді пайдалану (визуалды ынталандыру ретінде) аутистік спектр бұзылыстары бар балалардың мінез-құлқын реттеудің үлкен тиімділігіне қол жеткізуге және сол арқылы баланың білім беру ортасына қосылуын күшейтуге мүмкіндік бергенін көрсетті [23].

Алайда визуалды ынталандырудың қолданылатын әдістерінің шектеулерін де ескеру қажет, әдістерді таңдау кезінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жеке ерекшеліктері, олардың қалауы, сондай-ақ оқу бағдарламасында жазылған оқу мақсаттары ескерілуі қажет [24].

Аугментативті (күшейтуші) әдістер инклюзивті жалпы білім беретін мектепте қолданылуы мүмкін, өйткені олар аутистік спектр бұзылыстары бар ерекше білім беруді қажет ететін балалармен және осындай қажеттілігі жоқ балалармен жұмыс істеу кезінде де қолайлы [25, 26, 27]. Мысалы, аугментативті әдістер картиналармен алмасу жүйесін (PECS), ым-ишарат тілін (макатон) және мультимедиялық әдістерді қамтуы мүмкін [28].

Зерттеу көрсеткендей, педагогтер мен қосымша қызметкерлер қолданатын тіл аутистік спектр бұзылыстары бар ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған инклюзивті білім берудің табыстылығының ең маңызды факторларының бірі болып табылады. Бұл ретте келесі критерийлерді ескеру қажет: нұсқаулардың қарапайымдылығы, берілетін ақпараттың дәлдігі мен нақтылануы және сарказмның пайдалануын болдырмау [29, 30].

Бұл ретте аутистік спектр бұзылыстары бар мүмкіндіктері шектеулі балалармен қарым-қатынас кезінде әлеуметтік сигналдар (socialsignalling) әдістемесін пайдалану ерекше рөл атқарады. Осы әдістемені қолдана отырып, педагог ақпаратты қалай беретіндігін, баламен қалай байланыс орнататынын, оның назарын қалай реттей алатынын, мысалы, аты бойынша жүгіне отырып, түсінуі тиіс.

Осылайша, қазіргі уақытта білім беру саласындағы басымдықтар жеке тұлғаны дамытуға, білім алушылардың бойында осындай қасиеттер мен дағдыларды қалыптастыруға бағытталған, бұл болашақта оған бір нәрсені өз бетінше үйренуге, қызметтің жаңа түрлерін игеруге және соның салдарынан өмірде табысты болуға мүмкіндік беруі керек. Осы маңызды міндеттерді шешуде жетекші рөл педагогке, оның кәсібилік деңгейіне тиесілі. Сондай-ақ, жеке іс-

әрекет стилі, жоғары кәсіби ұтқырлығы бар, кәсіби қарым-қатынас өнерін, педагогикалық технологияларды меңгерген, еркін ойлай алатын және өзіне жүктелген міндеттерді шешу үшін жауапкершілікті өз мойнына алатын шығармашыл педагог қана мектептегі білім сапасын арттырып, инклюзивті мәдениеттің жалпы деңгейін көтере алатындығы, жалпы қоғамды дамытатыны және жетілдіретіні сөзсіз факт болып табылады.

2 Қазақстандық мектептерде «баршаға білім беру» қағидатын іске асырудың өзекті мәселелері

Әлемдік қоғамдастық «баршаға білім беру» қағидатын іске асыруға маңызды мән береді. Инклюзивті білім беру, баршаға білім беру парадигмасының құрамдас бөлігі болып табылатын, барлық балалардың зияткерлік немесе физикалық қабілеттеріне, мәдени, әлеуметтік, этникалық, нәсілдік, діни қатыстылығына қарамастан, жалпы білім беретін мектепке бару және құрдастарымен бірлесіп оқу құқықтарының теңдігін көздейтін тәсіл болып табылады.

Әр баланың өзінің қадір-қасиетін құрметтейтін және оңтайлы дамуға ықпал ететін сапалы білім алуға құқығы бар деген сенім ЮНИСЕФ-тің адам құқықтарына негізделген білім беру тәсілінің негізінде жатыр.

Сапалы білім алу – әр баланың құқығы. Бала құқықтары туралы конвенцияда және Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияда барлығы үшін сапалы білім беруді қамтамасыз ету мақсаты және әрбір баланың әлеуетін дамыту үшін қажетті тұтас қолдауды қамтамасыз етудің маңыздылығы айқын көрсетілген. Сапалы білімге әр бала (соның ішінде ең осал және шеттетілген балалар) мектепке барғанда және оларды өмірге қажетті дағдылармен қамтамасыз ететін инклюзивті сапалы білім алған кезде ғана қол жеткізуге болады.

Инклюзивті саясаттың негізгі аспектілері көптеген мемлекеттік құжаттарда көрсетілген: ҚР Конституциясы, ҚР «Білім туралы» [1, 2], «Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары туралы» [31], «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы», «Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» [3], «Инклюзивті білім беру мәселелері бойынша ҚР кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» [32, 33] және т.б.

Мемлекет басшысы Қ.Қ. Тоқаев 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында «біздің біліміміз қолжетімді және инклюзивті болуы тиіс...» деп атап өтті [33].

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында жалпыұлттық басымдықтар арасында білім беру саласындағы қолжетімділік пен теңдікті қамтамасыз ету жөніндегі міндет бөлінді: «...Қазақстан үшін 2025 жылға қарай түбегейлі өзгерістер: тұрғылықты жеріне және әлеуметтік мәртебесіне байланысты білім беру сапасындағы алшақтықтан – сапалы білім алуға қолжетімділікті теңестіру. Барлық білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру үшін жағдайлар жасалатын болады» [6]. Осыған байланысты «Сапалы білім беру» ұлттық жобасында мектептерді жайлы, қауіпсіз және заманауи білім беру ортасымен қамтамасыз ету міндеті белгіленген [7].

Сапалы білім берудің өмір сүру деңгейін жақсартудың басты шарты ретіндегі ықпалды рөлін түсіне отырып, Қазақстанның білім беру саласындағы мемлекеттік саясатының векторы бүгінде баршаға сапалы даму мен білім беруді

қамтамасыз етуге бағытталған.

Қоғамдық қатынастарды ізгілендіру, өз кезегінде, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың сапалы бірлескен білім алу құқығын қабылдаусыз және іске асырусыз мүмкін емес. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңының қабылдануымен «ерекше білім беруді қажет ететін адамдар» ұғымы кеңейіп, тек денсаулығына байланысты оқуда қиындықтарға тап болған адамдарды ғана емес, сонымен қатар халықаралық нормаларға сәйкес әртүрлі экономикалық, әлеуметтік және басқа себептермен (мысалы, мигрант балалар, әлеуметтік осал отбасылардан шыққан балалар және т.б.) оқуда қиындықтары бар адамдарды да қамтыды [32].

Кеңейіп келе жатқан білім беру кеңістігінде ерекше білім беруді қажет ететін бала, ең алдымен, дамып келе жатқан тұлға болғандықтан, оның білім алу құқығын іске асыруды қамтамасыз ету білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың маңызды міндеттерінің бірі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар білім берудегі теңдік идеяларының қалыптасуы мен дамуында стратегиялық сипаттағы және бүкіл білім беру жүйесіне әсер ететін, сондай-ақ білім беру идеологиясын ізгілендіру бағытында өзгертуді көздейтін инклюзивті білім берудің қалыптасқан жүйесі маңызды орын алады.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін дамытуда инклюзия қоғамның ұстанымын ерекше, өзге адамдарға өзгертетін, өз құрдастарының арасында сапалы білім алу ықтималдығын кеңейтетін және әртүрлілікті өзара байыту ресурсы ретінде қабылдауға және оған құрметпен қарауға сүйенетін табиғи кезең болып табылады. Инклюзивті білім берудің ерекшелігі – әр адам өзінің қабілеттері, қажеттіліктері мен қызығушылықтары бар ерекше тұлға болып табылады, ол оқу процесінде жеке көзқарасты және осы ерекшеліктерді ескеретін әртүрлі формаларды, әдістерді, білім беру технологияларын қолдануда икемділікті талап етеді.

Инклюзивті білім беру идеяларын қалыптастыру мен дамытудың негізгі принциптері әлеуметтік трансформация, әлеуметтік қоғамдастықтың ерекше қажеттіліктері бар адамдарға деген көзқарасының өзгеруі, оларды оқыту мен тәрбиелеу, әлеуметтендіру және кәсіби даярлау мүмкіндіктерінде жатыр.

Инклюзивті білім беру мүгедектігі бар балалар мен ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қатысты кемсітушіліктің алдын алуға көмектеседі, олардың өз қауымдастықтары мен жалпы қоғамның тең құқылы мүшелері болу құқығын жүзеге асыруды қолдайды. Инклюзивті білім беру балаларға бағытталған әдістеме арқылы жүзеге асырылады және барлық балалар әртүрлі оқу қажеттіліктері бар жеке адамдар екенін мойындайды.

Инклюзивті білім беру педагогикалық жүйені әртүрлі білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған икемді етуге мүмкіндік беретін оқыту нысандары мен әдістерін іске асыруды қамтиды.

Инклюзивті білім барлық балалардың әртүрлі қажеттіліктеріне бейімделу тұрғысынан баршаға білім берудің қолжетімділігін білдіреді. Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың құқықтарын іске асыру қазіргі кезеңде балалар

тәрбиеленетін және оқытылатын білім беру ұйымының ата-аналарына (заңды өкілдеріне) таңдау құқығын беру ғана емес, сонымен қатар білім беру жүйесінің осындай білім алушыларды қабылдауға дайындығы және олардың жеке мүмкіндіктерге сәйкес сапалы білім алуы үшін жағдайлардың болуы тұрғысынан объективті проблемалар мен артықшылықтарды түсіндіруден тұрады.

Инклюзивті оқыту шарттары, бір жағынан, бала мен оның жақын ортасынан айтарлықтай күш-жігерді талап етеді, ал екінші жағынан, өмір мен іс-әрекетте өз қабілетін іске асыруға және табысты әлеуметтенуге үлкен мүмкіндіктер береді.

Н.М. Назарованың пікірінше, инклюзивті білім беру – жалпы білім беретін мектептің білім беру процесіне ерекше білім беруді қажет ететін балалардың белсенді қосылуы және қатысуы ғана емес, сонымен қатар барлық балалардың білім беру қажеттіліктерін қамтамасыз ету жүйесі ретінде бүкіл жаппай білім беру процесін қайта құру [34].

«Инклюзия» ұғымының таралуы негізінен қоғамдық сананы демократияландыру процестерімен, әр адамның лайықты өмір сүру және білім алу құқығын халықаралық мойындауымен байланысты. Инклюзивті білім беру моделі келесі әлеуметтік тәсіл– ерекше қажеттіліктері бар адамдарды емес, қоғамды және олардың оларға деген көзқарасын өзгерту қажеттілігі негізінде құрылады.

Инклюзия барлық балалар үшін анағұрлым дамыған, адамгершілік және тиімді жүйе ретінде танылды. Ол дәстүрлі мектеп жүйесінің критерийлеріне қаншалықты сәйкес келетініне қарамастан, барлығына білім алуға құқық береді. Олардың әрқайсысының даралығын құрметтеу және қабылдау арқылы тұлғаның қалыптасуы жүреді. Сонымен бірге балалар ұжымда болады, бір-бірімен өзара әрекеттесуді, қарым-қатынас орнатуды, педагогпен бірлесіп білім беру мәселелерін шығармашылықпен шешуді үйренеді.

Инклюзивті білім беру ерекше білім беруді қажет ететін балаларды сыныптағы кез келген басқа балалар ретінде қабылдауды, оларды бірдей іс-шараларға қосуды, ұжымдық оқыту формаларына қатысуды және тапсырмаларды топтық шешуді, ұжымдық қатысу стратегиясын – ойындарды, бірлескен жобаларды, зертханалық, далалық зерттеулерді және т.б. қолдануды қамтиды.

Инклюзивті білім барлық балалардың жеке мүмкіндіктерін кеңейтеді, адамгершілікті, төзімділікті, құрдастарына көмектесуге дайын болуға көмектеседі.

Қазақстан Республикасында ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдауға бағытталған ауқымды іс-шаралар жүзеге асырылады, барлық балалардың, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі балалардың сапалы білім алуына тең қол жеткізу құқығы қамтамасыз етіледі.

2022-2023 оқу жылында ерекше білім беруді қажет ететін балалар саны 188 144 баланы құрады. Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жас құрамы:

- ерте жас (0-ден 3 жасқа дейін) – 7 719 бала, бұл ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жалпы санының 4,1%-ын құрайды;

- мектепке дейінгі жас (3 жастан 5 жасқа дейін) – 47 726, бұл 25,4%;

- мектеп жасы (6 жастан 18 жасқа дейін) – 132 699, бұл 70,5%.

Облыстық психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялардың (ПМПК) деректері бойынша 2022-2023 оқу жылында білім беру бағдарламалары бойынша және түзету-педагогикалық қолдаумен білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау ұйымдарында, қоғамдық және жеке ұйымдарда 183 159 бала қамтылды, бұл 97,4%-ды құрайды.

Жалпы білім беретін мектептерде инклюзияны қолдаудың 640 кабинеті жұмыс істейді, білім беруді дамытудың 2029 жылға дейінгі тұжырымдамасы шеңберінде жыл сайын инклюзияны қолдаудың 40 кабинетін ашу жоспарлануда. Инклюзивті білім беруді дамытуда оң тәжірибесі бар жалпы білім беретін мектептер базасында педагогтермен өзінің практикалық тәжірибесімен алмасу үшін 22 облыстық ресурстық орталық құрылды.

Облыстық және қалалық ПМПК мәліметтері бойынша, 2022 жылы ерекше білім беруді қажет ететін 11 597 тәрбиеленуші балабақшалардың жалпы топтарындағы барлық балалармен тең дәрежеде білім алуға және тәрбиелеуге мүмкіндік алды (2021 ж. – 10 987, 2019 ж. – 9 202 бала); мектеп жасындағы ерекше білім беруді қажет ететін 112 274 баланың 48,6%-ы инклюзивті біліммен қамтылды (2021 ж. – 46,1%).

Инклюзивті білім беру үшін жағдай жасау білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Инклюзивті оқыту ортасы физикалық кедергісіз қолайлы ортаны, оқытудың икемді бағдарламалары мен әдістерін, техникалық, оқу және өзге де құралдарды, білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жүйелілігін, педагогтің инклюзивті құзыреттілігін қоса алғанда, арнайы жағдайлар жасауды көздейді. 2022 жылы балалардың инклюзивті білім алуына жағдай жасаған мектепке дейінгі ұйымдардың үлесі 55,4%-ды құрады (2021 ж. – 40,8%). Соңғы 3 жылда инклюзивті білім беру үшін жағдай жасаған мектептердің үлесі 10%-ға өсті (2022 ж. – 84,9%, 2020 ж. – 74,9%). Көп жағдайда бұл көрсеткіштің өсуіне білім беру ұйымдары басшыларының ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуға жағдай жасамағаны үшін жауапкершілігін заңнамалық тұрғыдан бекіту әсер етті.

ТЖКБ ұйымдарында ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін барлық жерде арнайы жағдайлар жасалмаған: кедергісіз қолжетімділік, арнайы оқу-әдістемелік материалдар, бағдарламалар колледждердің еліміз бойынша жалпы санының 50%-дан сәл астамында бар; ТЖКБ ұйымдарының 2,3%-ы арнайы педагогтермен олардың жалпы санынан қамтамасыз етілген; инклюзивті оқытуға ерекше білім беруді қажет ететін 2 622 студент тартылған, бұл 16-18 жас аралығындағы ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің жалпы санының 2,3%-ын құрайды.

Колледждерде ерекше қажеттіліктері бар студенттерді оқытудың мысалдарын келтірейік. Астана қаласының Менеджмент және бизнес колледжінде «Шаштараз өнері және сәндік косметика», «Дизайн» мамандықтары бойынша есту қабілеті зақымдалған студенттер кәсіптік білім алады. Олар үшін оларды бейімдеу үшін максималды жағдайлар жасалады. Колледж педагогтері нашар еститін студенттер кәсіби дайындықтан өтіп, екінші немесе үшінші курста

қалған студенттер арасында толықтай бейімделетінін атап өтті. Бұл ретте колледжде инклюзивті білім беруге қосылған студенттерге арналған арнайы бағдарламалар жоқ. Олар барлық сабақтарға қатысады және МЖМБС бағдарламасын толығымен орындайды.

Тек дене шынықтыру сабақтарында ерекше білім беруді қажет ететін студенттер арнайы медициналық топта оқиды. 2011 жылдан бастап Қазақ технология және бизнес университетінің колледжінде мүгедек балалар «Дизайн» және «Ақпараттық жүйелер» мамандықтары бойынша қашықтықтан білім алады. Менеджмент және бизнес колледжінде 2012 жылдан бастап «Шаштараз өнері және сәндік косметика» және «Дизайн» мамандықтары бойынша мүгедектігі бар балалар оқиды. Сондай-ақ медициналық колледжде ағымдағы оқу жылында алғаш рет «Массажист» біліктілігін алу үшін көру қабілетінен мүгедектерді қабылдау жүзеге асырылды. Құрылыс-техникалық колледжінде 12 жыл бойы «Сылақшы-суретші» мамандығы бойынша мамандандырылған түзету мектеп-интернатының түлектері оқиды. 12 жыл ішінде Астана қаласының колледждерінде 200-ден астам мүмкіндігі шектеулі түлектер дайындалды.

Семей қаласының қызмет көрсету саласы колледжінде 2012-2013 оқу жылынан бастап мемлекеттік тапсырыс бойынша «Шаштараз өнері және сәндік косметика» мамандығы бойынша есту қабілеті зақымдалған студенттер оқиды. Студенттер теория мен практиканы бар зейін-ықыласпен оқып, колледждің барлық іс-шараларына қатысады. Колледж «Кустовое общество инвалидов» ҚБ және өзінің өндірістік базалары бар Семей қаласының саңыраулар қоғамымен тығыз жұмыс істейді. Тәжірибелік сабақтарда «Инклюзив» тобының білім алушылары балалар үйлерінің, интернаттардың, аз қамтылған және нашар еститін балаларға қызмет көрсетеді, сол арқылы қоғамға көмек көрсетіп, тәжірибе жинайды. «Инклюзивті білім беру» жобасы аясында Қарағанды техникалық-құрылыс колледжінің базасында инклюзивті білім беру колледжі құрылды.

2015 жылдан бастап сұранысқа ие мамандықтар бойынша «Тамақтануды ұйымдастыру», «Құрылыс», «Дизайн» мамандықтарына даярлау басталды. Жобаның әлеуметтік серіктесі «Қарағанды тұрғын үй құрылысы» корпорациясы болды. Қарағанды колледждерінің білім алушылары мүмкіндігі шектеулі адамдармен бірге оқуға дайын. 2012-2013 оқу жылында Орал ақпараттық технологиялар колледжі «Техник-бағдарламашы» мамандығы бойынша тірек-қимыл аппаратының функциялары бұзылған білім алушыларды алғашқы қабылдауды жүзеге асырды, ал 2013-2014 жылдары есту және сөйлеу қабілеті зақымдалған білім алушылар қосылды.

«Сервис» Батыс Қазақстан технологиялық колледжінде қыркүйек айынан бастап нашар еститін және естімейтін білім алушыларға «Тігінші» мамандығын алу үшін арнайы топ ашылды. Білім алушылардың психологиялық-педагогикалық көмегі үшін сурдоаудармашы, психологтар, әлеуметтік педагогтар және өндірістік оқыту шеберлері жұмыс істейді. Кедергісіз аймақ үшін барлық қажетті жағдайлар жасалған.

Типтік жүйеде инклюзивті білім беруді дамыту келесі себептер бойынша оң нәтижелерге ие:

- мүмкіндігі шектеулі балаларға үздіксіз білім беру қағидаты іске асырылуда;

- жұмысшы мамандығын алғысы келетіндердің барлығына бірдей бастапқы мүмкіндіктер бар;

- өскелең ұрпақта мүмкіндігі шектеулі жандарға деген жанашырлық пен төзімділік сезімі қалыптасады.

Осылайша, бүгінгі таңда ТЖКБ-ның өзекті мәселесі оқытуға арнайы (ерекше) тәсілдерді қажет ететін мүмкіндігі шектеулі студенттер санының өсуі болып табылады.

Білім алушы жастардың мүгедектігі тіршілік әрекетіне елеулі шектеулер туғызады, әлеуметтік бейімделуге, қарым-қатынаста, оқытуда және кәсіптік дағдыларды меңгеруде қиындықтарға ықпал етуі мүмкін, сондай-ақ тең емес мүмкіндіктердің әлеуметтік проблемасы болып табылады. Мүгедектігі бар адамдар үшін, әлемдік қоғамдастықтың көптеген елдерінде, соның ішінде Қазақстанда бүгінгі күні әртүрлі оңалту қызметтері құрылды, олардың мақсаты ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды қазіргі қоғамға ықпалдастыру болып табылады.

Сонымен қатар мемлекеттік, ғылыми және қоғамдық ортада инклюзивті оқытудың принциптері мен стратегиясы туралы бірыңғай және нақты түсінік жоқ, әлеуметтік инклюзия талаптарына жауап беретін педагогикалық кадрлар даярланбаған.

Қазақстанда «баршаға білім беру» қағидатын іске асырудың өзекті мәселелері:

- қоғамның әрбір мүшесін сол қалпында қабылдауға дайын еместігі, бұл инклюзивті білім беру идеологиясына түбегейлі қайшы келеді;

- мүмкіндігі шектеулі жандарға қатысты қоғамдық стереотиптер (надандықтан, қорқыныштан, түсінбеушіліктен туындайтын көзқарастар мен пайымдаулар) ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әлеуметтенуіне және өз қабілеттерін іске асыруына кедергі келтіреді;

- мүгедектігі бар адамдардан күтілетін үміттердің төмен болуы стереотипі, оларға басқалардан кем емес тиімді жұмыс істей алатын ақылды, талантты, еңбекке қабілетті тұлғалар ретінде қарау керек;

- инклюзия мәдениеті дамымаған, этикалық тұрғыдан ұстамды және сауатты терминология еңбеген. Бұл бағытта арнайы ағартушылық жұмыс қана емес, сонымен бірге жалпы қоғамдағы қарым-қатынастың бүкіл мәдениетін өзгерту қажет;

- инклюзивті білім деген не екендігі туралы бірыңғай түсінік жоқ: «инклюзия», «интеграция», «арнайы білім» ұғымдарын ауыстыру;

- мектептердің педагогтері мен директорларының көпшілігі ерекше білім беруді қажет ететін балалардың проблемалары туралы жеткілікті білмейді және оларды жалпы білім беретін сыныптарда оқу процесіне қосуға дайын емес;

- ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналары балалардың білім алу құқығын қалай қорғауды білмейді және білім беру мен әлеуметтік қолдау жүйесінен қорқады;

- білім беру ұйымдарының сәулеттік қолжетімділігіне барлық жерде рұқсат етілмейді;

- инклюзивті білім беру жағдайында педагогтердің жұмысқа дайын еместігі: педагогтер ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған жеке оқу жоспарларын құруда және оқу бағдарламаларын бейімдеуде қиындықтарға тап болады;

- арнайы педагогтерге үлкен қажеттілік бар, педагог-ассистенттердің функцияларын қайта қарау қажет, балалар үшін жеке көмекшілердің міндеттерімен біріктіру мүмкіндігі бар;

- мектептердің сыртқы мамандармен (арнайы мектептер, ПМПК, ППТК және т. б.) әлсіз өзара іс-қимылы;

- мектепке дейінгі ұйымнан мектепке, мектептен ТЖКБ жүйесіне ауысқан кезде ерекше қажеттіліктері бар баланы қолдау тетіктері жоқ;

- инклюзивті оқыту (мектеп-колледж) жағдайындағы білім беру ұйымдары арасындағы кәсіптік өзін-өзі анықтау және жұмысқа орналастыруда ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қолдау бойынша өзара іс-қимыл әлсіздігі;

- колледждерде ерекше қажеттіліктері бар жасөспірімдердің инклюзивті білім берумен төмен қамтылуы;

- инклюзивті білім берудегі медициналық тәсіл басым, тек мүмкіндігі шектеулі балалар ғана арнайы қолдаумен қамтылған, ал ерекше қажеттіліктері бар басқа балалар назардан тыс қалады;

- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қосымша біліммен қамтудың төмендігі: ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған білім беру ұйымдарында арнайы жағдайлардың болмауы олардың қосымша білім беру қызметтерін алу құқығын шектейді;

- барлық деңгейлерде инклюзивті білім беру сапасын бағалау бойынша нақты критерийлердің болмауы;

- инклюзивті білім берудің жүйелілігінің, үздіксіздігінің, сабақтастығының болмауы (балабақша, мектеп, колледж);

- білім берудің бір деңгейінен екінші деңгейіне оңтайлы көшу қамтамасыз етілмейді, нормативтік негізде сабақтастық жоқ.

Инклюзия ерекше білім беруді қажет ететін баланың жалпы білім беретін мектепте физикалық болуымен шектелмейтінін түсіну керек. Бұл мектептің өзін, мектеп мәдениетін және білім беру процесіне қатысушылардың қарым-қатынас жүйесін өзгерту, педагогтер мен мамандардың тығыз ынтымақтастығы, ата-аналарды баламен жұмыс істеуге тарту.

Бүгінгі таңда жалпы білім беретін мектеп педагогтерінің арасында *ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуге қажетті дайындықтың болмауы* өте өткір мәселе. Инклюзивті ортадағы жұмыста педагогтердің кәсіби құзыреттілігінің жетіспеушілігі, психологиялық кедергілер мен кәсіби стереотиптердің болуы анықталды.

2021 жылы Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының зерттеуі аясында жүргізілген педагогтермен сұхбат нәтижелері мектеп ұжымының бейімделген оқу бағдарламалары мен жеке оқу жоспарларын (ЖОЖ) әзірлеуде қиналатынын көрсетті [35].

Респонденттердің 50%-дан астамы ЖОЖ-дың балалардың ерекше білім беру қажеттіліктеріне сәйкестік дәрежесін орташа бағалады, зерттеуге қатысушылардың 20%-ы төмен баға берді. Зерттеуге қатысушылардың жартысынан астамының (57%) мәлімдемелері «сіз ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың дамуына мониторингті қалай жүргізесіз?», бұл ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуда мониторинг және кешенді қолдау мәселелерінің мазмұнын жеткіліксіз түсінуді, сондай-ақ балалардың даму деңгейін бағалау көрсеткіштерінің белгісіздігін көрсетеді.

Сабақтарды бақылау нәтижелері бойынша жекелеген білім алушылардың оқу процесіне нашар қатысуы анықталды. Сонымен, қатысқан сабақтардың 30%-ына балалардың көпшілігі белсенділік танытпады және сыныптағы ұжымдық жұмысқа қатыспады. Жұмыстарды бағалаудың нақты критерийлерін түсіндіру және талқылау, кері байланыс, білім алушылардың өзін-өзі бағалауы, сыныптастарының жұмысын бағалау сияқты әдістер көптеген сабақтарға пайдаланылмады. Пән мұғалімдерінің шамамен 40%-ы балалардың дағдыларын қалыптастыру кезінде балалардың денсаулық жағдайын, жасын және даму деңгейін ескере отырып, олардың максималды мүмкіндіктері мен қабілеттерін ескермейді. Мұғалімдердің 45,8%-ы өз сабақтарында объективті және дәлелді бағалау көрсеткен жоқ.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім беру сапасына әсер ететін факторларды талдау, білім беру процесіне қатысушылардың барлығының пікірін зерттеу инклюзивті білім беруді дамытудың жетекші факторы педагогикалық ұжымның осындай балалармен жұмыс істеуге дайындығының жоғары деңгейі болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сауалнамаға қатысқан мектеп педагогтерінің 80%-ы ерекше білім беруді қажет ететін балаларға сабақ беру үшін арнайы білімі аз екенін, 20%-ы арнайы білімінің жоқтығы туралы хабарлады. Бірде-бір респондент оның арнайы білімі ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу үшін жеткілікті деген пікір білдірген жоқ. Бұл білім алушылардың әртүрлі білім беру қажеттіліктеріне жауап бере алу үшін педагогтердің кәсіби дамуын күшейту қажеттілігін көрсетеді. PISA-2018 халықаралық зерттеуінде педагогтердің балалардың қажеттіліктерін қанағаттандырмайтынын атап өткен Қазақстандық мектеп директорларының үлесі (61%) ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіштен 2 есе жоғары.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту ЭЫДҰ елдерінде кәсіби дамудың қажетті 3-топ саласының қатарына кіреді. TALIS-2018 мәліметтері бойынша, ЭЫДҰ елдері бойынша педагогтердің 22%-ы ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс саласында оқытудың жоғары қажеттілігі туралы хабарлады.

Мектеп директорларымен сұхбатқа сәйкес, барлығы 4 респондент (немесе сауалнамаға қатысушылардың жалпы санының 13%) соңғы 3 жылда педагогтердің 70%-дан 95%-ға дейін инклюзивті білім беру бойынша курстардан өткенін хабарлады. Курстық даярлықтан аздаған педагогтер (16%-ға дейін) өткендігі туралы сауалнамаға қатысушылардың 8-і (немесе 27%) айтты.

3 жылдық кезеңде мектепте жалпы педагогтердің 20-35% және 40-63% инклюзивті білім беру бойынша курстардан өткендігі туралы 9 мәлімдеме тіркелді. Сонымен қатар респонденттер ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасау үшін курстардан өту олардың қажеттіліктерін толық қанағаттандырмайды, көп бөлігі практикалық сабақтарға, тренингтерге және шеберлік сабақтарына мұқтаж [35].

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту процесінде педагогтер мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынас ерекше рөл атқарады. Ата-аналар өз балаларын жақсы біледі, сондықтан бірқатар мәселелерді шешуде педагог олардан құнды кеңес ала алады. Педагогтер мен ата-аналардың ынтымақтастығы жағдайды әр қырынан қарауға көмектеседі, демек, ересектерге баланың жеке ерекшеліктерін түсінуге, оның қабілеттерін анықтауға және дұрыс өмірлік белгілерді қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Жалпы, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің барлық мамандарының тұжырымдарын қорытындылай келе, келесідей қорытынды жасауға болады: бірыңғай ұйымдастырушылық модель негізінде ата-аналарға психологиялық-педагогикалық қолдау мақсатын жүзеге асыруға бағытталған мамандардың командалық жұмысы байқалмайды. Респонденттер профилактикалық сипаттағы жүйелі жұмыстың нақты мысалдарын келтірмеген. Бағдарламаны жасау кезінде ата-аналардың пікірлерін жанама есепке алу туралы бір мәлімдемені қоспағанда, зерттеуге қатысушылардың ешқайсысы ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған жеке оқу бағдарламаларын әзірлеуге ата-аналардың тікелей қатысуы туралы оң жауап берген жоқ [35].

Респонденттің әлеуметтік педагогтің қызметі туралы нақты түсініктердің жоқтығы және оның функционалдық міндеттерінің «айқын болмауына» назар аудару қажет. Әлеуметтік педагогтердің басым үлесі – жоғары педагогикалық білімі бар пән мұғалімдері және біреуінің ғана атқаратын лауазымына сәйкес келетін бейіні бойынша арнайы білімі бар.

Толыққанды сұхбат әлеуметтік педагог материалдық көмек көрсету (тегін тамақтану, киім сатып алу және т.б.) бойынша ұйымдастырушылық мәселелерге көп уақыт бөлетінін, бұл ретте жеткілікті уақыты жоқтығын және балалармен жеке жұмыс, агрессивтілік деңгейін төмендетуге бағытталған тренингтік сабақтар жүргізу, мектептегі және әлеуметтік бейімсіздіктің, девиантты мінез-құлықтың алдын алу бойынша профилактикалық жұмыстарды және балалармен басқа да диагностикалық-профилактикалық жұмыстарды жүзеге асыру үшін кәсіби білімі жоқ екенін көрсетті.

Фокус-топтардың қорытындысы бойынша инклюзивті оқытуды жүзеге асыруда педагогтер келесі кедергілерге тап болады:

- сыныптардың жоғары толымдылығы мұғалімнің жеке көзқарасты жүзеге асыру мүмкіндігін шектейді;

- ерекше білім беруді қажет ететін балалар оқу материалын баяу игереді, оларға арнайы қолдау және бейімделген оқу бағдарламалары мен жоспарлары қажет;

- тірек-қимыл аппараты бұзылыстары бар балалардың тәуелсіз қозғалысының қиындықтары, оларға жеке көмекшілер қажет;

- педагогке үлкен жүктеме: сараланған тапсырмаларды дайындау;

- ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналары мен арнайы педагогтердің көмегінің жеткіліксіздігі;

- ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды оқыту әдістемесін меңгермеу.

Осыған байланысты мынадай пәрменді шаралар қажет:

- формальды инклюзияны болдырмау мақсатында инклюзивті білім беру жағдайында педагог кадрларды кәсіби қызметке даярлау тұжырымдамасын іске асыру;

- мазмұны білім беру инклюзиясы жағдайында жұмыс істеу үшін қажетті құзыреттер кешенін қалыптастыруды көздейтін арнайы курстардың болашақ педагогтерін даярлаудың оқу процесіне әзірлеу және енгізу;

- инклюзивті білім беру жағдайында болашақ педагогтердің жұмысқа дайындығын қалыптастыруды қамтамасыз ететін оқу, оқу-әдістемелік, дидактикалық материалдарды әзірлеу, оларды оқу процесінде сынақтан өткізу;

- инклюзивті білім берудің оң имиджін қалыптастыру бойынша іс-шаралар жүйесін (семинарлар, тренингтер, кездесулер, ақпараттық кампаниялар) ұйымдастыру.

Мектептің инклюзивті тәжірибелерді енгізуге дайындығы кедергісіз физикалық ортаны құрумен шектелмейтінін түсіну маңызды, ол әр балаға бейімделген, ыңғайлы білім беру ортасын (физикалық, психологиялық, әдістемелік, дидактикалық және т.б.) құру бойынша жүйелі дәйекті жұмысты қажет етеді [35].

Педагогтердің инклюзивті тәжірибені жүзеге асыруға дайындығын қамтамасыз етудің маңыздылығы туралы әңгімені жалғастыра отырып, осы саладағы зерттеушілердің пікірлерін қарастырайық.

Мысалы, Н.А. Алехина өзінің «Қазіргі кезеңде инклюзивті білім беруді дамытудың негізгі мәселесі» атты зерттеуінде педагогтерінде инклюзивті практиканы жүзеге асыруға кәсіби дайындығын талдаудың үш құрамдасты моделін сипаттады. Теориялық модельдің негізі үш құрамдасы болды: педагогтің мүгедектіктің әртүрлі формалары бар балалардың даму ерекшеліктері туралы білімі, мүгедектігі бар баланы эмоциялық қабылдау дәрежесі, онымен өзара әрекеттесуге дайындық деңгейі.

Деректерді талдау негізінде С. В. Алехина келесі қорытындылар жасады. «Педагогтердің ерекше білім беруді қажет ететін және мүгедектігі бар білім алушылардың даму ерекшеліктері туралы білім деңгейі мен онымен өзара әрекеттесу кезіндегі эмоционалдық қиындықтар деңгейі арасында тікелей

байланыс бар. Ерекше білім беруді қажет ететін балалар туралы педагогтердің білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, олармен байланыста болған кездегі эмоциялық қиындықтар соғұрлым аз болады».

Дәл осындай байланыс педагогтердің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды сабақтағы оқу өзара әрекеттесуіне қосуға дайындығына қатысты байқалады. Осыған сүйене отырып, С.В. Алехина педагогикалық кадрларды даярлау білім беру практикасын өзгерту процесінде негізгі міндет болып қалмайды деп тұжырымдайды. Бағдарламалардың мазмұны мен оқыту формалары педагогтердің дайындық деңгейіне сәйкес келуі және негізгі кәсіби қиындықтарды талдауға негізделуі маңызды [36].

М.Б. Калашникова «Педагог инклюзия субъектісі ретінде» атты зерттеуінде ұқсас пікірді ұстанады: «Мектептер алдында материалдық-техникалық мәселелер ғана емес, әлеуметтік-психологиялық проблемалар тұр. Солардың бірі – жалпы білім беретін мектептердің педагогикалық ұжымдарының жаңа жағдайларда жұмыс істеудегі субъективті қиындықтары» [37].

Б.А. Коростелев, Г.Л. Котова, Р.Г. Тер-Григорьянцтың «Инклюзивті білім беру мектебінің заманауи моделін енгізу механизмін қалыптастыру» зерттеуінде білім беру процесінің барлық компоненттеріне кешенді әсер етпестен инклюзивті білім беру жүйесін енгізу мүмкін емес деп болжануда.

Авторлар инклюзивті білім беруді сәтті енгізу үшін белсенді қызмет жүргізілетін шарттардың немесе бағыттардың 4 тобын ажыратады:

1. Материалдық-техникалық жағдайлар.

2. Технологияларды, процестің инфрақұрылымын ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін енгізу:

- білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін іске асыруға арналған жабдық (мысалы, тірек-қимыл аппараты бұзылыстары балаларға белгілі бір биіктіктегі парталар немесе тақталар қажет болуы мүмкін);

- практикалық сабақтарды орындауға арналған жабдық (кәсіби сынамалар: мамандандырылған аспаптар, станоктар);

- арнайы спорт ғимараттары;

- аудиториялық және қашықтықтан сабақ өткізуге мүмкіндік беретін компьютерлік техника.

3. Бағдарламалық-әдістемелік шарттар. Балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін педагогтерге арналған әдістемелік құралдар мен білім алушыларға арналған дидактикалық материалдарды әзірлеу, мектептерді арнайы оқу бағдарламаларымен, оқулықтармен және оқу-әдістемелік кешенмен, арнайы көрнекі-дидактикалық материалдармен қамтамасыз ету қажет.

Бағдарламалық-әдістемелік қамтамасыз ету әртүрлі қиындықтары бар балалардың ерекше білім беру қажеттіліктеріне жауап беруі тиіс.

4. Білім алушыларды әлеуметтік-педагогикалық қолдау. Барлық балалар өздерінің ерекше қажеттіліктеріне сәйкес арнайы түзету-педагогикалық, әлеуметтік, медициналық және психологиялық қолдау алуы керек.

Жоғарыда сипатталған жағдайлар мен механизмдерді ескере отырып, инклюзивті білім берудің заманауи моделін енгізу педагогтерге келесілерге мүмкіндік береді:

- баланы білім беру процесінде «көру», оның қажеттіліктерін түсіну;
- білім берудің нақты сатысының мақсаттарына және білім алушылардың мүмкіндіктеріне қол жеткізуге бағытталған білім беру процесін құру;
- әлеуметтік серіктестермен өзара іс-қимыл орнату;
- педагогикалық мақсатта білім беру ортасын құру және пайдалану;
- кәсіби өзін-өзі тәрбиелеуді жобалау және жүзеге асыру, кәсіби қызметтің субъектісі болу [38].

Инклюзивті білім беру процесінде білім алушыны және оның жеке ерекшеліктерін, қажеттіліктерін, мүдделерін, күшті және әлсіз жақтарын басты назарға қою маңызды мәселе екенін тағы бір рет атап өтеміз.

И.А. Сахнова инклюзивті білім беру сапасының призмасында педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамытудың негізгі міндеттері ретінде:

1) нормативтік және даму мүмкіндіктері шектеулі жастарды бірлесіп оқыту жағдайында педагогтердің педагогикалық қызметке құндылық-мотивациялық көзқарасын қалыптастыру;

2) оқытуда инклюзивті тәсілді іске асыру үшін педагог қызметкерлерде жалпы және арнайы білім жүйесін қалыптастыру;

3) педагогтердің психофизикалық даму ерекшеліктері мен жеке білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, барлық білім алушыларды сапалы оқыту үшін қажетті педагогикалық іскерліктер мен дағдылар кешенін меңгеруі;

4) педагогтерде нормативтік қалыпты дамушы құрдастарының ортасында ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды бірлесіп оқыту, тәрбиелеу және дамыту процесіне психологиялық дайындықты қалыптастыру [39].

В.В. Хитрюк болашақ педагогтерге инклюзивті білім беру құндылықтарын қалыптастырудың дидактикалық моделін ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуге психологиялық-педагогикалық дайындықтың конативті (мінез-құлық) құрамдас бөлігі ретінде сипаттай отырып, құзыреттілік тәсілдің маңыздылығын атап өтті [40].

Зерттеушілер теориялық және әдіснамалық талдау негізінде педагогтің инклюзивті білім беру жағдайында кәсіби қызметке дайындығын осылайша түсіндіруді ұсынады, бұл академиялық, кәсіби және әлеуметтік-жеке құзыреттер кешеніне негізделген және тиімді кәсіби-педагогикалық қызмет мүмкіндігін анықтайтын педагогтің жеке басының интегралды субъективті сапасын білдіреді.

Бұл ретте академиялық құзыреттер деп білімнің жекелеген саласының әдіснамасы мен терминологиясын меңгеру, ондағы жұмыс істейтін жүйелік өзара байланыстарды түсіну, сондай-ақ оларды практикалық міндеттерді шешуде пайдалану мүмкіндігі; кәсіптік – нақты педагогикалық жағдайдың талаптарына сәйкес әрекет етуге дайындығы мен қабілеті; әлеуметтік-тұлғалық – адамның өзіне жеке тұлға ретінде, жеке адамның басқа адамдармен, топпен және қоғаммен қарым-қатынасына қатысты құзыреттер жиынтығы [40].

Демек, болашақ педагогтерде инклюзивті білім беру құндылықтарын қалыптастыру процесі олардың кәсіби-педагогикалық қалыптасу міндеттерінің біріне айналуы керек.

Инклюзивті білім беру құндылықтарына келесі ұстанымдар жатады:

- адамның құндылығы оның қабілеті мен жетістіктерімен өлшенбейді;
- әрбір адам сезінуге, ойлауға қабілетті;
- әрбір адам қарым-қатынасқа түсуге құқылы;
- барлық адамдар бір-біріне мұқтаж;
- шынайы қарым-қатынас негізінде ғана сапалы білім алуға болады;
- кез келген адамның жетістіктері қолынан келетін істерімен өлшенуі тиіс;
- әртүрлілік адамды тек дамыта түседі;
- әр баланың өзіндік ерекшеліктері, қызығушылықтары, қабілеттері мен оқу қажеттіліктері бар;
- ерекше білім беруді қажет ететін балалар қарапайым мектептерде оқуға қолжетімділігі болуы керек;
- мектептер әр баланың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жағдай жасауы керек;
- барлық адамдар құрдастарының қолдауы мен достығын қажет етеді; әр баланың ерекшеліктері мен қажеттіліктерінің алуан түрлілігін ескеру негізінде білім беру жүйелерін дамыту және бағдарламаларды орындау қажет;
- әр түрлі ұлттардың, діндер мен мәдениеттердің балаларын бірлесіп оқыту барлығын байыта түседі;
- балаларды бірлесіп оқыту олардың әрқайсысының мектептің академиялық және әлеуметтік өміріне қатысу дәрежесін арттырады және мектеп ішінде болып жатқан процестердегі оқшаулану деңгейін төмендетеді [40].

Қазақстанның жоғары оқу орындарында осы пәннің оқу-әдістемелік кешендерін зерделеу пәннің мазмұны көбінесе декларативті сипатта болатынын және инклюзивті білім берудің мәнін, құндылықтары мен қағидаттарын көрсетпейтінін, болашақ педагогтердің дайындығын айқындайтын академиялық, кәсіптік және әлеуметтік-жеке құзыреттіліктерді қалыптастыруды толық көлемде көздемейтінін және басқа оқу орындарының мазмұнымен байланысты еместігін көрсетті. Педагогтерді даярлаудың білім беру бағдарламаларының мазмұны олардың инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуге дайындығын айқындайтын құзыреттерді қалыптастыру қажеттілігін толық көлемде ескермейді. «Инклюзивті білім беру» базалық пәндерінің міндетті құрамдасының пәні Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 5 шілдедегі № 425 бұйрығымен еліміздің педагогикалық жоғары оқу орындарына енгізілді.

Осыған байланысты болашақ педагогтердің дайындығының мотивациялық-когнитивті компонентінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде инклюзивті білім беру құндылықтарының қалыптасу процесін модельдеу өзекті болып табылады.

Инклюзивті білім беру құндылықтарын қалыптастырудың дидактикалық моделі бірқатар функцияларды орындайды:

1) бағдарлық – инклюзивті білім беру жағдайында қызметтің бағдарлық негізін, мақсатты қондырғыларды; академиялық, кәсіптік және әлеуметтік-тұлғалық құзыреттер кешенін құруға мүмкіндік береді;

2) мағыналық бейнелі – инклюзивті білім беру идеяларымен байланысты мағынаны айқындауға, оны нақтылауға, осы білім берудің құндылықты бағдарларын ұғынуға және мақсатты тұжырымдауға көмектеседі;

3) гуманистік – инклюзивті білім берудің құндылықты бағдарларын дамытуға ықпал етеді.

Инклюзивті білім беру құндылықтарын қалыптастырудың ұсынылған дидактикалық моделі келесі блоктарды қамтиды:

1. Мақсатты блок (инклюзивті білім беру құндылығына сүйене отырып, болашақ мамандардың кәсіби-педагогикалық қызметінің мазмұнын анықтайтын құзыреттер кешенінің қалыптасуын қамтамасыз ету).

2. Құрылымдық-мазмұнды блок.

2.1. Тірек принциптері:

- инклюзивті білім беру жағдайында білім беру процесі субъектілеріне және олардың қызметіне құндылық қарым-қатынас принципі;

- білім беру процесінің құрылымдық компоненттері мазмұнының жүйелілігі мен бірлігі принципі («педагогикалық резонанс» немесе «толассыз» психологиялық-педагогикалық процесс);

- кәсіби іс-әрекетті жүзеге асырудың (инклюзивті білім беру шарттары) қазіргі шарттарының талаптарын сақтай отырып, болашақ педагогтің тұлғалық дамуының басымдылығы принципі: тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттерін, құндылық бағдарлары мен құндылық қарым-қатынасы негізінде құзыреттілікті дамытудың маңыздылығы, оларды алдағы қызметте өзектілендіру қабілеті;

- атаулылық принципі (инклюзивті білім беру жағдайында кәсіби педагогикалық қызметтің ерекшеліктерін есепке алу);

- білім беру инклюзия шарттарына тән кәсіби-педагогикалық іс-әрекет мазмұнындағы үйлесімді және барабар көрініс принципі;

- кәсіптік іс-әрекет және оқытудың рефлексивті принципі.

2.2. Құзыреттілігі: академиялық («мен білемін»), кәсіби («мен істей аламын, жасаймын»), әлеуметтік-тұлғалық («мен қабілеттімін»).

3. Дидактикалық блок.

3.1. Инклюзивті білім беру құндылықтарын ашатын құзыреттілік кешенін қалыптастыру бойынша жұмыс түрлері, әдістері, тәсілдері мен тәсілдері: ұйымдастырушылық (ақпараттық, дамытушылық, бағдарлық), коммуникативтілік (перцептивті, педагогикалық қарым-қатынас және өзара іс-әрекет, педагогикалық техника) және дидактикалық іскерлікті жақсарту.

3.2. Педагогикалық шарттар:

- инклюзивті білім беру құндылықтарының мәнін, маңыздылығын, пәрменділігін ашатын академиялық, кәсіби және әлеуметтік-тұлғалық құзыреттерді мақсатты және кешенді қалыптастыру;

- оқытудың ұйымдастырушылық түрлері мен әдістерінің, сондай-ақ кәсіби іс-әрекетте инклюзивті білім беру құндылығын қабылдауды және қолдану

қабілетін қамтамасыз ететін құзыреттілікті дамытуды болжайтын аудиториядан тыс қызметтің вариативтілігі, оның ішінде студенттерге білім беру кеңістігінде ерекше білім беруді қажет ететін баланы қолдауға, оның әлеуметтендірудегі мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған волонтерлікке біртіндеп енгізу.

4. Технологиялық (процессуалдық) блок.

Жұмыстың кезеңдері:

- мотивациялық (инклюзивті білім беру жағдайында жұмысқа қызығушылықты дамыту, қабылданатын кәсіби шешімдердің, жасалатын іс-әрекеттердің маңыздылығын түсіну; инклюзивті білім беру құндылықтарының тұлғалық маңыздылығын («өзі үшін») қалыптастыру; инклюзивті білім беру кеңістігінде жұмыс істеуге ұмтылу және қабілеті);

- ұйымдастырушылық-теориялық (жалпы мәдени, әлеуметтік-психологиялық және кәсіби дайындық, интеграциялық, педагогикалық және арнайы оқу пәндерінің мазмұнын, сондай-ақ әр түрлі жастағы балалармен жұмыс әдістері);

- іс-әрекеттілік (практикалық, педагогикалық міндеттерді шешуде алған білімдері мен іскерліктерін қолдануға әзірлігі және қабілеті).

Дидактикалық үлгінің нәтижелілік критерийі екі топтан тұрады: тиімділік критерийі (академиялық, кәсіби, әлеуметтік-тұлғалық құзыреттіліктердің қалыптасуы) және әрекеттілік (әлеуметтік феномен ретінде инклюзивті білім беруге қарым-қатынастың өзгеру динамикасы) [40].

Білім берудің қазіргі заманғы парадигмасы барлық деңгейдегі инклюзивті білім беруде, пәндік салалар, педагогикалық технологиялар салаларында, білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалауда сабақтастық пен интеграция қағидаттарына сәйкес келу қажеттілігіне бағдарланған. Артып келе жатқан ақпараттық ағындар мен жоғары технологиялық өндірістер инклюзивті орта құру және ерекше қажеттіліктері бар балаларға сапалы білім алуға қолжетімділікті қамтамасыз ету мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді. Ерекше білім беруді қажет ететін балалар базалық білім деңгейі бар, құрдастарымен тең дәрежеде жұмысқа орналасуға және бір қызмет түрінен екіншісіне ауысуға қабілетті толыққанды мамандар болуы керек, ең бастысы, кең коммуникативті және әлеуметтену дағдыларына ие болуы керек.

Бірқатар жалпы білім беретін мектептерде инклюзивті білім беруді дамыту тәжірибесін жинақтау қазіргі уақытта инклюзивті білім беру ұйымының критерийлерін, инклюзивті мектептерге қойылатын минималды талаптар бойынша нұсқаулықтарды, барлық деңгейдегі инклюзивті білім беруді қолдау жүйесін әзірлеу қажеттілігі туындады деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Сондай-ақ педагогке инклюзивті білім беру ортасында пайдалану үшін мазмұны мен ең тиімді технологиялары бойынша әдіснамалық және әдістемелік әзірлемелерді ұсыну маңызды.

Талдау барысында инклюзивті білім беру педагогінің білім беру стандарттарын дайындау мәселесі өзектендірілді. Бұл мәселені ойдағыдай шешудің маңызды шарты инклюзивті практиканы жүзеге асыру үшін қажетті

құзыреттер тізімін анықтау, сондай-ақ педагогтің тәжірибесі мен дайындық деңгейін, мектептің ерекшелігін, ондағы қолда бар ресурстарды есепке алу болып табылады.

Осылайша, еліміздің әртүрлі өңірлеріндегі бірқатар білім беру ұйымдарындағы инклюзивті білім беру жағдайын талдау инклюзивті білім беруді дамытудың және түзету және алдын алу жұмыстарының әдістері мен технологияларын қолданудың күшті және әлсіз жақтарын көрсетті.

Күшті жақтары:

- қоғамның бұл мәселені шешуге қажеттілігінің артуы;
- жалпы білім беретін мектепте инклюзивті ортаны дамыту қажеттілігін түсіну;
- ата-аналар жұртшылығының бұл мәселені жалпы білім беретін мектепте шешу қажеттілігін түсінуі.

Әлсіз жақтары:

- білім беру ұйымдарында ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеуге дайындалған педагог кадрлардың болмауы;
- педагог кадрларды даярлаудың оқу бағдарламаларында (ЖОО мен колледждерде) инклюзивті білім беру бойынша оқу курстарының болмауы;
- білім деңгейлері арасындағы Инклюзивті ортаны ұйымдастыруда сабақтастықтың болмауы;
- ерекше қажеттіліктері бар балаларды қабылдау үшін білім беру ұйымдарының дайын болмауы (елімізде мұндай балаларды қабылдауға мүмкіндігі бар білім беру ұйымдарының саны аз, өйткені арнайы құрылғылар мен жабдықтар, пандустар, арнайы лифттер және т.б. жоқ).

Елімізде инклюзивті білім беруді дамытуды қолдау инклюзивті білім беруді нормативтік құқықтық қамтамасыз ету және білім беру саясатына, сондай-ақ оны ғылыми-әдістемелік қолдауға өзгерістер енгізу болуға тиіс. Инклюзия жағдайында жұмыс істеу үшін педагог кадрларды даярлауды және қайта даярлауды, инклюзивті білім беру мәселелері бойынша педагог қызметкерлердің құзыреттілігін арттыруды және инклюзивті практикаларды енгізетін білім беру ұйымдарының желілік қоғамдастығын құруды қамтамасыз ету қажет.

Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамыту жөніндегі шаралар кешенін іске асыру мемлекеттік органдардың, кәсіптік педагогикалық қоғамдастықтың, үкіметтік емес ұйымдардың, ата-аналардың Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді одан әрі дамыту және жетілдіру жөніндегі қызметін жалпы үйлестіруді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Талдау көрсеткендей, инклюзивті білім берудің қазақстандық моделі әлемдік тәжірибеде қабылданған талаптар мен ережелерге толық сәйкес келмейді. Арнайы қажеттіліктері бар балаларды оқыту нысаны ретінде инклюзивті білім беру ерекше білім беруді қажет ететін балалардың барлық санаттары үшін жалпы білім беру бағдарламасының қолжетімділігін қамтамасыз етуде білім беру ұйымының мүмкіндіктерін шектейді.

Қазақстандық білім беру жүйесінде:

- оқытудың жекелендірілген әдістерін, әрбір білім алушының жеке даму траекториясын және оны психологиялық-педагогикалық қолдау мен әлеуметтік бейімдеуді қамтамасыз ететін инклюзивті білім беру модельдері әзірленбеген;

- икемді (бейімделгіш) оқу бағдарламалары әзірленбеген;

- жалпы білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру үшін жеткілікті кадрлық, оқу-әдістемелік база жоқ;

- оқыту сапасына мониторинг және бағалау жүзеге асырылмайды,

- ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білімі мен дағдыларын критериялды бағалау индикаторлары жоқ;

- мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік, сондай-ақ жоғары білімнің білім беру бағдарламаларының жүйелілігі мен сабақтастығын қамтамасыз етуге, мүмкіндіктері шектеулі адамдарды жұмысқа орналастыруға жүйелі көзқарас жоқ;

- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды ерте анықтау мәселесі өткір тұр;

- моральдық-психологиялық және әлеуметтік сипаттағы балаларда туындайтын проблемалардың алдын алу бойынша алдын алу шаралары жеткіліксіз қабылдануда;

- инклюзивті білім беруді ақпараттық-консультациялық қолдау нашар ұйымдастырылған;

- инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеу үшін қажетті білімді, іскерлікті, құзыреттілікті қамтамасыз ететін пәндердің (арнайы курстардың) болашақ педагогтерін даярлау бағдарламаларында жеткіліксіздігі;

- инклюзивті білім беру жағдайында педагог кадрларды кәсіби қызметке даярлау тұжырымдамасының болмауы;

- инклюзивті білім беру жағдайында педагог кадрларды кәсіптік қызметке даярлау жөніндегі жүйелі дәйекті жұмыстың қалыптаспауы;

- инклюзивті білім беру жағдайында педагог кадрларды кәсіби қызметке даярлауды қамтамасыз ететін оқу және оқу-әдістемелік материалдардың әзірленбеуі;

- инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім беру қажеттіліктерін зерделеу тәжірибесінің болмауы;

- инклюзивті білім беру жағдайында педагог кадрларды даярлау ерекшеліктерін ашатын ақпараттық және білім беру ресурстарының жеткіліксіздігі;

- мамандарды даярлаудың білім беру бағдарламаларының мазмұнының әлеуметтік тапсырыс талаптарына сәйкес келмеуі – барлық балаларды шынайы бірлесіп оқыту модельдерін ұйымдастыру.

Бұл келесі мәселелерге әкеледі:

- білім беру қажеттіліктері жеткіліксіз қамтамасыз етілген және соның салдарынан балалардың едәуір бөлігінің әлеуетті мүмкіндіктері іске асырылмаған;

- әлеуметтік бейімделу тетіктері әлсіз іске асырылуда, соның салдарынан девиантты мінез-құлқы бар балалар саны артып, балалар қылмысы мен суицид саны азаймайды;

- мектеп түлектерінің функционалдық сауаттылығы төмен, жұмысқа орналаса алмайды, тәуекел тобына жатады.

Инклюзивті білім беру практикасының қалыптасуы мектептің даму бағдарламасын, оның жарғысын, әкімшіліктің жаңа стратегиялық міндеттерді шешуге дайындығын өзгертуді талап етеді. Басқа жағдайда бұл жаңалықтар оңаша сипатқа ие болып, пайдасы болмайды. Бұл мәселе педагогикалық кеңес және әдістемелік бірлестіктер талқылауына салынбағандықтан, жақтаушылары болмайды және сәйкесінше жетістіктерге әкелмейді.

Бала туралы, сынып туралы диагностикалық ақпарат оның мақсаты мен философиясын жеткіліксіз түсінуіне байланысты педагогикалық ұжым тарапынан талап етілмейді. Педагогтер білім беру процесінің тұлғалық-бағдарланған және түзету-дамытушы технологияларын игеруге ынталы болмайды. Сондықтан жалпы білім беру процесіне қосылған мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды қолдау қызметін құрудың маңызды құрамдас бөлігі ұйымдастырушылық мәселелерді шешу болып табылады.

Оларға мектепте инклюзивті білім беру кеңістігін ұйымдастырудың дәйекті қадамдарын анықтайтын жергілікті нормативтік актілерді әзірлеу, бірыңғай стратегияда әрекет ететін мамандардың пәнаралық тобын қалыптастыру, әр маманның функционалдығын, олардың өзара әрекеттесу тәсілін анықтау кіреді.

Басқарушылық шешімдер қабылдауға жауапты адамдар тиімсіз басқару жөнінде келесілердің куәландыратынын есте сақтауы керек:

- басқарудың реактивті түрінің басым болуы;
- психологтың, логопедтің, дефектологтің және басқа мамандардың функционалдық бағыныштылығының белгісіздігіне байланысты басқару моделінің тұтастығының болмауы;
- жағдайды талдаудың жүйелілігі мен кешенділігінің болмауы, себебі ақпараттың жетіспеуі де, артық болуы да мүмкін;
- мектепшілік бақылаудың бекіту сипатының басым болуы;
- құндылықтардың бірыңғай басымдықтары бар команданың болмауы.

Аталған факторлар жалпы білім беру процесіне қосылған ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың тиімділігін төмендетеді, бұл балалардың сапалы білім алу құқығын бұзады.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды мектептің білім беру процесіне қосу үшін мектепте құрылған ұйымдастырушылық негіздер мен жағдайлардың барабарлығының көрсеткіштері:

- білім беру процесінің барлық қатысушыларының қарым-қатынасының жоғары педагогикалық мәдениеті (қақтығыстардың, өзара шағымдардың, кемсітушіліктің болмауы, балалар қауымдастығының жікке бөлінбеуі);
- білім алушылар мен ата-аналардың білім беру процесіне қанағаттануы;
- білім алушылар сырқаттанушылығының төмен деңгейі.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, инклюзивті оқыту жеке тұлғаға бағытталған оқыту әдістерін қарастырады деп айтуға болады, оның негізінде әр балаға оның барлық жеке ерекшеліктерін: қабілеттерін, даму ерекшеліктерін, темперамент түрін, жынысын, отбасылық мәдениетін және т.б. ескере отырып, жеке көзқарас және тиісті жағдайлар жасау жатыр.

Инклюзивті білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың қағидаттары:

1. ерекше білім беруді қажет ететін балалар мен олардың отбасыларына мемлекеттік көмек пен қолдау шараларының кепілдігі мен тұрақтылығы қағидаты, жаңаларын құру және қолданыстағы әлеуметтік сервистерді қолдау.

2. адам құқықтарын іске асыру принципі. Мемлекеттік саясат әрбір жеке тұлғаның, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың отбасының құндылығын, ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың, олардың отбасы мүшелерінің психофизикалық мәртебесіне, әлеуметтік жағдайына, діни нанымына, этникалық тегіне, тұрғылықты жеріне қарамастан көмекке және қолдауға құқықтарының теңдігін таниды.

3. отбасының әлеуметтік жауапкершілігі принципі. Мемлекеттік саясат әр отбасының рухани және физикалық дамыған тұлғаны тәрбиелеудегі тәуелсіздігі мен жауапкершілігін мойындаудан туындайды.

4. ғылым принципі. Барлығына сапалы білім берудің қолжетімділігін қамтамасыз етудің теориялық-әдіснамалық негіздерін әзірлеу, инклюзивті білім беру проблемаларының мәнін ғылыми талдау және ғылым өкілдерінің тәуелсіз сараптама жүргізуі негізінде іске асырылатын технологиялар мен қабылданатын шешімдердің тиімділік дәрежесін бағалау.

5. ақпараттың қолжетімділігі принципі. Қағидат барлық мүдделі тұлғалар үшін барлық балаларға сапалы білім берудің қолжетімділігі проблемаларын зерттеу нәтижелері бойынша материалдардың қолжетімділігін қамтамасыз етуді, осы әлеуметтік тәжірибелерге, ғылыми-әдістемелік әзірлемелерге сыни талдауды жүзеге асыру, қоғамның шығармашылық белсенді өкілдерін осы бағыттағы ынтымақтастыққа тарту мақсатында оларды қоғамға қосу жөніндегі іс-шараларды іске асыру ерекшелігін көздейді.

6. инклюзивті білім беру технологияларын ұйымдастыру және іске асыру процесіне жүйелі көзқарас принципі отбасымен (бірінші деңгей), мектепке дейінгі ұйыммен (екінші деңгей), орта білім беру ұйымдарымен (үшінші деңгей), ТЖКБ ұйымдарымен және жоғары оқу орындарымен, қосымша білім беру ұйымдарымен (төртінші деңгей), ПМПК-мен, ППТК және басқа да арнайы ұйымдармен (бесінші деңгей) әлеуметтік жұмыс тәжірибесін іске асыруды болжайды.

7. ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы білім беру процесіне қосудың барабар нұсқаларын анықтау мақсатында инклюзивті білім берудің барлық нысандарын, түрлерін кешенді іске асыру принципі.

8. инклюзивті білім беру саласындағы отандық және халықаралық тәжірибені толықтыру принципі.

Инклюзивті білім беруді жоспарлау процесінде оның жалпы тұжырымдамасын анықтап қана қоймай, сонымен қатар тиісті нақты іс-қимыл жоспарын құру қажет, атап айтқанда: инклюзивті білім құндылықтар, сенімдер, принциптер және сәттілік көрсеткіштері жүйесімен қамтамасыз етілуі керек.

Инклюзивті білім беруді дамытудың негізгі қағидаттары:

- инклюзивті білім берудің жүйелілігі мен үздіксіздігі;
- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды уақытылы (ерте) анықтауды қамтамасыз ету;

- білім беру модельдерінің бейімделуі және жеке білім алушының ерекшеліктеріне, білім беру қажеттіліктері мен қабілеттеріне сәйкес оқыту мен дамытуды дараландыру;

- ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың жеке бейімділігі мен ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру ұйымының түрін таңдау еріктілігі мен құқығы;

- ерекше білім беруді қажет ететін барлық адамдар мен ата-аналар үшін білім беру ортасының қолжетімділігі мен ашықтығы;

- кешенді тәсіл және әлеуметтік әріптестік, әртүрлі ведомстволардың, әлеуметтік институттардың, қоғамдық және ата-аналар ұйымдарының үйлестіруі мен өзара іс-қимылының медициналық, әлеуметтік және білім беру қызметтерінің кешенін көрсету арқылы пәнаралық өзара іс-қимыл;

- мүгедектік немесе дамудың басқа да ерекшеліктері «проблеманың тасымалдаушысы» ретінде қарастырылмайтын адамның шектеулі мүмкіндіктеріне әлеуметтік көзқарас;

- салауатты күштер мен әлеуетті мүмкіндіктерге сүйене отырып, адамдардың даму проблемаларын еңсеруді көздейтін инклюзивті білім берудің түзету-дамытушылық және әлеуметтік бейімдеу бағыты.

Инклюзивті білім беру екі әлеуметтік субъектінің бір-біріне қарай бағытталып байланысуының екі жақты процесі екенін атап өткен жөн:

1. жалпы білім беру процесіне қосылуға ұмтылатын ерекше білім беруді қажет ететін балалар, сондай-ақ олардың ата-аналары.

2. инклюзивті білім беруге қосылу үшін қолайлы ұйымдастырушылық-функционалдық, моральдық-психологиялық және басқа жағдайлар жасауы керек мектептер.

Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың негізіне мынадай негіз қалаушы қағидаттар мен құндылықтар қаланды:

1. Жалпы үлгідегі білім беру ұйымдарында оқуға тең қолжетімділік және әрбір баланың сапалы білім алу мүмкіндігі.

2. Әр баланың оқу қабілетін тану және соған сәйкес қоғамның осыған сәйкес жағдай жасау қажеттілігі.

3. Балалардың отбасылық ортада даму және қоғамның барлық мәдени, білім беру, денсаулық сақтау және басқа да жетістіктеріне қол жеткізу құқығын қамтамасыз ету.

4. Ата-аналарды балалардың оқу процесіне тең құқылы серіктестер және балаларының алғашқы мұғалімдері ретінде тарту.

5. Жеке тұлғаға бағытталған, жеке көзқарасқа негізделген оқу бағдарламаларын бейімдеу.

Бағдарламалар өмір бойы оқыту дағдыларын дамытуға жәрдемдесуі және ерекше білім беруді қажет ететін адамдарға қоғам өміріне толыққанды қатысуға мүмкіндік беруге бағытталуы тиіс.

6. Инклюзивті оқыту балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін қажетті арнайы білім беру жағдайларын жасауды көздейтінін мойындау.

7. Оқытудың инклюзивті моделін жүзеге асыруда заманауи зерттеулер мен тәжірибелердің нәтижелерін пайдалану.

8. Педагогтерді, ата-аналарды, логопедтерді, психологтарды, дефектолог-мұғалімдерді және басқа да мамандарды тартуды көздейтін ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту мен тәрбиелеудегі пәнаралық және командалық тәсіл.

Инклюзивті білім берудің вариативті формаларын әзірлеу және оларды тәжірибеге енгізу арқылы келесі міндеттерді шешу қажет:

- мұқтаж балаларды қажетті арнайы педагогикалық көмекпен қамтуды кеңейту;

- «ерекше» балаларға инклюзивті білім беру ортасына қосылуға мүмкіндік беру;

- ата-аналарға қажетті консультациялық көмек алу мүмкіндігін қамтамасыз ету;

- инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істейтін педагогтерге тұрақты және білікті көмек пен қолдау көрсетуді қамтамасыз ету.

Сәйкесінше, білім беру жүйесі білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруы керек, осылайша әркім өз құқықтарын біледі, оқиды және дамиды. Бұл мемлекеттің, Үкіметтің міндеті – жалпы білім беруден шеттетілген балалар тобына бағытталған дәйекті білім беру саясатына кепілдік беру.

Мұндайда білім беру сапасы инклюзивті білім беруді жүзеге асырудың қажетті элементіне айналады және білім алу құқығы тек қолжетімділікті қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар әр адамның ерте балалық шақтан бастап ересек жасқа дейінгі білім беру процесінде табысты болуын қамтамасыз ету, сапалы білім беру және одан әрі білім берудің берік негізі ретінде қарастырылады.

Инклюзивті білім беруді іс жүзінде жүзеге асыру үшін материалдық базамен ғана емес, сонымен қатар қоғам мүшелерінің әртүрлі ұстанымдарымен, ең алдымен педагогтердің жаңа жағдайларда кәсіби қызметін жүзеге асыруға дайын болмауымен байланысты бірқатар мәселелерді шешу қажет. Ерекше білім беруді қажет ететін бала білім беру ұйымын еркін таңдау мүмкіндігіне ие болуы керек екенін ескере отырып, әрбір педагог өзінің кәсіби құзыреттілігінің құрамдас бөлігі ретінде инклюзивті құзыреттіліктің қалыптасуының белгілі бір деңгейіне ие болуы керек.

Инклюзивті практиканы іске асыратын маманның маңызды құзыреттері білім беру процесін жобалау және бейімдеу, барлық білім алушылар үшін оқу

бағдарламаларының мазмұны, олардың мүмкіндіктеріне қарамастан, бұл пәндік материалды игерудің сапасы мен қолжетімділігін қамтамасыз етеді. Инклюзивті практиканы дамыту жолына түскен білім беру ұйымының негізгі мақсаты – ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылар мен олардың құрдастарының дамуы мен әлеуметтік бейімделуі үшін арнайы жағдайлар жасау. Инклюзивті практиканы жүзеге асыратын педагог қызметінің мақсаты – әр баланың оң әлеуетін дамыту үшін оңтайлы жағдай жасау.

Осы ережелерді іске асыру шарттарына ұйымдық, қаржылық, әдістемелік, оның ішінде кадрлық мәселелер жатады. Көптеген аспектілердің ішінде біз педагогтің физикалық, интеллектуалдық, сенсорлық, эмоциялық, этникалық ерекшеліктеріне қарамастан барлық балаларды оқытуды, тәрбиелеуді және дамытуды сәтті жүзеге асыруға, сапалы және қолжетімді білім беру мақсатында мамандармен, қоғамдық және басқа ұйымдардың өкілдерімен өзара әрекеттесуге психологиялық және педагогикалық дайындығын анықтаймыз.

Әлеуметтік көзқарас ретінде дайындықты көптеген ғалымдар іс-әрекеттің алдындағы бейімділік ретінде анықтайды. Өз кезегінде дайындық мазмұны белгілі бір іс-әрекеттің сипатымен, жағдайымен, ерекшеліктерімен анықталады және инклюзивті білім беру жағдайында педагогтің жұмысқа дайындығы құрылымындағы дәстүрлі компоненттермен қатар рефлексивті және коммуникативті компоненттер маңызды орын алады.

Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру идеясының таралуы, ол әр балаға оның сәйкестігіне немесе мектеп жүйесінің критерийлеріне сәйкес келмеуіне қарамастан, оның даралығын құрметтеуді және қабылдауды қамтамасыз етеді, педагогтердің кәсіби құзыреттілігіне жаңа талаптардың пайда болуына заңды түрде себеп болды.

Қазіргі педагогтерге, ең алдымен мектеп педагогтеріне жаңа функцияларды орындауға байланысты: әртүрлі білім беру топтарымен жұмыс істеуге жарамды технологияларды өз бетінше, шығармашылық және барабар таңдау және пайдалану қабілеті секілді жаңа талаптар қойылады.

Білім беруді реформалау жағдайында болып жатқан әлеуметтік-педагогикалық процестердің мәнін түсінетін жаңа тұжырымдамалық ойлауы бар педагогтерді даярлау қажеттілігі туындайды.

Сонымен қатар мектеп педагогтерін даярлауда ұзақ уақыт бойы жүзеге асырылатын дәстүрлі тәсіл дамудың қандай да бір ерекшеліктері жоқ «қарапайым» балалармен білім беру қызметіне басымдық беруді көздейді.

Бұл жағдайда инклюзивті білім беруді іс жүзінде жүзеге асыратын педагогтердің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартының талаптарын және балаларды оқытуға арналған оқу пәндері бойынша бағдарламалық мазмұнды бейімдеу процесінде елеулі қиындықтарды бастан кешіретін жағдайдың болуы әбден заңды. Олар балалардың даму ерекшеліктерін және олардың мүмкіндіктері мен қабілеттерін түсінбейді және жеке оқытуды ұйымдастырудың белгілі бір әдістерін қолдана алмайды, инклюзивті білім беру жағдайында ерекше қажеттіліктері бар балалардың тұлғааралық өзара әрекетін құра алмайды және т.б.

Бұл ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу үшін педагогикалық кадрларды даярлау көбінесе мамандардың қажетті кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастырудың бүкіл жүйесін қамтымай, инклюзивті білім беру жағдайында жұмысқа дайындықтың жекелеген элементтерін дамыту негізінде жүзеге асырылатындығына байланысты.

Инклюзивті білім беру жағдайында педагогтерді даярлаудың айрықша ерекшелігі құзыреттілік тәсілге бағдарлану болуы керек, оған сәйкес білім беру процесінің күтілетін нәтижесі білім мен дағдылар жүйесі емес, негізгі құзыреттер жиынтығы болып табылады.

Негізгілері ретінде келесілерді бөліп көрсетуге болады:

- академиялық құзыреттіліктер (жаңа білімді үйрену қабілетін анықтайтын);

- әлеуметтік-жеке құзыреттер (қоғам мен мемлекеттің идеологиялық және адамгершілік мұраттарын ұстану қабілетін қамтамасыз ететін);

- кәсіби құзыреттіліктер (проблемаларды тұжырымдауға, міндеттер қоюға, оларды шешу жолдарын анықтауға, жоспарлар әзірлеуге және олардың педагогикалық қызметтің әртүрлі салаларында орындалуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді).

Инклюзивті білім беруді дамыту инклюзивті саясат пен практиканы жетілдіруге, инклюзивті құндылықтарды жалпы білім беру жүйесіне де, оның жекелеген институттары деңгейінде де енгізуі мүмкін емес. Инклюзивті білім беру әр адамды белсенді инклюзиялау, дараланған тәсіл негізінде оқыту мен оқу ортасын жетілдіру және ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды оқыту процесіне кедергілерді жою арқылы айырмашылықтарды жоюды қамтиды.

Инклюзивті білім беру инновациялық процестердің «кристалдану нүктесі» болуға тиіс, ол жалпы білім беру мақсаттарының түбегейлі өзгеруіне және қайта бағдарлануына ықпал ететін болады.

Мектепке дейінгі, орта, кәсіптік және техникалық білім беру жүйесіндегі түбегейлі өзгерістерді анықтай отырып, инклюзивті білім берудің келесі стратегиялық бағыттарын ажыратуға болады:

- инклюзивті білім беруді дамыту үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз ететін институционалдық ортаны жетілдіру;

- ерекше білім беруді қажет ететін адамдарға сапалы білім берудің қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін кадрлық, оқу-әдістемелік әлеуеттің ғылыми-педагогикалық негіздерін қалыптастыру;

- мектеп жасына дейінгі балаларды ерте диагностикалау және түзету-педагогикалық қолдау жүйесін дамыту;

- ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды әлеуметтендіру, кәсіпке, еңбекке даярлау үшін жағдайлар жасау;

- инклюзивті білім беруді дамытуды теориялық және әдістемелік қамтамасыз ету саласында ғылыми зерттеулер жүргізу.

Инклюзивті білім беруді дамытудың негізгі міндеттері:

- инклюзивті білім беруді дамытудың нормативтік-құқықтық және ұйымдастырушылық-экономикалық негіздері мен тетіктерін жетілдіру;

- инклюзивті білім беруді дамытудың әдіснамалық, оқу-әдістемелік негіздерін жетілдіру (оқу жоспарлары мен бағдарламаларын, оқулықтарды, оқу-әдістемелік кешендерді бейімдеу және түрлендіру, оқу жетістіктерін бағалаудың критерияларды жүйесін енгізу);

- білім алушыларға жеке түзету-педагогикалық және әлеуметтік-психологиялық қолдауды жүзеге асыру, білім алушыларға мектеп қоғамдастығының маңызды және белсенді қатысушысы болуға, өзін-өзі бағалауын, оқуға және әлеуметтенуге ынтасын арттыруға мүмкіндік беретін жайлы білім беру ортасын құру;

- қолжетімді «кедергісіз ортаны» құру және білім алушыларды компенсаторлық құралдармен қамтамасыз ету;

- инклюзивті білім беруді іске асыратын білім беру ұйымдарын кадрлық қамтамасыз етуді жақсарту;

- техникалық және кәсіптік және жоғары білім деңгейлерінде ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды оқытуды жалғастыру үшін жағдайларды қамтамасыз ету;

- инклюзивті білім беру саласында қолданбалы ғылыми зерттеулер жүргізу.

«Инклюзивті білім беру мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңын іске асыру үшін ҚР БҒМ 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 4 «Білім беру қажеттіліктерін бағалау туралы» және № 6 «Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдау қағидаларын бекіту туралы» бұйрықтары әзірленді.

Бұл бұйрықтар психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның ұсынымдары негізінде (03.06.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) «Мемлекеттік білім беру ұйымдары қызметкерлерінің үлгілік штаттарын бекіту туралы» 2008 жылғы 30 қаңтардағы № 77 ҚР ҮК сәйкес лауазымы жалпы білім беретін мектептердің штат кестесіне енгізілетін педагог-ассистент қызметінің тәртібін реттейді.

«Педагог лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығына сәйкес (14.04.2023 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) білім беру ұйымының педагог-ассистенті білім беру ұйымында ұйымдастырылған оқу және өзге де қызмет кезінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларға көмек көрсетеді, олардың дербес қызметі денсаулық жағдайы мен мінез-құлық ерекшеліктері бойынша шектелген жағдайда психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетеді.

Сонымен қатар НҚА талдауы көрсетілген бұйрықтарда заңнамаға қайшы келетін нормаларды анықтады. Мәселен, №4 бұйрықтың 9-тармағында «Медициналық-әлеуметтік сараптама жүргізу қағидаларын бекіту туралы» ҚР Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 30 қаңтардағы № 44 бұйрығына сәйкес жүріп-тұруында қиындықтары бар мүгедектігі бар балаларға арналған жеке көмекші қызметіне мұқтаждықты айқындау үшін білім беру қажеттіліктерін бағалау көзделген. Ал, жеке көмекшінің әлеуметтік

қызметтерін ұсыну «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау туралы» 2005 жылғы 13 сәуірдегі № 39 ҚР Заңымен (20.04.2023 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен) (бұдан әрі – заң) реттеледі. Заңның 21-бабы 1-тармағының 4-тармағында аталған қызметтер мүгедектігі бар адамды абилитациялау мен оңалтудың жеке бағдарламасына сәйкес жүріп-тұруы қиын бірінші топтағы мүгедек адамдарға ұсынылады.

Бұл ретте жеке көмекшінің қызметтері оған күтім жасайтын адамға арнайы мемлекеттік жәрдемақыны тағайындау және төлеу кезінде ұсынылмайды, яғни адамның қызметті таңдауға баламасы бар (Заңның 21-бабының 4-тармақшасы). Анықтама: жеке көмекші – жүріп-тұруы қиын бірінші топтағы мүгедектігі бар адамды бірге алып жүру және объектілерге барған кезде көмек көрсету бойынша қызметтер көрсететін адам.

Жеке көмекшінің қызмет көрсету тәртібі «Мүгедектігі бар адамдарды абилитациялау мен оңалтудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 22 қаңтардағы № 26 бұйрығымен (01.12.2022 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен) регламенттелген.

Мүгедектігі бар балаларды әлеуметтік қорғау және мүгедектігі бар балалары бар отбасыларды әлеуметтік қолдау мақсатында ай сайын республикалық бюджеттен: мүгедектігі бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы; 18 жасқа дейінгі мүгедектігі бар баланы тәрбиелеп отырған анаға немесе әкеге, бала асырап алушыға, қорғаншыға (қамқоршыға) тағайындалатын және төленетін жәрдемақы төленеді.

№6 бұйрықта ҚР Үкіметінің 2021 жылғы 29 желтоқсандағы № 954 қаулысымен күші жойылған «Мүгедектерге берілетін техникалық көмекші (орнын толтырушы) құралдар мен арнаулы жүріп-тұру құралдарының тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 20 шілдедегі № 754 қаулысына сілтеме келтіріледі.

НҚА-ны қабылдау кезінде басқа ведомстволық органдармен келіспеушілік мүгедектігі бар адамдар арасында әлеуметтік шиеленіске әкеледі.

Мысалы, мүгедектігі бар балалардың ата-аналары/заңды өкілдері жергілікті атқарушы органдарға, медициналық-әлеуметтік сараптама бөлімдеріне жеке көмекшінің қызметтерін ұсыну туралы өтініш білдірген жағдайлар бар, олар қолданыстағы заңнамалық нормаларға сілтеме жасай отырып, мұндай қызметтерді көрсетуден бас тартуға мәжбүр, бұл өтініш берушілер тарапынан өте жағымсыз реакция тудырады.

Осы жағдайды реттеу мақсатында:

1) білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша педагог-ассистенттер қызметінің тиімділігіне олардың жеке психофизикалық қажеттіліктерін ескере отырып талдау жүргізу;

2) білім беру ұйымдарында мүгедектігі бар балаларға арналған жеке көмекшінің қызметтерін ұсынудың халықаралық тәжірибесін зерделеуге;

3) білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалауды және оларды психологиялық-педагогикалық қолдауды регламенттейтін бұйрықтарға

білім беру, денсаулық сақтау, еңбек және әлеуметтік қорғау саласындағы орталық және жергілікті мемлекеттік органдар өкілдерінің қатысуымен өзгерістер енгізу бойынша ұсыныстар жобасын әзірлеу;

4) қарама-қайшы нормаларды алып тастау бөлігінде жоғарыда көрсетілген бұйрықтарға өзгерістер енгізуге құқылы.

Қазақстандағы инклюзивті білім беруді дамыту процестері сапалы білім алуға тең қолжетімділікті қамтамасыз ету және еліміздің барлық азаматтарының өзін-өзі жүзеге асыруы жөніндегі мемлекеттік саясаттың уақыт талабымен және басымдығымен белгіленеді. Мемлекеттік инклюзивті саясатты жүзеге асыру үшін әртүрлі білім беру қажеттіліктері бар әртүрлі балалармен жұмыс істеуге бағытталған жаңаша ойлайтын педагогтерге қажеттілік туындады.

Бүгінгі таңда оқытуды даралау бұрынғыдан да өзекті болып отыр, бұл баланың оқу іс-әрекетінің мазмұнын, әдістері мен қарқынын оның ерекшеліктеріне бейімдеуді қамтиды. Қазіргі педагогтерге оқуда әртүрлі қиындықтары бар балалардың әртүрлі топтарымен жұмыс істеу үшін технологияларды өз бетінше, шығармашылық және барабар тандау және пайдалану қажеттілігіне байланысты талаптар қойылады.

Осыған байланысты инклюзивті ортада оқытудың ерекшеліктерін зерделеуді қамтитын педагогтердің біліктілігін арттыру курстарының білім беру бағдарламаларының мазмұнын қайта қарау қажет.

Ғылыми-әдістемелік қолдау және арнайы педагогтердің біліктілігін арттыру жүйесі нашар дамыған. Арнайы педагогтер, арнайы сыныптар (топтар) педагогтері үшін білім беру ұйымдарында біліктілікті арттыру курстары жеткіліксіз беріледі, бұл олардың кәсіби және мансаптық өсу мүмкіндігін шектейді.

Инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеу үшін педагогтердің біліктілігін арттыру курстары оқытудың әмбебап дизайны қағидаты негізінде өтеді (сараланған тапсырмаларды қолдана білу, оқу бағдарламаларын бейімдеу, ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қажетті қолдауды ұйымдастыру). Педагог-ассистенттерді сертификаттау қағидалары және сертификаттау курстарының бағдарламалары әзірленетін болады (балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері мен қажеттіліктерін есепке алу, сараланған көмекті дұрыс ұйымдастыра білу, көру қабілеті зақымдалған балаларға арналған Брайль шрифтінің білу, есту қабілеті зақымдалған балаларға арналған дактилологияны білу, аутистік спектр бұзылыстары балаларға арналған арнайы технологияларды білу және т.б.). Педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ педагогтерді даярлау бағдарламаларына ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу модулі енгізілетін болады.

Барлық деңгейлер бойынша инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдауда сабақтастықтың болмауы. Инклюзивті білім берудің үздіксіз жүйесінің моделі (балабақша, мектеп, колледж, ЖОО) және ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды ерте кәсіби бағдарлау, кәсіп алдындағы және кәсіпке даярлау бағдарламалары әзірленетін болады. Инклюзивті білім беру бойынша ғылыми зерттеулерді

қаржыландыруды ұлғайту қажет. Инклюзивті саясатты іске асыру мәселелерінде ведомствоаралық өзара іс-қимылды жүйелеу орынды.

Арнайы білім беру ұйымдарының әлсіз МТБ. Арнайы мектептердің қолданыстағы материалдық-техникалық базасы ескірген, халықаралық талаптарға сәйкес заманауи жабдықтармен жабдықтау қажет (мамандар кабинеттері, оңалту және емдік дене шынықтыру аймақтары, ата-аналарға, педагогтерге арналған коворкинг). Жалпы үлгідегі білім беру ұйымдарында физикалық кедергісіз қолайлы ортаны, әдістемелік және басқа ресурстарды қоса алғанда, эргономикалық негізде инклюзивті білім беру ортасын құру қажет.

Арнайы психологиялық-педагогикалық қолдау және ерте түзету мүмкіндігі бар балалардың анықталуы мен аз қамтылуы. ПМПК желісін кеңейту арқылы ерте анықтау тетіктерін жетілдіру, денсаулығының әртүрлі бұзылыстары бар балаларды ерте анықтау мен түзету көмегінің тұтас жүйесін құру, ППТК мен ОО үшін балаларды ерте дамыту жөніндегі бағдарламаны әзірлеу және бекіту қажеттілігі туындады.

Балаларды ерте анықтау және оларды одан әрі психологиялық-педагогикалық қолдау, түзету-дамыта қолдау, арнайы әлеуметтік, медициналық қызметтер көрсету жүйесін құру мақсатында білім беру, әлеуметтік қорғау және медициналық ақпараттық жүйе салаларының ақпараттық жүйелеріне интеграциялауды және бірлесіп қол жеткізуді пысықтау қажет.

Арнайы оқулықтармен толық қамтамасыз етілмеген (дамудың бұзылу түрлері бойынша балалардың барлық топтары қамтамасыз етілмеген). Зағип балаларға арналған Брайль шрифтімен арнайы оқулықтар және ОӘК-мен қамтамасыз ету 75%, көзі нашар көретін балалар үшін үлкейтілген шрифтпен-59,8%, зияты зақымдалған балалар үшін 80,3%-ды құрайды. Қалған оқулықтарды әзірлеуді қаржы қаражатының бөлінуіне қарай аяқтау жоспарлануда. Дамудың бұзылуының басқа түрлері бар балаларға арналған оқулықтар мен ОӘК әзірлеу қажет.

Ерекше білім беруді қажет ететін түлектерді жұмысқа орналастырудың төмен деңгейі, еңбек нарығының олардың қажеттіліктеріне бейімделмеуі. Кәсіби бағдарлау жұмысын ұйымдастыру және ерекше білім беруді қажет ететін түлектерді әлеуметтендіру, осы процеске әртүрлі мамандар мен ата-аналарды тарту, ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің кәсіптік жоспарларын олардың тұтас кәсіби бағдарлау кезеңіндегі мүмкіндіктеріне сәйкес түзету мәселелерін қарау қажеттілігі туындайды. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың (балалардың) «бесіктен – мамандыққа дейін» қағидаты бойынша білім беру маршрутының жүйесі пысықталатын болады.

Жалпы білім беру ұйымына қосылған ерекше білім беруді қажет ететін балалар ҚР МЖМБС және ПМПК ұсынымдарына (психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация) сәйкес жалпы білім беретін оқу бағдарламалары бойынша да, арнайы оқу бағдарламалары бойынша да оқиды.

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың оқу бағдарламасын игеру ерекшеліктеріне байланысты педагог оларға ҚР МЖМБС шеңберінде бағдарламаларды бейімдей алады.

Инклюзивті және арнайы білім берудің мазмұны барлық білім алушылардың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялардың ұсынымдарын ескере отырып әзірленетін арнайы жалпы білім беретін оқу бағдарламалары арқылы іске асырылады. Бастауыш мектепте ерекше білім беруді қажет ететін балалар ҚР БҒМ 2015 жылғы 18 маусымдағы № 393 бұйрығымен бекітілген психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның қорытындысына сәйкес арнайы оқу бағдарламалары бойынша оқиды.

Арнайы және инклюзивті білім беру бағдарламасының мазмұны келесі қағидаттарға негізделеді:

- баланың мүдделерін сақтау. Принцип баланың мәселесін барынша тиімді және баланың мүддесі үшін шешуге арналған маманның ұстанымын анықтайды.

- жүйелілік. Принцип диагностиканың, түзетудің және дамудың біртұтастығын қамтамасыз етеді, яғни даму мүмкіндігі шектеулі балалардың даму ерекшеліктерін талдауға және бұзушылықтарды түзетуге жүйелі көзқарас, сондай-ақ әртүрлі профильдегі мамандардың жан-жақты көп деңгейлі көзқарасы, баланың мәселелерін шешудегі олардың әрекеттерінің өзара әрекеттесуі мен дәйектілігі; осы процеске білім беру процесіне қатысушылардың барлығы қатысады.

- үздіксіздік. Бұл қағида балаға және оның ата-анасына (заңды өкілдеріне) мәселені толық шешкенге дейін немесе оны шешу тәсілін анықтағанға дейін көмек көрсетудің үздіксіздігіне кепілдік береді.

- өзгергіштік. Бұл қағида психикалық және (немесе) физикалық дамуында әртүрлі кемшіліктері бар балалардың білім алуы үшін өзгермелі жағдайлар жасауды көздейді.

- көмек көрсетудің ұсынымдық сипаты. Қағидат даму мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарының (заңды өкілдерінің) заңнамамен кепілдендірілген құқықтарының сақталуын, балалардың білім алу нысандарын, білім беру ұйымдарын таңдауды, даму мүмкіндігі шектеулі балаларды арнайы білім беру ұйымдарына (сыныптарына, топтарына) жіберу (ауыстыру) туралы мәселені ата-аналарымен (заңды өкілдерімен) міндетті келісуді қоса алғанда, балалардың заңды құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді.

Психологиялық-педагогикалық қолдау ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін оқу жағдайларын жасауда маңызды рөл атқарады. Психологиялық-педагогикалық қолдау білім беру-тәрбие процесінде білім алушыға көмектің (немесе қолдаудың) ерекше түрі ретінде қарастырылады, ол мамандардың біртұтас, жүйелі ұйымдастырылған қызметі болып табылады, оның барысында әр білім алушының мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес табысты оқуы мен дамуы үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалады [41].

Бағалау қызметі кезінде ескеру қажет психологиялық-педагогикалық қолдаудың екі бағыты бар: балада туындаған қиындықтарды шешуге бағытталған өзекті; оқытудағы ықтимал ауытқуларды есепке алуға және алдын алуға бағытталған перспективалы.

Екі бағытты да педагогикалық процесті қолдау қызметтерінің барлық мамандарының бірлескен күш-жігерімен ғана жүзеге асыруға болады.

Олардың қызметінде бір-бірімен байланысты үш міндетті компонент бар және оларды ескеру қажет:

- баланың даму диагностикасы (психикалық, жеке, әлеуметтік);
- түзету-дамытушылық бағыттағы жеке және топтық сабақтар бағдарламаларын іске асыру;
- білім беру ортасын оқыту мен дамыту үшін қолда бар мүмкіндіктер және бағалау жүйесі арқылы баланың даму деңгейіне қойылатын талаптар тұрғысынан талдау.

Екі бағытты да педагогикалық процесті қолдау қызметтерінің барлық мамандарының бірлескен күш-жігерімен ғана жүзеге асыруға болады.

Олардың қызметінде бір-бірімен байланысты үш міндетті компонент бар және оларды ескеру қажет:

- баланың даму диагностикасы (психикалық, жеке, әлеуметтік);
- түзету-дамытушылық бағыттағы жеке және топтық сабақтар бағдарламаларын іске асыру;
- білім беру ортасын оқыту мен дамыту үшін қолда бар мүмкіндіктер және бағалау жүйесі арқылы баланың даму деңгейіне қойылатын талаптар тұрғысынан талдау [42].

Білім алушылардың осы санатын психологиялық-педагогикалық қолдаудың объектісі оқу жетістіктерін критериалды бағалау процесі болып табылады. Бұл жағдайда психологиялық-педагогикалық қолдаудың пәні әртүрлі мамандардың (пән мұғалімі, психолог, логопед, әлеуметтік педагог, сынып жетекшісі), мектеп дәрігерінің, басқа мұғалімдер мен ата-аналардың тығыз қарым-қатынасын қамтитын білім алушыларды қолдау болып табылады.

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалауды психологиялық-педагогикалық қолдау мыналарға бағытталуы керек:

- білім алушының денсаулығы мен физикалық күштерін қолдау: балалардың денсаулығын сақтау режимін ұйымдастыру, дене белсенділігінің жеке таңдалған түрлеріне, денсаулықты нығайтатын іс-шараларға баулу;
- білім алушылардың интеллектуалды дамуын қолдау: әр білім алушының танымдық ерекшеліктерін анықтау және дамыту, табысты оқу іс-әрекеті үшін жағдай жасау;
- қарым-қатынас саласында баланы қолдау: балалардың гуманистік өзара әрекеттесуіне жағдай жасау, мінез-құлықты саналы түрде таңдауға көмектесу, балалардың бос уақыттағы жеке қабілеттерінің көрінісін қолдау;
- баланың отбасын қолдау: отбасылық қатынастарды зерттеу, оларды үйлестіруге көмектесу.

Психологиялық-педагогикалық қолдау ерекше шығармашылық атмосфераны құруды және балаларға таңдау жағдайын ұсынуды қамтиды. Мұндай жағдайлар білім алушылардан білімді, дағдыларды қолдануды ғана

емес, сонымен қатар рефлексия тәжірибесін, тәуелсіз шешім қабылдауды, ерік-жігер мен мінезді көрсетуді талап етеді.

Даму мүмкіндігі шектеулі білім алушыны психологиялық-педагогикалық қолдау психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның қорытындысы мен ұсынымдары негізінде ұйымдастырылады және оны білім беру ұйымының ішінде штаттық мамандар (арнайы педагог, психолог, логопед-мұғалім, әлеуметтік педагог, ЕДШ маманы және басқалар), сондай-ақ білім беру ұйымынан тыс жерде оңалту орталығының мамандары, түзету және инклюзивті білім беру кабинетінің, сондай-ақ шарттық негізде арнайы (түзету) білім беру ұйымдарының педагогтері жүзеге асыра алады.

Психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі принциптері:

1) балада туындаған даму проблемаларын шешуге кешенді, пәнаралық көзқарас.

2) білім беру процесінде баланың дамуын қолдаудың үздіксіздігі.

3) психологиялық-педагогикалық қолдау процесін ақпараттық-әдістемелік, оқу-әдістемелік қамтамасыз ету.

4) ілеспе қызметті әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық жобалау.

5) даму мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау жөніндегі іс-шараларға ата-аналарды, педагогикалық және балалар ұжымын белсенді тарту [42].

Қолдаудың тігінен сабақтастығының құру (бастауыш мектептен бастап) максималды икемділік пен өзгергіштікті, баланың дамуының әр кезеңінде оның жасына байланысты психофизиологиялық ерекшеліктерін бағалау кезінде ескеруді қамтиды. Жалпы білім беретін мектеп білім алушыға оның қажеттіліктеріне сәйкес қолдау түрін ұсынуы керек. Бұл қысқа, орта немесе ұзақ мерзімді негізде қолдау болуы мүмкін.

Қысқа мерзімді қолдау логопедпен, психологпен (алты айға дейін) түзету сабақтарының қысқа циклін талап ететін, оқытуда кішігірім және уақытша қиындықтары бар білім алушыларға көрсетіледі.

Орта мерзімді қолдау даму ерекшеліктеріне байланысты оқуда тұрақты қиындықтары бар және арнайы дайындалған педагогтер мен мамандардың қарқынды қолдауын талап ететін білім алушылар үшін ұйымдастырылады. Білім алушылардың даму проблемалары бастапқы кезеңде еңсерілмеген жағдайда, оларды арнайы сынып жағдайында және оқытудың келесі кезеңдерінде оқытуды жалғастыруға болады.

Бұл жағдайда білім алушыларға ұзақ мерзімді қолдау көрсетіледі. Арнайы қажеттіліктері бар балаларды оқыту нысаны ретінде инклюзивті білім беру туралы идеялар оқытуды ұйымдастыру және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың барлық санаттарына жалпы білім беру бағдарламасының қолжетімділігін қамтамасыз ету мүмкіндіктерін шектейді. Бұл әсіресе инклюзивті білім беру жағдайында ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалауға қатысты.

Қазақстандық білім беру жүйесінде қиындықтар келесі себептерге байланысты күрделене түседі:

- оқыту сапасына мониторинг және бағалау жүзеге асырылмайды, ерекше қажеттіліктері бар балалардың білімі мен дағдыларын критериалды бағалаудың нақты индикаторлары жоқ;

- ерекше білім беруді қажет ететін балаларда туындайтын оқу проблемаларының алдын алу бойынша алдын алу шаралары жеткіліксіз қабылдануда;

- инклюзивті білім беруді ақпараттық-консультациялық қолдау нашар ұйымдастырылған [43].

Бұл келесі мәселелерге әкеледі:

- ерекше білім беруді қажет ететін балалардың едәуір бөлігінің әлеуетті мүмкіндіктері жеткіліксіз қамтамасыз етілген және соның салдарынан іске асырылмайды;

- әлеуметтік бейімделу тетіктері нашар жүзеге асырылады, нәтижесінде девиантты мінез-құлқы бар балалар саны артады;

- мұндай балалардың функционалдық сауаттылығы төмен, жұмысқа орналаса алмайды.

Оқу жетістіктерін критериалды бағалау жүйесінің психологиялық-педагогикалық негіздері мәселені шешудің келесі негізгі тәсілдерін қамтиды:

- оқу жетістіктерін бағалаудың көп деңгейлі сараланған шкаласын пайдалану арқылы әр білім алушының жеке басының әлеуетті мүмкіндіктерін есепке алуды және дамытуды қамтитын тұлғаға бағытталған тәсіл;

- білім алушының өзіндік өнімді іс-әрекетін ұйымдастыру жағдайында тұлғаның мүмкіндіктері мен қабілеттерін барынша толық анықтауға бағытталған іс-әрекет тәсілі;

- оқу іс-әрекетін бағалау жағдайында қолайлы психологиялық жағдайлар жасау жолымен денсаулығы нашар балалардың, жасөспірімдердің әлеуметтік-психологиялық денсаулығын сақтау және нығайту міндеттерін шешуді қамтамасыз ететін денсаулық сақтау тәсілі [43].

Аталған тәсілдерді жүзеге асыратын педагогикалық шарттар келесі аспектілерді қамтиды:

- оқу жетістіктерін бағалау үшін білім алушы үшін объективті және жеке маңызды критерийлерді қолдану, білім алушылардың белсенділік түрінде сипатталған қолжетімді және түсінікті көрсеткіштері бойынша белгіленеді;

- бағалау процесінде бөлінген көрсеткіштерге сәйкес келетін әртүрлі деңгейдегі және типтегі тапсырмаларды қолдану;

- білім алушыларға оқу жетістіктерінің жеке деңгейін нақты таңдауды қамтамасыз ету және осы таңдауды қолдау.

Бағалау кезінде аталған шарттарды іске асыру білім алушының босатылуына, оның танымдық белсенділігінің, оқу мотивациясының деңгейін арттыруға, эмоциялық тепе-теңдік пен өз мүмкіндіктеріне деген сенімділікті сақтауға ықпал етеді.

Әрине, критериалды бағалаудың бүкіл жүйесі ерекше қажеттіліктері бар балалардың мүмкіндіктеріне бейімделуі керек, критерийлер олардың ерекшеліктері мен білім беру қажеттіліктерін ескере отырып жасалуы керек. Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу үшін нақты жұмыс істейтін психологиялық-педагогикалық қызмет қажет, оның міндеттеріне тек балалармен дамыту немесе түзету жұмыстары ғана емес, сонымен қатар педагогтерімен және ата-аналармен жалпы тәсілдерді, бағалау қызметін қолдайтын білім алушымен жұмыс істеудің бірыңғай стратегиясын әзірлеу бойынша тұрақты ынтымақтастық кіреді.

Психологиялық-педагогикалық қызметтің әрбір мүшесі, егер бұл білім алушыға немесе оның отбасына зиян келтіруі мүмкін болса, кәсіби этиканы сақтауы, психологиялық-педагогикалық тексеруден, консультациялық жұмыстан немесе басқа да қызмет түрлерінен алынған мәліметтерді таратпауы тиіс [43].

Инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды оқыту шарттары мен тетіктерін жетілдіру, білім беру ұйымының білім беру кеңістігі жағдайында білім алушылардың табысты бейімделуін қамтамасыз ететін бейімделу мүмкіндіктерін дамытуға ықпал ететін тиімді құралдарды, педагогикалық технологияларды іздеу және енгізу қажет.

Инклюзивті білім беруді енгізу – білім алушылардың осы контингентімен жұмыс істеу үшін педагогтер тарапынан да, материалдық-техникалық жағынан да, психологиялық жағынан да іс жүзінде жеткіліксіз дайындалған ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды жаппай білім беру жүйесіне қосу. Сонымен қатар инклюзивті білім беру әртүрлі қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін оқытудың икемді тәсілін әзірлеуге бағытталған. Білім алушылар арасындағы айырмашылықтарды жеңуге болатын кедергілерден гөрі педагогикалық процеске ықпал ететін ресурстар ретінде пайдалану керек [44].

Мамандық таңдау мәселесі әр адамның өміріндегі ең маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Негізгі немесе жалпы орта білім беру деңгейінде оқуды аяқтай отырып, түлектер көбінесе қосымша білім беру кезеңдерін дәл тұжырымдай алмайды, яғни жеке кәсіби маршрут құра алмайды. Бұл дегеніміз, олар мектептен кәсіби білім беру жүйесіне кетуге дайын емес, сонымен қатар таңдау пәндерінің немесе элективті курстардың жиынтығын анықтай алмайды.

Кәсіби бағдар жеке тұлғаны үлкен қабілеттері бар қызмет саласына бағыттауға бағдарланған. Кәсіби өзін-өзі анықтау – бұл адамның өзінің кәсіби қабілеттерінің даму деңгейін, білім мен дағдылардың кәсіби мотивтерінің құрылымын түсіну; олардың іс-әрекеттің адамға қойылатын талаптарына сәйкестігін білу; осы сәйкестікті таңдалған мамандыққа қанағаттану сезімі ретінде сезіну.

Кәсіби өзін-өзі анықтау уақыты – жасөспірімдік және жастық шақ. Осы кезеңге тән өзін-өзі танудың дамуының жаңа деңгейінің қалыптасуы, өзіндік дүниетанымның дамуы, өмірдегі позицияларды анықтау кәсіби өзін-өзі анықтау процестерін белсендіреді. Сондықтан осы жылдары дәл осы қабілеттер мен

«күшті жақтарды» анықтау және дамыту өте маңызды, соның негізінде білім алушы өзінің жеке қасиеттері мен жеке мүмкіндіктеріне сәйкес келетін мамандықты таңдауды ақылға қонымды және дұрыс жүзеге асыра алады [45].

Мамандық таңдауға дайындық сондай-ақ тұлғаның жан-жақты және үйлесімді дамуының ажырамас бөлігі болып табылатындығымен маңызды және оны адамның адамгершілік, еңбек, зияткерлік, саяси, эстетикалық және физикалық жетілуімен, яғни оқу процесінің бүкіл жүйесімен бірлікте және өзара әрекеттесуде қарастыру керек [46].

Мектептің жан-жақты дамыған, еңбекке дайын өскелең ұрпақты қалыптастырудағы жетекші ұйым ретіндегі рөлі педагогикалық ұжымдардың мектеп, отбасы және бүкіл қоғам жүзеге асыратын кәсіби бағдарлаудың біртұтас көп қырлы процесіндегі айқындалушы ұстанымын анықтайды. Педагог білім алушыларға олардың бейімділігі мен қабілеттерін түсінуге көмектеседі, олардың ерекше қажеттіліктерін ескере отырып, кәсіби қызығушылықтарын дамытуға бағыттайды. Педагог педагогикалық жағдайға, білім алушылардың өз мүмкіндіктеріне, қызығушылықтары мен қабілеттеріне байланысты кәсіби бағдарлау мақсатына жету үшін педагогикалық құралдар кешенін, жеке тұлғаға әсер ету әдістерін таңдай білуі, жастарды мектеп шешуге арналған мамандықты таңдауға дайындаудың кең ауқымды міндеттерін жүзеге асыра білуі керек.

Сонымен қатар кәсіби бағдарлау көбінесе өмірге келген адамға кәсіпті немесе тәрбие жұмысын кәсіби бағдарлауды дамыту, білім алушыларға кәсіби өзін-өзі анықтау сәттерінде көмектесу мақсатында ғылыми негізделген түрде таңдауға көмектесетін іс-шаралар жүйесін білдіреді.

Кәсіби бағдарлау жұмысының психологиялық-педагогикалық негіздемесін зерттей отырып, келесі тұжырымдарға келуге болады:

- мамандық таңдау адамның өз мақсатын белсенді түрде іздеуін білдіреді, оны оның мүдделері, қабілеттері, мүмкіндіктері мен жеке ерекшеліктері, сондай-ақ белгілі бір кәсіби салада қойылатын талаптар тұрғысынан қарау керек;

- өзін-өзі тану процесін өзектендіру, білім алушылардың, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың еңбек қызметінің белсенді субъектісі ретінде өздері туралы идеялар жүйесін дамыту қажет;

- кәсіби өзін-өзі анықтаудың маңызды аспектісі техникалық және кәсіптік білім беру ұйымымен немесе ЖОО-мен танысу нәтижесінде туындайтын және егер бұл қызығушылық практикамен расталса, тұрақты сипатта болатын кәсіптік қызығушылық болып табылады;

- кәсіби бағдарлау жұмысында нақты таңдауға емес, білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауға, жоспарлауға және өзінің даму перспективаларын іске асыруға дайындығын қалыптастыруға бағдарлану керек;

- адамдардың көпшілігі мамандықты емес, өмір салтын, қарым-қатынас шеңберін таңдайды, онда мамандық тартымды өмір салтына апаратын құралдардың бірі ретінде әрекет етеді.

Қазіргі уақытта кәсіби бағдарлаудың өзектілігі бұрын-соңды болмағандай жоғары. Кәсіптер мен мамандықтарды таңдаудың алуан түрлілігі, білім беру және оқыту мүмкіндіктері, жаңа экономикалық өмір сүру жағдайлары, жаңа

кәсіптердің пайда болуы – адамдарды өздерінің кәсіби өмірі мен мансаптық мәселелеріне барған сайын назар аударуға итермелейтін кейбір себептер ғана.

Сондықтан инклюзивті практиканы іске асыратын жалпы білім беретін ұйымдар шеңберінде психологиялық-педагогикалық практика тарапынан осы сұранысты барабар қамтамасыз етудің маңыздылығы сөзсіз [47].

Осылайша, кәсіби бағдарлау жеке тұлғаның ішкі психологиялық ресурстарын жандандыруға бағытталуы нәтижесінде тұлға кәсіби қызметке қосылып, өзін кәсіпте толық жүзеге асыра алуы тиіс. Қазіргі уақытта оқушылардың кәсіптік өзін-өзі анықтау жұмысын күшейту мен өзгермелі жағдайларға байланысты жетілдіріп отыру қажет. Мектеп жалпы білім беру жүйесін экономикалық жүйемен, білім алушылардың қажеттіліктерін қоғам қажеттіліктерімен, қазіргі білім алушылардың келешегімен байланыстыру маңызды. Осыған байланысты жалпы білім беретін ұйымда кәсіби бағдарлау білім алушылардың өзі туралы білімін кеңейтуге, өзін-өзі танудың белсенді процесін ынталандыруға бағытталуы тиіс.

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларда еңбек нарығындағы жағдай және нарықтық экономика жағдайында кәсіби өмірдің перспективалары туралы барабар түсінік қалыптастыру қажет. Бір жағынан, ол жеке қасиеттерді жүзеге асыру және кәсіби мансапты құру үшін үлкен мүмкіндіктер ұсынады, екінші жағынан – кәсіби және жеке қасиеттерге жоғары талаптар қояды, өзін-өзі белсенді жүзеге асыру қажеттілігін талап етеді. Мамандықты дұрыс таңдау табысты әлеуметтендірудің – негізгі шарты.

Бұл проблеманы шешу бірнеше факторларды есепке алуға негізделеді. Мұндай жағдайда:

- қандай да бір жұмысты орындайтын адамға қойылатын талаптар мен кәсіптер әлемін жақсы білу;

- өз мүдделері мен бейімділігін дұрыс анықтау, өз мүмкіндіктерін, денсаулық жағдайын, қабілеттері мен таңдаған мамандық талаптарына сәйкестігін бағалау;

- еңбек нарығының жағдайын, оның қажеттіліктерін және аймақтық ерекшеліктерін зерттеу;

- білім алудың және одан әрі біліктілікті арттырудың нақты мүмкіндіктерін ескеру қажет болып табылады.

Барлық факторларды қамтамасыз еткенде ғана мамандықты таңдау кәсіби әлемде өз орнын оңтайлы табуға жәрдемдеседі. Ол үшін кәсіби бағдарлау қызметінің маңызды әдіснамалық негіздерінің бірі ретінде белсенді білім беру ортасын құруды және тәрбие мен өзін-өзі дамытудағы жеке тұлғаның өзіндік ерекшелігін есепке алуды қарастыратын психологиялық-педагогикалық ғылымның жетекші принципі ретінде тұлғалық-әрекеттік тәсілдемеде көрініс табады. Дәл осы принцип білім алушының кәсіби бағдарлау процесіндегі жағдайын анықтайды, оны белсенді қызмет субъектісі деп тануды білдіреді.

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың құндылықты бағдарлары мәселелері кәсіби бағдарлау қызметі шеңберінде мамандық таңдау процесін тиімді іске асыру үшін ерекше маңызға ие.

Кәсіби бағдарлаудың теориялық ережелерінде аталған қызметті қоғамдық құбылыс ретінде сипаттайтын ерекше қағидаттар бар:

- мамандық таңдауда саналы ұстаным еңбек қызметіндегі жеке қажеттіліктерді өз таңдауымен қанағаттандыруға ұмтылады;

- таңдап алынатын кәсіптің жеке тұлғаның мүдделеріне, бейімділігіне, жеке қабілетіне және сонымен қатар қоғамның белгілі бір кәсіп кадрларына деген қажеттіліктеріне сәйкес болу принципі мамандықты таңдаудың жеке және қоғамдық аспектілерінің байланысын білдіреді;

- тиімділік принципі еңбекке баулап тәрбиелеу мен оқытудың берік негізін қарастыратын ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың еңбек дайындығына құрылады, өйткені еңбек дайындығынан тыс кәсіби бағдарлау абстрактілік, практикадан алшақтық, жеке тұлғаның еңбек және кәсіби қалыптасуының жалпы міндеттерінен өзгеше сипаттарға ие болады;

- кәсіби бағдарлаудағы жүйелілік пен сабақтастық бастауыш сыныптан бастап сыныптан сыныпқа міндетті түрде сабақтастық жағдайында кәсіби бағдарлау жұмысын қамтамасыз етеді;

- мектеп, отбасы, кәсіпорындар, ТЖКБ ұйымдары мен қоғамның білім алушыларға кәсіптік бағдар беруде өзара әрекеттесуі. Мұндайда ортақ әрекеттің мақсатқа бағытталуы және үйлестірілуі көзделеді;

- жасына және кәсіби мүдделерінің қалыптасу деңгейіне, құндылықты бағдарлары мен өмірлік жоспарларындағы әртүрліліктерге, оқу жетістіктерінің деңгейіне қарай білім алушыларға сараланған және жеке тәсіл. Ерекше қажеттіліктерге байланысты білім алушыларды топтар бойынша саралау оларға ықпал ету құралдарын нақты анықтауға мүмкіндік береді, олар бір топта тиімді бола отырып, екіншісінде тиімсіз болуы мүмкін. Осылайша, саралау жеке тәсілді іске асыру үшін жағдай жасайды;

- дәстүрлі түрде қолданылатын жаппай формаларды пайдаланбай, жұмыстың жеке формаларына назар аударуды күшейту қажеттілігін мақұлдайтын білім алушылармен және олардың ата-аналарымен кәсіби бағдарлау жұмысының топтық және жеке формаларының әртүрлі формаларды пайдаланудың оңтайлы үйлестіреді.

Мектепте кәсіби бағдарлау жұмысының басты мақсаттарының бірі білім алушылардың жеке кәсіби бағдарын құру болып табылады. Жеке білім беру бағыты ғалымдармен мақсатты жобаланатын сараланған білім беру бағдарламасы ретінде анықталады, ол білім алушыға білім беру бағдарламасын таңдау, әзірлеу және жүзеге асыру субъектісі позициясын педагогтердің өзін-өзі анықтау және өзін-өзі іске асыруын педагогикалық қолдауды жүзеге асыруы кезінде қамтамасыз етеді.

Осыған байланысты био-психо-элеуметтік модельге негізделген тіршілік тынысы мен денсаулықтың қызмет етуінің, шектелуінің халықаралық жіктемесі тұрғысынан білім алушыларды элеуметтендіру мәселелерінің маңыздылығын қарастыру қажет. Жіктеме адам денсаулығының барлық аспектілерін және денсаулыққа, мысалы, маңызды қарым-қатынастардың болуын және сапалы білім алуды қоса алғанда, әл-ауқаттың құрамдас бөліктерін қамтиды.

Халықаралық жіктеме мүмкіндігі шектеулі адамдарға ғана емес, барлық адамдарға қатысты. Қызмет етудің халықаралық жіктемесі 1970 жылдары пайда болды, ол кезде адам өміріндегі ауруларды диагностикалау емес, ауру салдарын анықтау қажеттілігі туындаған еді. Халықаралық жіктеме артықшылығы денсаулық құрамдастарын денсаулық, тіршілік тынысының қызмет етуі мен шектелуі мәселелері және контекстік факторлар арасындағы динамиканы түсіну үшін негіз ретінде алуында. Халықаралық жіктеме аталмыш құрамдастардың және олардың салдарының динамикасын тексеру үшін стандартталған жалпы тілді ұсынады және мүмкіндігі шектеулі адамдардың өмірлік жағдайын жақсарту үшін ықпал ету құралдарын түсінуде негіз ретінде қызмет етеді.

Халықаралық жіктеме адамдардың өздерін емес, жағдайын сипаттайды. Тіршілік тынысының шектелуі мен қызмет етуі – жіктеменің барлық компоненттерінің арасындағы өзара іс-әрекеттің нәтижесін сипаттау үшін жалпылама терминдер. Халықаралық жіктеме моделі осы өзара іс-әрекетті түсінуді визуализациялайды. Халықаралық жіктеме барлық секторларда және барлық жас топтары үшін пайдаланылуы мүмкін, бірақ оны мүмкіндігі (денсаулығы) шектеулі адамдарға мүмкіндік беру үшін пайдалану қажет. Бүгінгі таңда тіршілік тынысының шектелуі аурудың салдары ретінде тұжырымдалмайды, адам денсаулығының жағдайы, қоршаған ортаның факторлары және жеке факторлар арасындағы динамикалық өзара іс-әрекет ретінде түсініледі.

Тіршілік тынысының шектелуі – индивидтің атрибуты емес, шарттардың кешенді үйлесімі, олардың көпшілігі әлеуметтік ортамен қалыптасқан. Демек, жағдайды басқару әлеуметтік шешімдерді талап етеді және көп жағдайда қоғамның қоғамдық өмірдің барлық салаларында мүмкіндігі шектеулі адамдардың толыққанды қатысуы үшін қажетті қоршаған ортаның өзгеруін жүргізу үшін ұжымдық жауапкершілігін болжайды. Сондықтан осы ұстанымның немесе идеологияның нәтижесі әлеуметтік өзгерістер болады, олар саяси деңгейде адам құқықтары мәселесіне айналады. Халықаралық жіктеме екі бөліктен тұрады, олардың біріншісі тыныс тіршілік қызметі мен шектеулері мәселелерін қарастырады, ал екінші бөлігі контекст факторларын қарастырады.

Негізгі назар денсаулыққа байланысты игілік құрамдастары ретінде тіршілік тынысы қызмет етуі мен шектелуіне аударылады. Контекстілік факторлар сыртқы (орта) және ішкі (нақты өмірлік жағдайларда қызмет етуге ықпал ететін тұлғалық факторлар) болады.

«Тіршілік тынысының қызмет етуі және шектелуі» ҚХЖ құрамдасы «нерв жүйесінің ақыл-ой функциялары/құрылымы» немесе «ас қорыту, зат алмасу және эндокриндік жүйе»/ас қорыту, метаболиттік немесе эндокриндік жүйелермен байланысты құрылымдар», сонымен қатар «қызмет көрсету аялары» деп аталатын (қызмет және қатысу), мысалы «білім алу және оны қолдану», «қарым-қатынас», «мобильділік» немесе «тұлғааралық өзара ықпалдастық және қарым-қатынастар» айналасында ұйымдасқан.

Бірақ жіктеме ретінде «мүгедектік» қалай сипатталуы тиіс немесе бұзушылықтар қалай дамиды дегенді анықтамайды. Ол тек бұл мақсатта

қолданылуы мүмкін тіршілік тынысының әртүрлі аялары мен концепцияларын ұсынады. Білім берудің халықаралық стандарттық жіктелімінде – ББХСЖ-97 (ISCED-97 International Standard Classification of Education) ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларға ЭЫДҰ-ға (OECD) мүше мемлекеттерден алынған анықтама берілген: «адамдардың ерекше білім берілуіне қажеттіліктері білім алу үшін қосымша қоғамдық және/немесе жеке ресурстарды ұсыну қажеттілігімен айқындалады».

Берілген ресурстық көзқарас ерекше білім беру қажеттіліктері анықтамасына білім алушыларды оқыту кезінде туындайтын қиындықтардың әртүрлі спектрімен біріктіреді. Бұдан бөлек, ЭЫДҰ білім берудегі сәтсіздіктің объективті себептеріне сүйене отырып, көптеген елдерде пайдаланылатын категориялық жүйені әзірледі:

- қиындық тек биологиялық себептерге байланысты болған білім алушылар;

- белгісіз себептерге байланысты оқу кезінде қиындықтарға ұшырайтын білім алушылар;

- қолайлы орта жағдайларының болмауы салдарынан оқуда қиындықтарға тап болған білім алушылар.

Жаңадан қайта қаралған білім берудің халықаралық стандарттық жіктелімінде (Бас конференция, 36-шы сессия, Париж, 2011 ж.) ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға арналған білім беру әртүрлі себептерге байланысты қосымша қолдауды және білім беру бағдарламаларына қатысу және оқыту мақсаттарына қол жеткізу үшін олармен жұмыс жасаудың бейімделген педагогикалық әдістерін қолдануды талап ететін білім алушыларға бағытталғаны атап өтіледі. Бұл ретте мынадай ықтимал (бірақ осы тізіммен шектелмейтін) себептер келтіріледі: физикалық және ақыл-ой кемшіліктері, мінез-құлық сипатындағы проблемалар, эмоциялық аяның даму проблемалары және әлеуметтік сипаттағы проблемалар.

Қазіргі уақытта елімізде инклюзивті білім беру тәжірибесі қарқынды дамып келеді. Жалпы білім беретін мектептің штатына психологиялық-педагогикалық қолдау мамандары енгізілуде: психологтар, логопедтер, педагог-дефектологтар. Олар ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қолдауда тиімді жұмыс жасау үшін максималды түрде дараландыру технологиялары мен командалық тәсілдемеге ие болу қажет. Білім алушыны қолдау мен оқытуда дараландыруда басты рөл педагогке тиесілі екендігін ескеру қажет.

Оқытудың жеке тәсілдемесін қамтамасыз ету, нақты баланың ерекшеліктерін есепке алу, мұқият жүргізілген бағалау негізінде оқу бағдарламасы мен жоспарын әзірлеу – мектеп педагогтері мен мамандары үшін қиын міндет. Осының барлығы педагогтер мен мамандардың өзара тығыз қарым-қатынасын, білімін, тәжірибесін талап етеді.

Нормативтік құқықтық актілермен ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды кешенді психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамтамасыз ету қажеттілігі бекітілген. Педагогтен бөлек ерекше білім беруді қажет ететін білім

алушыларды қолдайтын мамандар тобына келесі мамандар кіре алады: педагог-психолог, логопед-мұғалім, арнайы педагог, әлеуметтік педагог, педагог-ассистент.

Өз ісінің мамандарының ұйымшыл тобы – жұмыстың мүмкін болуы үшін маңызды шарт. Ұжым тек білім беру ұйымының қызметкерлерін ғана емес, баланың ата-аналарын да қамтуы тиіс.

Еліміздің жалпы білім беретін мектептерінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған кәсіби бағдарлау жұмыстарының тәжірибесі әлі жинақталмағанын атап өту қажет, осыған байланысты арнайы мектептердің тәжірибесіне жүгіну орынды деп санаймыз. Келесі бөлімдерде еліміздің түрлі өңірлеріндегі арнайы ұйымдардың тәжірибесінен алынған материалдар орналастырылған.

Бұдан басқа, ЭЫДҰ елдерінің ұсынымдарына сүйене отырып, қиындықтары тек биологиялық себептерден туындаған және кәсіптік өзін-өзі анықтау кезінде қолдауды қажет ететін білім алушылармен кәсіби бағдарлау жұмысын ұйымдастыру мысалдарын келтіреміз.

Осылайша, ерекше білім беруді қажет ететін балалармен кәсіби бағдарлау жұмыстарын ұйымдастыру кезінде олардың даму ерекшеліктерін және олардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескеру қажет.

Есту қабілеті зақымдалған білім алушылардың психологиялық ерекшеліктері мен ерекше білім беру қажеттіліктері:

- қарым-қатынас жасау үшін ымдау тілінің көмегімен қарым-қатынас жасайтын өз психологиялық тобының өкілдерін таңдау бейімділігіне байланысты, кәсіби бағдарлауды жүзеге асыру кезінде оған білім алушылар арасындағы қарым-қатынасты кеңейтуге ықпал ететін командалық жұмыс элементтерін, сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін барлық білім алушылардың қарым-қатынасын біріктіретін және ынталандыратын бірлескен қызметті қосу қажет;

- психологиялық қорғауды туындататын алаңдатушылық пен сәтсіздіктен қорқу, олар белсенділікті және креативтілікті шектеуі мүмкін. Осыған орай, өзіне деген сенімділікті дамыту және табысты қызмет тәжірибесіне қол жеткізу үшін мүмкіндік беру, соның ішінде күрделі, бірақ көп тапсырмаларды беру, жетістіктері үшін көтермелеу және қолдау көрсету қажет;

- ойлау мен мінез-құлықтың стереотиптілігін жеңу үшін (егер жаңа міндеттерде ол нәтижесіз болса да, міндеттерді шешудің бір рет пайда болған тәсілі қайта-қайта қолданылады) кәсіби бағдарлауда спонтандық пен креативтілікті дамытатын жаттығулар мен әдістерді қолдану ұсынылады;

- «барлығы сияқты» болу ниеті, өз идеяларын ашық айтар алдында қорқу, сондықтан кәсіби бағдарлау жұмысы барысында әлеуметтік өзара әрекеттестіктегі дербестік пен батылдықты, даралықты және оны білдіру қабілетін дамыту қажет;

- айналадағы адамдардың өз жоспарларын, ерекшеліктері мен әрекеттерін бағалаудан және айыптаудан аулақ болу, бұл олардың кәсіби бағдарлау қызметіндегі белсенділігін шектеуі мүмкін;

- есту қабілеті зақымдалған білім алушыларға конфронтация мен жанжалдардан аулақ болу тән болғандықтан, бағынышты және пассивті әлеуметтік мінез-құлыққа әкелмей, жанжалға түспеуі ынжықтық емес, құнды қасиет екенін баулу үшін оларда сенімді және табанды мінез-құлық дағдыларын дамыту керек;

- абстрактілі ойлау қабілетінің төмендеуіне байланысты, кәсіби бағдарлауда көрнекі және бейнелі материалдарға, өмірден алынған мысалдар, нақты кеңестер мен ұсыныстарға сүйену керек, сонымен қатар абстрактілі және түсінікті ойлау қабілетін дамытуға бір мезгілде ұмтыла отырып, құндылықтарды, уәждерді, идеалдарды, адамгершілік және моральдық категорияларды егжей-тегжейлі талдауды қоса алғанда, білім алушылардың «мәңгілік мәселелер» тақырыбында өз ойларының мүмкін болатын кемшіліктерін өтеу үшін, басқа топтармен жұмыс істеген кезде қарағанда, бұған көбірек уақыт жұмсау, мысалдар т.б. келтіру;

Көру қабілеті зақымдалған балалардың кәсіби бағдарлау жұмысын ұйымдастыру кезінде ескерілуі керек психологиялық ерекшеліктері мен ерекше білім беру қажеттіліктері:

- кәсіби бағдарлауда коммуникативтік дағдылар мен біліктердің жетіспеушілігін толықтыратын және коммуникативтік құзыреттілікті, әлеуметтік және эмоциялық интеллектті қалыптастыратын әлеуметтік-психологиялық жұмыс элементтерін енгізу қажеттілігі;

- көзі көретін құрдастарымен өзара қарым-қатынасты орнатудағы қиындықтар мен кедергілер (оқу орнында емес, жеке деңгейде, әуестену және бос уақытты өткізу саласында) жан-жақты әлеуметтену үшін жеткіліксіз қарым-қатынастың шектеулі тәжірибесін негіздеуі мүмкін, сондықтан білім алушылардың осы санатына кәсіби бағдарлау дайындық жұмысы ретінде командалық қызметті және білім алушылардың арасында бірлескен қызметті ұйымдастыра білуі мен көзі көретін, көру қабілеті зақымдалған немесе нашар көретін білім алушылардың арасында кәсіби бағдарлауды жүргізуі тиіс;

- көзі көретін балалармен өзара әрекеттен қорықпау керек, үрікпеу қажет, олар теріс әрекет жасауы мүмкін деп ойламауы тиіс.

Көп жағдайда мұндай алаңдаушылық негізсіз емес, өйткені құрбы-құрдастары көру қабілеті зақымдалған баланы қалай да бір ренжітіп, мазақ қылғанда т.б. жағдайлар кезінде алған теріс тәжірибесі негізінде қалыптасады. Сондықтан қатарластарымен қарым-қатынастың оң тәжірибесіне қол жеткізу үшін мүмкіндіктерді қамтамасыз ету арқылы оны еңсеру қажет:

- ақпаратты қабылдау, онымен алмасу, сондай-ақ жеке тұлғадан ақпарат алу қиындықтарын ескеру қажет, бұл ретте компьютерлік технологиялар арқылы ақпаратпен жұмыс істеу қиындықтарын мүмкіндігінше өтеу қажет;

- кәсіби бағдарлау жұмысына көзі көрмейтін және нашар көретін ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен қарым-қатынас жасау ережелерін қамтитын қарым-қатынас жасау ерекшеліктері туралы тренингтерді енгізу қажет: қалай қарым-қатынас жасау керек, амандасу керек, қоштасу керек, бірге бір жерге бару керек және т.б.

Кәсіби бағдарлау жұмысын ұйымдастыру кезінде ескерілуі тиіс тірек-қимыл аппараты бұзушылықтары бар білім алушылардың психологиялық ерекшеліктері мен ерекше білім беру қажеттіліктері:

- осы санаттағы адамдарда даму бұзушылықтарының көптігі (қозғалыс, сөйлеу, интеллектуалды, тұлғалық бұзушылықтар, көру, есту қабілетінің бұзушылықтары);

- эмоциялық өзін-өзі бақылау және аутотренинг дағдыларын дамыту арқылы еңсеру қажет дистреске ұшырағыштық пен эмоциялық ұшқалақтық;

- қарым-қатынастағы сәтсіздікке әкеп соқтыратын коммуникативтік қабілеттер мен дағдылардың дамымауы қарым-қатынас дағдыларын және сенімді мінез-құлықты дамытумен, жанжалдарды шешумен, айналасындағылармен сенімді және жылы қарым-қатынасты құра білумен еңсерілуі тиіс;

- осы санаттағы адамдардың көбі өзінің әлеуметтік мұқтаждығы мен бір мезгілде басқа адамдарға жоғары қажеттілік арасындағы қарама-қайшылықтар нәтижесінде өзін-өзі дұрыс бағаламайды. Бұл аталмыш санаттағы тұлғалардың «Мені» нақты «Мен» емес, жоғары бағаланған мінсіз «Менмен» сәйкестендірілуіне байланысты. Психологиялық қорғау нәтижесінде олар өздеріне қатысты жағдайда өздері қалағандай қарым-қатынасты күтеді және өздерімен өздері болғысы келетіндей дәрежеге жеткен секілді қабылдайды.

Бір жағынан, тұлғаның мұндай түрі қол жеткізу мен әлеуметтік белсенділіктің жоғары уәждемесін сақтауға, кемшіліктерін сезінуге жол бермеуге көмектеседі, бірақ екінші жағынан – әлеуметтендіруді қиындатуы, мінездегі акцентуация мен патологияларды тудыруы, әлеуметтік инфантильділікті, өзімшілікті, қорғаншылыққа тәуелділікті және шығармашылық қабілеттер мен жоғары рухани сезімдердің дамымағандығымен күрделенуі мүмкін. Бұл белгілер кәсіби бағдарлау жұмысы және психологиялық-педагогикалық қолдау жағдайында рефлексияны дамыту, өз қабілетін жүзеге асырудың шынайы жолдарын іздеу және табу, дербестік, ерік-жігерлік, өзін-өзі реттеу, жауапкершілік және әлеуметтік белсенділікті қамтитын тұлғаның субъектілік қасиеттерін дамыту жолымен, нақты «Мен» идеалдығына жақындай отырып, сондай-ақ кәсіби бағдарлау жұмысы мен әлеуметтік-психологиялық тренингтердің нәтижелері бойынша адекватты «кері байланыс» ұсыну бойынша адамгершілік және эстетикалық сезімдерді, альтруизмді, танымға сүйіспеншілікті, мінез-құлықтың моральдық-ерік нормаларын дамыту жолымен түзетілуі тиіс. Алайда психологиялық қорғаудың ұзақтығы мен қуаттылығына байланысты оны түзету әдетте жоғары емес тиімділікке ие екендігін ескеру керек, сондықтан нәтижеге қол жеткізу үшін оған елеулі уақыт пен назар аудару қажет.

Кәсіби бағдарлаудың тиімді процесі үшін көптеген ұйымдардың нақты әртүрлі жоспарлы өзара іс-әрекетін жолға қою қажет. Білім алушының кәсіби мансабын қалыптастырудағы әлеуметтік серіктестік және жастардың кәсіби мансабын қолдауда жастардың кәсіби-білім алу қажеттіліктерін зерттеу, жалпы білім беретін мектеп білім алушылары мен олардың ата-аналарының кәсіби

бағдарын ұйымдастыру, барлық үлгідегі білім беру ұйымдарында кәсіби мансапты жоспарлау бойынша курстарды әзірлеу және енгізу бойынша іс-шараларды қамтиды.

Мұндай жұмыс білім беру бағдарламалары мен түрлі ұйымдардың өзара іс-әрекет жүйесі деңгейіндегі оқу қызметінің жүйелілігі, өзара байланысы жағдайында ғана табысты болады [45].

Осылайша, жалпы білім беру ұйымдарында кәсіби бағдарлау жұмысы барысында, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қоса алғанда, келесі міндеттер шешіледі:

- білім алушыларға өзін-өзі тануға көмек көрсету, білім алушыларды мамандық таңдауға психологиялық дайындау;

- білім алушыларға кәсіби бағдарлау бойынша жүйелі оқу жұмысын ұйымдастыру;

- білім алушы тұлғасын, оның кәсіби мүдделерін, ниеттерін, мүмкіндіктерін, қабілеттерін зерттеу;

- бұқаралық кәсіптердің мазмұнымен танысу, олардың өңірге қажеттісін насихаттау;

- білім алушылардың өзіндік «күш сынамасын» жүзеге асыра алатын әртүрлі қызмет түрлерін ұйымдастыру;

- білім алушыларға кәсіби бағдарлауды жүзеге асыратын басқа ұйымдармен мектептің байланысын орнату және қолдау;

- білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтау мәселелері бойынша ата-аналарымен жұмыс;

- сыныпта жұмыс істейтін педагогтердің, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының, білім алушылармен кәсіби бағдарлау жұмысының міндеттерін шешетін педагогтердің қызметін үйлестіру [48].

Көптеген шетелдік зерттеулер ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарының жалпы білім беретін мектептерге балалардың білім алу, қызметтерді жақсарту және балалардың келу мүмкіндіктерін кеңейтуді қолдаудағы рөлін көрсетеді.

Ата-аналардың инклюзивті білім беруді енгізуге деген оң көзқарасы инклюзияны табысты іске асыруға ықпал етеді. Сонымен қатар ерекше қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарын инклюзивті білім беруге көзқарасы, егер олар білім беру процесінің субъектілері (педагогтер, басшылар, саясаткерлер және т.б.) қызығушылық танытып, инклюзивті білім беруді қолдайтынын түсінсе, оң болады. Ерекше қажеттіліктері жоқ балалардың ата-аналары да инклюзивті тәсілді жиі қолдайды. Олар бұл балаларына әлеуметтік дағдыларын нығайтуға және басқалардың қажеттіліктеріне сезімталдықты арттыру және әртүрлілікті қабылдауға, құрметтеуге үйрену сияқты олардың жалпы дамуына ықпал етеді деп күтеді [49].

Шетелдік зерттеулерде инклюзивті білім беруді дамыту қозғалысы қоғамдағы мәдени құндылықтардың үлкен өзгеруін көрсетеді [50]. Бұл ретте ата-аналардың өз балаларының білім беру процесіне қатысуы үшін құқықтары ғана емес, жауапкершілігі де болуы тиіс екендігі баса айтылады.

Осылайша, шетелдік зерттеушілер барлығына инклюзивті білім беру мүгедектігі бар адамдардың кедергілерді жоюға және барлығына қадір-қасиетін қамтамасыз етуге бағытталған құқықтарынан тыс кеңірек әлеуметтік әсерге ие деп санайды. Либералды-демократиялық құндылықтарды ұстанатын мемлекеттердің көпшілігі кемсітушіліктің барлық түрлеріне қарсы тұрады, арнайы білім беру жүйесі мәселесін көтереді немесе қайта қарайды.

Инклюзивті тәжірибені жан-жақты бағалау үшін Еуропа елдерінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналары сарапшылар ролін атқарады. Инклюзивті білім беру тәжірибесіне сыртқы пікірді білу үшін ата-ананың пікірі қажет. Сонымен қатар зерттеулерде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытумен байланысты күрделі проблемалар анықталды.

Осылайша K.F. Khairuddin, S. Miles ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарында әртүрлі білім беру формаларының күшті және әлсіз жақтары туралы шектеулі ақпарат бар екенін және әдетте балаларға қатысты негізгі шешімдер қабылдайтын мамандармен кеңеспейтінін атап өтті. Зерттеушілер педагогтердің білімінің жоқтығын және әдеттегі жалпы білім беретін сыныптардағы есту қабілеті зақымдалған балаларға арналған оқу бағдарламаларына қолжетімділіктің шектеулі екенін, есту аппараттарын ұстап тұру, оларды дәйекті пайдалануды қамтамасыз ету және жақсы акустикалық оқу ортасын ілгерілету үшін тиісті дағдылардың жоқ екенін белгілейді [51].

Зерттеулерде T. Majokko ата-аналар аутистік спектр бұзылыстары бар балалардың және жалпы білім беретін сыныптағы қалған балалардың мінез-құлқымен күресу үшін педагогтердің дағдыларының жеткіліксіздігіне алаңдайды [52].

Сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналары педагогтердің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдай алмайтындығына, оларды қолдау үшін педагогтердің көмекшілерінің жоқтығына, аутистік спектр бұзылыстары бар балаларды әдеттегі сыныптарда қолдау мен оқытуға қабілетсіздігіне алаңдайды, бұл барлық балалардың оқуына әсер етеді. Олар ерекше білім беруді қажет ететін балалардың сабаққа қатысуы жеткіліксіз деп санайды – білім алушылар өздерін сенімді және жайлы сезінуі керек, сонымен қатар мектепке қатыстылығын сезінуі керек. Әлеуметтік және эмоциялық нәтижелер өте маңызды, өйткені оң тәжірибесі болмаса, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар сабаққа келмеу, өзін-өзі бағалаудың төмендеуі және жасөспірім кезіндегі үлгерім төмендеуі қаупіне ұшырайды. Бүкіл сынып арқылы білім алушылардың позитивті мектеп мәдениетіне қатысты екендігін ілгерілету қажеттілігі туындайды [53].

K. Cremin, O. Healy, M. Gordon көптеген ата-аналар мектепті таңдау процесінде қолдау таппайтынын және алаңдайтынын атап өтті [54].

U. Sharma, A. C. Armstrong, L. Merumeru, J. Simi, H. Yared ата-аналар көбінесе балаларын мектепке оқуға дайындауға көмектесетін ресурстардың жоқтығына, мектеп ақысын төлеуге арналған жеке қаржыға және балаларды мектептерге тасымалдауға арналған тиісті көліктің жоқтығына алаңдайтынын хабарлады [55].

Е.М. Sosu және Е. Rydzewska зерттеушілері атап өткендей, мүмкіндігі шектеулі балалар үшін инклюзивті білім беру артықшылықтарына көп көңіл бөлінгенімен, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарының пікірінше, жалпы білім беретін мектептерге қосу бойынша алаңдаушылық сақталуда. Ата-аналар сенімді бола алатын инклюзивті білім мен тәжірибені қамтамасыз ету үшін құрылымдық және қаржылық кедергілерді жою қажет [56].

Ал педагогтердің білімі олардың көзқарастарына назар аударудан асып, оларға тиімді инклюзивті тәжірибе үшін қажетті дағдылар мен білім беретін тәжірибені қамтуы керек [57].

Ата-аналар инклюзивті білім берудің тұрақты түрін жүзеге асырудағы прогреске кедергілерді атап көрсетеді, мысалы: педагогтердің инклюзивті сыныптарда оқытуға жеткіліксіз дайындығы; мүгедектігі бар балаларға қатысты теріс көзқарас пен стигматизация; денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балалардың қажеттіліктеріне бағытталған ресурстардың болмауы.

Зерттеушілердің пікірінше, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналары балаға білім беру маршрутын ұйымдастыруда пассивті позицияға ие, сонымен қатар білім беру процесіне нашар қатысады [58].

Т.Н. Адеева ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарында мектеппен өзара әрекеттесу үшін қажетті қасиеттер жеткіліксіз қалыптасқанын, балаға қатысты күтілетін нәтиже жоғары екенін және білім беру процесін ұйымдастыру туралы нақты идеялар жоқ екенін айтады [59]. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларының ата-аналарының инклюзивті білім беру туралы қате түсініктері тиімді көмекті ұйымдастыру үшін қажетті ресурсты қысқартады [60].

Инклюзивті білім беру мәселелері бойынша ата-аналардың хабардарлығының төмен деңгейі оны жүзеге асыруға кедергі немесе шектеу болып табылады. Осылайша, бір жағдайда ол инклюзивті білім беруді сыни емес қабылдауды тудырады, көбінесе ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналар көңіл күйін түсіреді, ал екінші жағдайда ол балаларды білім беру процесіне қосуға қарсы позицияны қалыптастырады. Көбінесе қарсы шығу ретінде арнайы білім беруді сақтауды жақтайтын түзету мектептерінің ерекше білім беруді қажет ететін балаларының ата-аналары әрекет етеді [61]. Ата-аналар балалары жалпы білім беретін мектептерде сапалы білім алмайды немесе қандай да бір қиындықтарға тап болады деп қорқады [62].

А.Р. Горяйнова инклюзияның жұмыс істеу шарттарының бірі білім беру ұйымдарында инклюзивті ұйымдастырушылық мәдениетті қалыптастыру деп санайды. Білім беру процесінің субъектілерінің әртүрлі кедергілерін, құндылық қақтығыстарын жойғанша, теңдік пен әртүрлілік құндылықтарын қалыптастыру қажет [63].

Сонымен бірге мектеп әкімшілігі мен педагогтер ата-аналарда ерекше білім беруді қажет ететін балаларды өздерінің міндеттерін шешу үшін қажетті әлеуметтік серіктес ретінде көрмейді. Сондықтан инклюзивті білім беруді жүзеге асыру жағдайында ата-аналар мен мектептің өзара әрекеттесуінің ғылыми-

әдістемелік әзірлемелерінің болмауы оқытуды қамтитын идеяны жоққа шығаруға ықпал етуі мүмкін

Е.В. Грунт пікірінше, білім беру процесінің тікелей қатысушылары (ата-аналар, педагогтер және т.б.) тұрғысынан инклюзивті білім беру проблемаларын талдау маңызды, өйткені ол оның дамуын болжауға мүмкіндік береді. Инклюзияны іске асыру проблемаларын анықтау және жою (ресурстық, жүйелік, ұйымдастырушылық), сондай-ақ білім беру процесінің субъектілері арасындағы өзара іс-қимыл инклюзияны ілгерілетуге ықпал ететін болады [64].

Ғылыми әдебиеттерді талдау көрсеткендей, инклюзивті білім беру зерттеушілері ата-аналар мен мектеп қауымдастығының өзара әрекеттесу тәжірибесін зерттеуге, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналары кездесетін кедергілерді анықтауға баса назар аударады. Көбінесе инклюзивті мектептердегі ресурстар мен кадрларға қатысты кедергілер алаңдаушылық тудырады [65-67].

Мектепте инклюзия идеологиясын жүзеге асыру кезінде:

- жақсы климаты бар қамқор және сенімді қоғамдастық құру және инклюзивті құндылықтар құру арқылы инклюзивті мәдениетке;
- баршаға арналған мектепті дамыту, көптеген іс-шараларды ұсына отырып, әртүрлілікті қолдауды ұйымдастыру арқылы инклюзивті саясатқа;
- кедергісіз кеңістікке, оқыту мен демалуға арналған ғимараттарға, техникалық жабдықтауға және сыныптың қолайлы мөлшеріне оқытуды ұйымдастыру және ресурстарды жұмылдыру арқылы инклюзивті тәжірибеге ерекше мән беріледі.

Зерттеулер ата-аналардың инклюзивті білім алуға дайындығын, психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру қажеттілігін зерттеуге арналған. Осылайша, сапалы инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету үшін ерекше білім беруді қажет ететін балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналардың кездесетін кедергілерді анықтау туралы пікірлерін зерттеу қажет.

Осы бөлімді дайындау шеңберінде ата-аналар қабылдайтын инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастырудың келесі кедергілері ерекшеленеді: ақпараттық, әлеуметтік-психологиялық, ұйымдастырушылық-әдістемелік және материалдық-техникалық. Жалпы білім беру процесіне қосылған ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарында ең үлкен алаңдаушылық ұйымдық-әдістемелік және материалдық-техникалық кедергілерден туындайды. Ата-аналар ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін білім беру процесін ұйымдастыру туралы ақпараттылықтың төмендігін, педагогтермен және сыныптастарымен коммуникативтік кедергілердің болуын, сыныптың ата-аналар қауымдастығының өмірінен шығарылуын, тар мамандар мен арнайы пәндердің, тегін оқулықтар мен оқу-әдістемелік материалдардың болмауын атап өтеді. Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналары мектептен және оқыту формасынан тәуелсіз балаларды оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастырудағы кедергілерді анықтайды. Сондықтан сапалы білім туралы балалардың психикалық және физикалық дамуын ескере отырып, арнайы жағдайлар

жасалған жағдайда сөз қозғауға болады. Біздің ойымызша, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастырудың басым бағыты инклюзивті білім берудегі кедергілерді азайту, ата-аналар қоғамын білім беру процесіне қосу болуы керек. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды ата-аналардың қабылдауы инклюзивті білім беру практикасына әсер ететін факторларды тереңірек түсінуге, ең маңызды ресурстарды табуға мүмкіндік береді, осылайша инклюзивті білім беру моделін жүзеге асыруды жеңілдетеді. Сондықтан ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарымен ынтымақтастықты ұйымдастыру, мектеп пен ата-аналар арасында серіктестік құру арқылы жақсартуға болады. Ата-аналарды балаларымен бірге оқу процесіне тарту мектеп пен ата-ана арасындағы оң қарым-қатынасты қалыптастыруға ықпал етеді, сондай-ақ балалардың оқу үлгерімі деңгейінің жоғарылауына әкеледі. Ата-аналар мен мектеп арасындағы серіктестік өзара сыйластықпен, ортақ мақсаттармен және басқаның рөлін, дағдылары мен мәселелерін мойындаумен сипатталады. Нәтижелер ата-аналар қауымдастығын білім беру процесіне белсенді түрде енгізе отырып, кедергілерді жою және инклюзивті білім беруді ұйымдастыру үшін, сондай-ақ ата-аналардың әдетте дамып келе жатқан балалармен және ерекше білім беруді қажет ететін балалармен инклюзия процесіне қатынасы мәселелерін қарастыратын болашақ зерттеулер үшін пайдаланылуы мүмкін.

Инклюзивті білім берудің қажетті нормативтік құқықтық базасымен қамтамасыз етілгеніне қарамастан, ерекше білім беруді қажет ететін балалар әлі де халықтың ең аз қорғалатын топтарына жатады. Оқыту барысында тиісті психологиялық-педагогикалық қолдаудың және ерекше білім беруді қажет ететін балаларды әлеуметтендіру бойынша арнайы әзірленген іс-шаралар кешенінің болмауы, ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу үшін педагогтердің біліктілігінің жеткіліксіздігі және мектептердің түпкілікті қалыптаспаған инклюзивті білім беру кеңістігі инклюзивті практиканы іске асыруды шектейді.

Инклюзивті білім беруді жүзеге асыруды тежейтін кедергілердің ішінде ғалымдар сапалы білімге тең қолжетімділікке мүмкіндік бермейтін кедергілердің бағалау, физикалық және академиялық түрлерін ажыратады.

А. Liasidou пікірінше, мүгедектігі бар адамдардың құқықтарына нұқсан келтіруді басқа белгілері бойынша кемсітушілікпен салыстыруға болады: жасы, жынысы, білімі, табысы, нәсілдік және этникалық шығу тегі, өмір сүру жағдайлары және т.б. бағалау кедергісі қоғамның ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың қиындықтары туралы нашар хабардар болуымен байланысты және мүгедектігі бар және ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды жағымсыз қабылдаудың қоғамда берік орныққан стереотиптерімен қамтамасыз етіледі. Осы санаттағы азаматтардың сапалы білім алуға құқықтарын шектеуге жол беру туралы қалыптасқан қоғамдық пікір әлеуметтік әділеттілікке қайшы келеді. Мүгедектігі бар және ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың психологиялық қысымы оларды жоғары оқу орнының басқа студенттерімен қатар сапалы білім алу және кәсіби қоғамдастыққа сәтті

бейімделу мүмкіндігінен айырады. Әлеуметтік қолдаудың жеткіліксіздігі қалған білім алушылардың жасына моральдық жетілмегендігімен күрделене түседі [68].

V. M. Molina, H. P. Rodriguez, N. M. Aguilar, A. C. Fernández және A. Morina мәлімдегендей, мұндай білім алушыларға жеке көзқарас қажет, өйткені олар бас тарту мен мейірімсіздікпен жиі кездеседі [69].

I. Strnadová, V. Hájková және L. květoňová ерекше білім беруді қажет ететін адамдарға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету қажеттілігін негіздейді [70]. Өкінішке орай, зерттеулерде бағалау кедергісіне аз көңіл бөлінеді. Ол мүгедектігі бар және ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды толыққанды әлеуметтендірудің негізгі проблемаларының тізімінде ерекшеленбейді, дегенмен оны елемеу олардың одан әрі жұмысқа орналасу және кәсіби өзін-өзі жүзеге асыру үшін сапалы білім алу кедергілерін жеңудің тиімді жолдарын іздеудің толық көрінісін бермейді.

Сонымен қатар бұл тосқауыл А.В. Барнаш, О.А. Плотникова, М.Л. Чаплыгина [71], И.В. Евтушенко, Н.Г. Готцев, А.И. Слепцов, В.М. Сергеев [72], Н.А. Лукьянова, Н. И. Щукина, Е. В. Фелл [73], Т. В. Хуторянская [74] және басқалардың еңбектерінде сипатталған физикалық және академиялық сипаттағы шектеулерге айтарлықтай әсер етуіне байланысты ерекше назар аударуды қажет етеді.

И.В. Евтушенко, Н.Г. Готцев, А.И. Слепцов және В.М. Сергеевтің айтуынша, мұндай білім алушыларға жеке көзқарасты жүзеге асырудағы қиындықтар білім алушылардың сапалы құрамымен, атап айтқанда олардың дайындық деңгейі мен білім жетістіктерінің салыстырмалы біртектілігін болжайтын оқу топтарының біртектілігімен байланысты [72].

Академиялық тосқауылдың негізгі себебі Н.А. Лукьянова, Н.И. Щукина және Е.В. Фелл педагогтердің ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен жұмыс істеуге дайын еместігін атайды [73]. Педагогтердің инклюзивті білім беру жағдайындағы жұмыстың ерекшелігі туралы хабардар болмауы ерекше білім беруді қажет ететін балалардың академиялық жетістіктеріне кедергі келтіреді. Инклюзия мәселелерін түсінбеу салдарынан педагогтер үлгілік оқу бағдарламалары мен жоспарларын білім алушылардың ерекше қажеттіліктеріне бейімдейді, оларға психологиялық-педагогикалық қолдауды өте әлсіз көрсетеді, көбінесе балалардың жеке ерекшеліктерін ескермейді және осылайша оларды оқу материалын жеткілікті түрде қабылдау мүмкіндігінен айырады (мысалы, оқу материалына қосымша түсініктеме бермейді немесе ауызша нұсқаулар бермейді).

Инклюзивті білім беруді енгізудің физикалық кедергісі мүгедектігі бар және ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды оқыту үшін белгілі бір инфрақұрылымның және арнайы ұйымдастырылған кеңістіктің болмауымен байланысты. Білім беру объектілерінің сәулеттік жарамсыздығы, олардың сыртында да, ішінде де кедергісіз қозғалу мүмкін еместігі және әкімшіліктің мектеп аумағында қолжетімді инклюзивті ортаны ұйымдастырудың ерекшелігі туралы жеткіліксіз хабардар болуы білім алушылардың белгілі бір санаттарының сапалы білім алуына елеулі кедергі болуы мүмкін [74].

Осылайша, инклюзивті білім алу процесіндегі негізгі кедергілер кеңістіктік кедергілер болып табылады – білім беру ұйымдарының ғимараттары мен үй-жайларында «кедергісіз ортаның» болмауы, сондай-ақ көліктік қолжетімділік; әлеуметтік-психологиялық кедергілер – педагогтердің ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды оқытуға дайын болмауы; осы әлеуметтік қауымдастықтың проблемаларын зерттеу үшін бірыңғай дерекқордың болмауы.

Үздіксіз инклюзивті білім берудің қалыптасу процесіне әлеуметтік кедергілердің әсерін еңсеру бойынша кейбір ұсынымдарды ұсынамыз:

- біріншіден, ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың білім алу қажеттіліктерін егжей-тегжейлі зерттеу қажет. Ол үшін ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларының бірыңғай базасын құру және осы мәліметтер негізінде зерттеу жүргізу маңызды. Зерттеу нәтижелерін жүйелеу және олардың негізінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім беру жүйесін одан әрі дамытуға қатысты шешімдер қабылдау;

- екіншіден, үздіксіз инклюзивті білім беру жүйесінде жұмыс істеу үшін кадрлар даярлау жүйесін жетілдіру қажет.

Ұсынылған ұсынымдар үздіксіз инклюзивті білім беру жүйесінде туындайтын проблемалардың санын азайтуға мүмкіндік береді, бұл болашақта ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қоғамға әлеуметтендіруді жақсартуға ықпал етеді.

3 Инклюзия жағдайында білім беру процесі үшін заманауи ресурстарды пайдалану бойынша әдістемелік ұсынымдар

Заманауи білім беру ресурстарын пайдаланудың отандық және халықаралық тәжірибесін зерделеу қазіргі әлемде қарқынды дамып келе жатқан экономикаға, ғылымға, жаңа технологияларға байланысты педагогтер білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өздерінің кәсіби құзыреттерін үнемі жетілдіріп отыруы қажет екенін көрсетті.

Осылайша, ЮНЕСКО Инчхон декларациясында жарияланған тең сапалы білім беруді қамтамасыз ету бойынша 4-ші Тұрақты даму мақсатына қол жеткізу технологияларға, COVID-19 пандемиясының әсерінен күшейтілген өзара байланысқа байланысты мүмкіндіктер мен қиындықтарға байланысты екеніне назар аударады. Технология білім берумен байланысты тұрақты даму мақсатына жету үшін 10 тапсырманың 6-сында ескерілген. Бұл жайт технологияның әсерін 5 ерекше арна арқылы мойындай түседі: енгізу, жеткізу құралдары, дағдылар, жоспарлау құралдары және әлеуметтік және мәдени контексттерді қамтамасыз ету. Технологияның рөліндегі айтарлықтай айырмашылықтарға қарамастан, бұл айырмашылықтар жылдам қарқынмен дамып келе жатқан технологияны түсінуді кеңейтеді.

ЮНЕСКО мәліметтері бойынша 2023 жылдың 26 шілдесінде Уругвайдың Монтевидео қаласында Технология және білім туралы дүниежүзілік есеп ұсынылды (2023 GEM Report on technology and education). Баяндамада тиісті технологияларды (қолжетімділік, теңдік және инклюзия; сапа; технологияларды жақсарту; жүйелік басқару) қолдану арқылы, сондай-ақ кейбір заманауи ресурстарды пайдаланудың жағымсыз жақтарын анықтау арқылы шешуге болатын өзекті мәселелер ұсынылып, білім беру қиындықтары зерделенді. Сондай-ақ талқылау үшін барлық білім алушылардың құқықтарын іске асыру үшін білім берудегі кез келген технология үшін жасалуы тиіс үш жүйелік шарт (технологияға қол жеткізу, басқаруды реттеу және педагогтарды даярлау) ұсынылды [75].

Бұл бөлімде Әлемдік тәжірибеге шолу негізінде инклюзивті білім беру ортасында ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу бойынша еліміздің педагогтері үшін заманауи ресурстарды пайдалану жөніндегі ұсынымдар жинағы келтірілетін болады.

Инклюзивті білім беру жағдайында педагогтер қолданатын заманауи ресурстар туралы айта отырып, «оқытудың эмбебап дизайны» ұғымын атап өту қажет. Бұл тұжырымдама оқу процесін дараландыру және білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін үлкен мүмкіндіктерге ие.

Оқытудың эмбебап дизайны дегеніміз не?

Оқытудың эмбебап дизайны (бұдан әрі – UDL) – білім алушылардың кең ауқымы пайдалана алатын оқыту материалдары мен әдістерін әзірлеуге арналған негіз. Бұл термин архитектурадағы эмбебап дизайн тұжырымдамасынан бейімделген, мұнда мүгедектігі бар адамдарға арналған физикалық

қолжетімділік туралы ойлар қосымша компонент ретінде емес, бастапқы дизайнға енгізілген [76].

Рон Мэйс, сәулетші және мүгедектер арбасын пайдаланушы, алғаш рет ғимараттар мен құрылыстарға қолжетімділікті арттыратын принциптер жиынтығын сипаттау үшін әмбебап дизайн терминін енгізді. Мэйс ойластырылған архитектуралық принциптер мүмкіндігі шектеулі адамдарға пайда әкеледі, бірақ сонымен бірге мүмкіндігі шектелмеген адамдарға «жанама әсер етеді» деп болжады. Мейстің идеяларын күнделікті өмірде көруге болады, мысалы:

- тротуарлардағы қиғаш бордюрлар мүмкіндігі шектеулі жандарға, сондай-ақ арбадағы балалары бар ата-аналарға және арбалары бар адамдарға пайдалы;

- «әмбебап белгілер» (сөзсіз белгілер) басқа тілде сөйлейтін адамдарға және оқи алмайтындарға көмектеседі [76].

Әмбебап дизайнның негізін салушылар тротуарлар негізінде физикалық құрылымдарды барлық адамдарға қолжетімді етуге ұмтылғаны секілді, UDL барлық білім алушыларға, әсіресе икемсіз оқыту жүйелеріне байланысты оқу үлгерімінде қиналатын балаларға оқытуды қолжетімді етуге тырысады. Жақсы іске асырылған жағдайда UDL білім алушыларға олардың білім беру қызметінде қауіпсіздік пен сәттілік сезімін оята алады. UDL барлық білім алушылар өздерін бақытты сезінетін, білім алушы ретінде бағалайтын және оқуда жетістікке жете алатын оқу ортасын құруға және сақтауға мүмкіндік береді [77].

Неврология және басқа салалар бойынша зерттеулерге сүйене отырып, UDL жеке оқыту үлгілері әртүрлі екенін және оқыту жүйелері басынан бастап білім алушылар арасындағы айырмашылықтарды ескеруі керек екенін мойындайды. Бұл тәсіл барлық білім алушылардың үміттерін немесе стандарттарын төмендетпей қол жеткізуін және білім беру процесіне қатысуын қамтамасыз ететін икемді жағдайларды ынталандырады.

Ол қалай жұмыс істейді?

UDL жобалау принциптері барлық білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін оқу бағдарламасы, сатып алу, білім беру саясаты бірге жұмыс істейтін оқыту тәсілін пайдаланады. UDL-ді алғаш жасаған CAST ғылыми-зерттеу ұйымы (Арнайы қолданбалы технологиялар орталығы) оқытушыларға, оқу бағдарламаларын әзірлеушілерге және курс дизайнерлеріне толыққанды веб-ресурстарды ұсынады. Бұл ресурстарға оқу мақсаттарын, материалдарын, әдістерін, бағалауды және саясатты белгілеу бойынша зерттеулерге негізделген нұсқаулар, талқылаулар және нақты ұсынымдар кіреді. UDL негізіндегі оқу ортасы білім алушыларға білімді ұсынуда және оқу процесіне белсенді қатысуға көптеген мүмкіндіктер береді.

Мұның маңызы қандай?

Барлық білім алушылар үшін тең қол жетімділікті қолдайтын UDL тетіктері бағдарламалық бастамаларға басынан бастап енгізілуі мүмкін, бұл жаңарту қажеттілігін қажет етпейтін болады. Балалардың айырмашылықтарын ескере отырып жобалау білім алушыларға барлық спектрде көмектеседі. UDL құрылымы барлық білім алушылар үшін жоғары стандарттарды белгілейді және

әрбір білім алушы тиісті оқу тапсырмалары мен қолдауды табуы үшін икемді құралдарды қолданады. Осылайша, бұл педагогтерге қажетті мәселелерді барынша арттыруға (мысалы, оқу үлгерімінің жоғары стандарттары) және қажетсіздерін төмендетуге (мысалы, көңілсіздік пен зеріктіру) жәрдемдеседі.

UDL сонымен қатар бағалауды қамтиды, өйткені білім алушылар өз пікірін қалай жақсы білдіретіндігімен және қалай оқитындығымен ерекшеленеді. Нәтижесінде, UDL бағалаудың бірыңғай формасын қолдануға кеңес бермейді, оның орнына білім алушыларға бірнеше нұсқаны ұсынуды ұсынады. Ең жақсы оқу ортасында білім алушылар оқытудың бірнеше нұсқасымен, ойды білдірудің әртүрлі құралдарымен және оқу процесіне қосылудың әртүрлі мүмкіндіктерімен кезігеді. Бұл оларға тұрақты негізде жақсы білім алуға септігін тигізеді.

Оқыту мен оқудың нәтижесі қандай болмақ?

UDL-ді қабылдау білім беру ұйымдарына білім алушылардың кең тобын тартуға көмектеседі. Педагогтер үшін барлық білім алушылардың табысты білім алуы тиімді. Әсіресе, бұл білім алушылардың басым бөлігімен табысқа жету мүмкіндігі қуәландырылған жағдайда тиімді. Мүгедектіктің немесе қажеттіліктердің қандай да бір түрлеріне бағдарланған бағдарламалар мұндай білім алушыларды қалған сыныптан бөлектетеді. UDL болса, оқытудың көптеген тәсілдері бар тәсілді ұсынады. Ол білім алушылардың көбіне пайдалы әрі оларды бірегей қолдауды қажет етуіне тәуелді етпейді.

Оқытудың әмбебап дизайны қандай да бір жаңа қадамдар мен инвестицияларды талап еткенімен, кейбір білім алушылардың мектепте сегрегацияға ұшырауы, оқуды тастап кетуі, апатияға түсуі секілді мәселелерді шешуде тиімді тәсіл болып табылады [78].

UDL-ды стандарттар негізінде сабақ әзірлеуде пайдалану

UDL ұсынымдарын пайдалана отырып, педагогтер қолдаудың икемді нұсқалары мен құралдарын интеграциялай алады. Олар стандарттарға негізделген сабақтар сыныптарда білім алушылардың кең тобына қолжетімді болуына кепілдік береді. Сабақты жоспарлау барысында педагогтер UDL-ды пайдалану нәтижесінде академиялық стандартқа сәйкес келетін нақты мақсаттарды анықтай алады, әртүрлі білім алушылардың қажеттіліктеріне қарай әртүрлі икемді әдістер, бағалар және материалдарды әзірлей алады. Жалпы білім беретін және арнайы білім беру педагогтері бұл процесті сабақтардың инклюзивті жоспарын әзірлеуде пайдалана алады. Бұл жоспарлар тек мүмкіндігі шектеулі балаларды ғана емес, барша балаларды қамтиды.

Ерекше қажеттіліктері бар білім алушылар барлық сыныпта бар. Әртүрлілік әдетте білім алушылардың қабілеттері деп қарастырылғанымен, қажеттіліктер қандай да бір категориямен шектелмейді. Білім алушылардың қажеттіліктері әртүрлі формада көрініс табады және мектептегі алған біліміне әсер ететін жеке, тұлғалық қасиеттерден тұрады.

Мысалы, білім алушылар ақпаратты түрліше қабылдайды және әртүрлі қарқында жұмыс істейді. Олардың отбасылық шығу тегі де әртүрлі болуы мүмкін және олар сыныпқа әртүрлі білім мен тәжірибе қосады. Балалар тапсырмаларды орындаудың өзіндік стилімен ерекшеленеді (мысалы, кейбір балаларға жазған

жеңіл, кейбір балаларға ол керісінше қиынға соғады). Сондай-ақ балалар сыныпта қарым-қатынасқа түсу стилімен (кейбір балалар тұйық болса, кейбір балалар керісінше сөзшең келеді), ақпаратты ұйымдастыру және өңдеу жолдарымен ерекшеленеді.

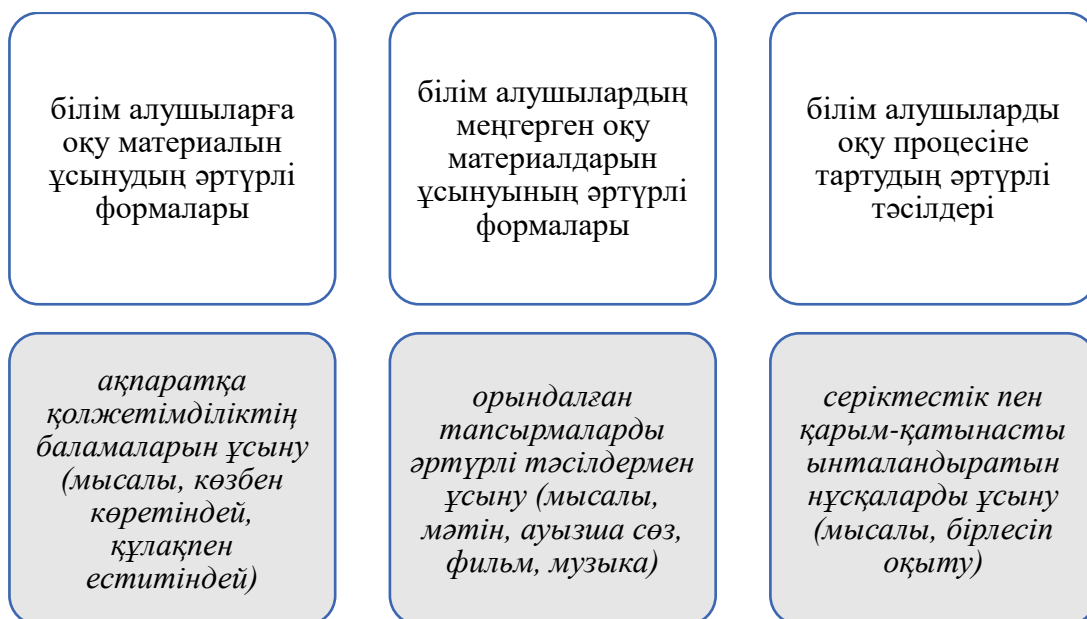
Шетелдік ғалымдар (Мейер, Роуз және Гордон, 2014) атап өткендей, «тұлғалық қабілеттер мен қасиеттер үнемі өзгерісте болады және адамның ішінде емес, оның өзін қоршаған ортасымен қарым-қатынасында өмір сүреді. Үнемі күрделі, өзгермелі динамикалық баланста болады». Кез келген сыныпта білім алушының өзгеруі факторлардың күрделі құрылымын түзеді. Мұны педагог барлық білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыратындай оқыту процесін ұйымдастыруда ескеруі тиіс. Әрбір сыныпқа, білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін ескере отырып, академиялық стандарттарға сәйкес келетін сабақтарды дайындау – әрбір педагогтің міндеті.

Білім алушылардың қажеттіліктері әртүрлі болады деген сөз педагогтің әрбір білім алушыға UDL негізінде бірегей сабақ құруы қажет дегенді білдірмейді. Білім алушылардың қажеттіліктері жүйелі және белгілі болғандықтан, педагогтер білім алушылар ерекшеленетін тұстарды назарда ұстап, сыныптағы балалар қатарын қолдайтын икемді нұсқаларды ұсына алады. Педагогтер сабаққа білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін ескеретін қолдауды қамтамасыз ететін икемді тәсілдерді қосу негізінде проблеманың алдын ала алады.

Сабақты жоспарлау барысында педагог барлық білім алушыларға, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға қолжетімділікті кеңейте алады. Бұл тәсіл педагогке сабақтарды әзірлеудің жүйелі тәсілін әзірлеуге дағдыландырады. Оған сәйкес педагог білім алушыға стандартқа негізделген білімді игере алатындай икемді маршрут пен қолдауды ұйымдастырады.

Негізінен UDL құрылымы үш негізгі қағидатқа негізделген (1-сурет).

1-сурет. Оқытудың әмбебап дизайнының негізгі қағидаттары

Сабақты жоспарлау кезінде осы үш принципті қолдану педагогтерге білім алушылардың білім алуына немесе алған білімін түсіндіруіне кедергі келтіретін барьерлерді азайтуға немесе мүлдем жоюға септігін тигізеді.

UDL-дың осы үш принципі миды таным мен оқыту аясында зерттеуге негізделген. Бұл зерттеулер адамдардың ақпаратты түрліше өңдейтінін көрсетті. Біз жаңа дағдылар мен білімдерді игергенде бұл үш желі бір-бірімен өзара байланысқа түсіп, біз зерделейтін ақпаратты тануға, түсінуге, меңгеруге, салыстыруға мүмкіндік береді.

UDL 9 ұсынымнан және 31 «бақылау нүктесінен» тұрады. Олар педагогтің сабақта қандай икемді жолдарды құра алатындығы жөнінде нақты түсінік береді (2-кесте) [79].

2-кесте. Оқытудың әмбебап дизайны қағидаттарының негізгі ұсынымдары

Білім алушыларға оқу материалын ұсынудың әртүрлі формалары	Білім алушылардың меңгерген оқу материалдарын ұсынуының әртүрлі формалары	Білім алушыларды оқу процесіне тартудың әртүрлі тәсілдері
<p>1. Түсіну үшін таңдауды қамтамасыз етіңіз:</p> <p>1.1 Ақпаратты берудің жекешелендірудің жолдарын ұсыныңыз</p> <p>1.2 Аудио ақпарат үшін балама ұсыныңыз (аудиал білім алушылар үшін)</p> <p>1.3 Визуалды ақпарат үшін балама ұсыныңыз (визуал білім алушылар үшін)</p>	<p>4. Физикалық әрекеттер үшін таңдауды қамтамасыз етіңіз:</p> <p>4.1. Жауаптар мен бағыттаушы жауаптардың әртүрлі әдістерін пайдалыңыз</p> <p>4.2. Құралдар мен альтернативті технологияларға қолжетімділікті қамтамасыз етіңіз</p>	<p>7. Білім алушының қызығушылығын қолдау үшін таңдауды қамтамасыз етіңіз:</p> <p>7.1 Жеке таңдау мен өз ойын еркін білдіруді қамтамасыз етіңіз</p> <p>7.2 Өзектілік, құндылық, сенімділікті қамтамасыз етіңіз</p> <p>7.3 Қауіптер мен алаңдатын сәттерді болдырмауға тырысыңыз</p>
<p>2. Математикалық өрнектер, символдар үшін тілді таңдауды қамтамасыз етіңіз:</p> <p>2.1 Сөздіктер мен символдарды нақтылаңыз</p>	<p>5. Өз түсінгенін жеткізу мен коммуникацияға түсу үшін таңдауды қамтамасыз етіңіз:</p> <p>5.1 Коммуникацияға</p>	<p>8. Білім алушыны қолдау үшін таңдауды қамтамасыз етіңіз</p> <p>8.1 Мақсаттар мен міндеттердің маңыздылығын арттырыңыз</p>

<p>2.2 Синтаксис пен құрылымды нақтылаңыз</p> <p>2.3 Мәтіннің, математикалық өрнектердің, символдардың мағынасын түсіндіріңіз</p> <p>2.4 Тілдерді пайдалану негізінде түсінуін қолдаңыз</p> <p>2.5 Ақпараттың әртүрлі құралдары арқылы көрнекілікті қамтамасыз етіңіз</p>	<p>қажетті әртүрлі құралдарды пайдаланыңыз</p> <p>5.2 құрылымдар мен композицияларды құру үшін әртүрлі құралдарды қолданыңыз</p> <p>5.3 Шапшаң сөйлеуді дамытыңыз</p>	<p>8.2 Қиындықтарды оңтайландыру үшін әртүрлі талаптар мен ресурстарды пайдаланыңыз</p> <p>8.3 Коллаборация және ұжымды құруға ықпал етіңіз</p> <p>8.4 Сапалы кері байланысты пайдаланыңыз</p>
<p>3. Түсіну үшін таңдауды қамтамасыз етіңіз:</p> <p>3.1 Негізгі тілді белсендеріңіз немесе пайдаланыңыз</p> <p>3.2 Үлгілерді, негізгі ерекшеліктерді, бастапқы идеялар мен байланыстарды белгілеңіз</p> <p>3.3 Ақпарат, визуализация, өңдеу процесін басқарыңыз</p> <p>3.4 Ақпаратты жалпылауды және басқа ақпаратқа ауысуды қамтамасыз етіңіз</p>	<p>6. Функцияларды пайдалану үшін таңдауды қамтамасыз етіңіз</p> <p>6.1. Сәйкес келетін мақсаттарды басшылыққа алыңыз</p> <p>6.2. Жоспарлау мен стратегиялық дамулы қолдаңыз</p> <p>6.3 Ақпараттар мен ресурстарды басқаруды ынталандырыңыз</p> <p>6.4. Мониторингілеу процесіне қабілеттілікті арттырыңыз</p>	<p>9. Өзін-өзі реттеу үшін таңдауды қамтамасыз етіңіз</p> <p>9.1 Білім алушылардың мотивациясын ынталандыратын олардан күтілетін үмітті ынталандырыңыз</p> <p>9.2 Қиындықтарды еңсерудегі жеке дағдылардың дамуына ықпал етіңіз</p> <p>9.3 Өзін-өзі бағалауы мен рефлексиясын дамытыңыз</p>

Қолданбалы арнайы технологиялар орталығы (CAST) қорытындыларына сәйкес, оқыту ортасының барлық аспектілерін *білім алушы сыныпқа кіргенге дейін* зерделеп алу қажет. Мұндайда әрбір білім алушының табысты білім алуы үшін UDL құрылымын пайдалану негізінде оқыту ортасын алдын ала жобалау қажет (3-кесте) [80].

3-кесте. Дәстүрлі және әмбебап дизайн негізінде оқытудың ерекшеліктері

Дәстүрлі оқыту	Оқытудың әмбебап дизайны
Педагогтер контентті әдетте бір тәсілмен ұсынады	Педагогтер контентті бірнеше әдіспен ұсынады
Білім алушылар – бұл ақпаратты есте сақтау, тәжірибе жасау және тест тапсыру арқылы есте сақтайтын пассивті білім алушылар	Білім алушылар – бұл материалды зерделеуге қатысатын және оны жақсы түсіну үшін талдайтын оқу процесінің белсенді қатысушылары
Оқу ортасы білім алушыларды бір тапсырманы байсалды орындауға мүмкіндік береді	Оқу ортасы контентті жеке мүдделері, артықшылықтары немесе қабілеттері негізінде зерделеуін ынталандырады
Білім алушылардың дағдылары мен білімдері бір әдіспен бағаланады	Білім алушыларға контент бойынша дағдылары мен білімдерін бірнеше әдістің бірімен көрсетуге рұқсат беріледі

CAST сондай-ақ UDL-ды пайдалану бойынша 5 әдістемелік ұсынымды ұсынады

1. Мақсатқа сәйкес келетін кеңістікті құрыңыз

Бірінші кезекте оқу мақсатын анықтаңыз. Содан кейін физикалық кеңістікті іс-әрекеттің әртүрлі түрі негізінде мақсатқа сәйкес пайдалану үшін қалай өзгертуге болатындығы жөнінде ойланыңыз. Мысалы, серіктестікте жұмыс істеу мақсаттың бір бөлігі болатын жағдайда үстел, орындық және басқа да заттарды қалай дұрыс орналастырған жөн? Білім алушылардың тұтас сынып болып немесе жеке-жеке жұмыс істеуі мақсат етілсе, кеңістікті басқаша ұйымдастыру қажет болады. Сабақты ұйымдастыру үшін оқу мақсатын анықтап, жұмыс кеңістігін, оның ішінде үстел-орындықтардың, жұмыс орнын қалай дұрыс орналастыру қажеттігі жөнінде ойланыңыз.

Өзіңізден сұраңыз:

- оқу мақсаттарына сәйкес келуі үшін сыныптағы конфигурация қаншалықты икемді?
- оқу кеңістігінде өзекті материалдарды немесе ресурстарды қаншалықты қолжетімді ете аламын?

2. Баршаға қолжетімді ресурстар түрін ұсыныңыз

Ресурстардың әртүрлі түрлері білім алушылар қажеттілігіне қарай пайдалануы мүмкін көмекші құралдарды ұсынады. Мысалы, сөздіктер, тезаурустар, калькуляторлар, жазуға арналған құралдар, графикалық органайзерлер, сызықты қағаздар немесе түрлі-түсті қағаз. Бұл жарығы бәсеңдетілген, құлаққаптары және ыңғайлы креслолары бар тыныш орын болуы мүмкін. Сіз өзіңіздің ескі заттарыңызды жаңаша пайдалана аласыз. Мысалы, ескі

диапроекторды әр күні негізгі идеялардың жинағын бейнелеу үшін пайдалана аласыз. Бұл ресурс білім алушылар өз түсінгенін қолдау үшін таңдай алатын жұмыс кеңістігі болып қалуы мүмкін.

Өзіңізден сұраңыз:

- білім алушылар құралдарды, материалдарды және ресурстарды пайдалана алатын оқу ортасы кеңістігін қалай құра аламын?

- бұл ресурстарды оқыту процесінде пайдалану бойынша білім алушылармен қалай ойластырамын?

3. Цифрлық ресурстар мен материалдарды біріктіріңіз

Цифрлық ресурстар дәстүрлі баспа материалдарында жоқ икемділікті ұсынады. Цифрлық мәтін кейбір білім алушылар үшін маңызды, бірақ барлық білім алушылар қажет болмауы мүмкін функцияларды қамтуы ықтимал. Мысалы:

- мәтінді сөзге айналдыру құралдары көмегімен дауыстап айту мүмкіндігі;
- контентті бейнелеу икемділігі (түс, контраст, өлшем);
- шынайы уақыт режимінде ескертпелерді құру, сөздіктер, қолдаудың кіріктірілген құралдары;
- ашық және жабық титрлер;
- видео үшін аудио сипаттамалар;
- суреттерді сипаттау.

Өзіңізден сұраңыз:

- өз ресурстарым мен материалдарым үшін цифрлық опциялар қолжетімділігін қаншалықты кеңейте аламын?

- барлық білім алушыларға қолжетімді ресурстар мен материалдарды қалай ұсына аламын?

4. Оқу ортасындағы оқу процестерін белгілеңіз

Жиі, қалыптастырушы кері байланыс оқыту үшін өте маңызды. Оқу ортасы оқу процесін ұйымдастыру үшін қызмет етеді, шекті мақсат болып есептелмейді.

Жобаның әртүрлі кезеңдерін жариялау білім алушыларға соңғы өнімге қол жеткізу процесінің құндылығын көруге көмектеседі.

Өзіңізден сұраңыз:

- сыныбымның оқу ортасында оқу процесі қалай қолжетімді және көрнекі болады?

- білім алушыларды өз оқу процесімен бөлісуге түрткі болу үшін қандай икемді тәсілдерді қолданған жөн?

5. Оқу процесінде мақсаттарға қолжетімділікті қамтамасыз етіңіз

Мақсат түсінікті және қолжетімді болған жағдайда педагогтер мен білім алушылар оқу ортасының тең мүмкіндіктерін пайдалана алады және қолжетімді варианттарды саналы таңдай алады.

Сіздер білім алушыларға оқу процесінде мақсатқа қол жеткізудің кем дегенде екі тәсілін ұсына аласыз. Мысалы, сіз мақсатты ауызша құрып, жазып, оны топта талқылап, барлық үлестірмелі материалдарда белгілеп көрсете аласыз. Оқу ортасында мақсаттардың болуы білім алушылардың оған жиі сілтеме

жасауы және оған қол жеткізуді мақсатқа бағытталып жұмыс істеуі ықтималдығын арттыра аласыз.

Өзіңізден сұраңыз:

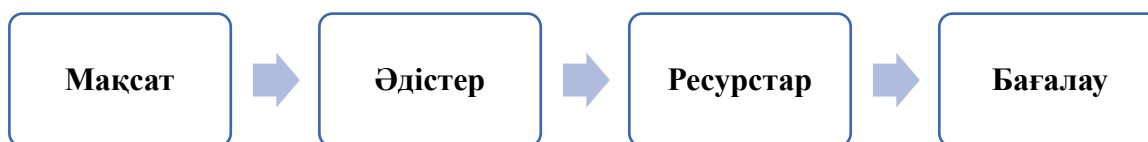
- өз сыныбымның ортасына оқу мақсаттарын қалай ұсынамын?
- білім алушыларды оқу мақсатына жүгінуін қалай ынталандыра аламын?

[81]

Нақты құрылымдалған мақсатты әзірлеу – барлық білім алушыларға қолжетімді стандарттар негізінде сабақты ұйымдастырудың алғашқы қадамы. «Стандарттар негізінде сабақтарды дайындауда оқытудың әмбебап дизайнын қолдану» мақаласында авторлар К. Рао және Г. Мео сабақты жоспарлауда оқытудың әмбебап дизайнын пайдалана отырып, оқу мақсатына қолжетімділіктің икемді жолдарын енгізіп, педагогтер оқу жоспарында болуы ықтимал кедергілерді азайтып, барлық білім алушылардың жоғары стандарттарға қолжетімділігіне мүмкіндік беретін ықтималдықтарды кеңейте алады.

Нақты мақсаттарды анықтау процесінде педагогтер білім алушылардың мақсаттарға қол жеткізуінде орын алуы мүмкін ықтимал кедергілерді ескеруі тиіс. Сол себепті өз әдістеріне, материалдарына және бағалау құралдарына икемді нұсқаларды қоса алады. Осылай білім алушылардың жаңа дағдылар мен түсініктерді игеруінде қолдай алады (2-сурет).

2-сурет. Сабақтың негізгі құрамдастары

Академиялық стандарттар көбінесе білім алушылардың өз білімдерін қалай білдіру керектігін анықтайтын ұғымдарды қамтиды. Мысалы, «әңгіменің сипаттаушы бөлігін жазу». Педагогтер білім алушылардың қажеттіліктері мен сабақтың міндеттерін ескере отырып, стандарт негізінде мақсаттарды әзірлеу үшін кәсіби пайымдауды қолдана алады. Бір педагог стандартты сөзбе-сөз түсіндіруге шешім қабылдауы мүмкін және мақсатты білім алушыларға «әңгіменің сипаттаушы бөлігін жазу» деп түсіндіруі мүмкін. Басқа педагог білім алушыларға мақсат қоюдағы нақты форматты анықтамай, әңгімелер құруды үйрену деп шешуі мүмкін. Бұл педагог білім алушыларға әртүрлі форматтағы баяндауды дамытудың нұсқаларын ұсына алады (мысалы, ауызша түсінгенін баяндау, мультимедиялық презентация, жазбаша форма).

Педагог мақсатты білім алушылар жазбаша, ауызша немесе мультимедиялық форматта әңгіме құрай алады деп белгілеуі мүмкін. Мұндайда мақсат академиялық стандартпен де байланысады және осы сабақ үшін қалай өзгертілгені көрсетіледі. Басқа бір педагог ең шекті мақсат стандартта белгіленгендей білім алушылардың әңгіме жаза білуі деп шешуі мүмкін. Мұндайда бірақ білім алушыларға оқу процесінде өз білімдерін білдірудің

әртүрлі форматтарын қамтитын икемді жолдарды ұсына алады. Бұл педагог сабақты білім алушылар әртүрлі форматта бөз әңгімелерін баяндайтындай, бірақ ең соңында жазбаша ұсынатындай жоспарлай алады. Осылайша, өз білім алушылары үшін сабақтағы стратегиялары негізінде педагогтер оқу бағдарламасына қатысты мақсаттарды нақты құрылымдай алады.

Мақсаттың нақты құрылуы маңызды. Себебі мақсат сабақтың өзге құрамдастарын (бағалау, әдістер, ресурстар) анықтайды. Мысалы, нақты бір сабақта мақсат барлық білім алушылардың «әңгіме жазуы» болса, кейбір білім алушылар үшін бұл кедергіге толы екендігін ескеру қажет.

Педагог жазуды жеңілдетудің әртүрлі тәсілдерін назарға ала алады. Кейбір білім алушыларға өз ойларын компьютерге және/немесе бағдарламалық жасақтамаға жазған ыңғайлырақ. Себебі олар сөздерді реттеуге немесе генерациялауға мүмкіндік береді. Бұл нұсқаларды сабаққа қоса отырып, педагог білім алушыларға мақсатқа қол жеткізуге септігін тигізе алады.

Ал егер мақсат білім алушылардың өз таңдауы бойынша әңгімені құруы болатын жағдайда, педагог білім алушыларға өз жұмысын дамыта түсуі үшін қолдау көрсете алады. Жоспарлау процесін нақты мақсаттан бастау негізінде педагогтер қосалқы құралдар жөнінде маңызды шешімдер шығара алады. Және оларды оқу қызметіне қоса алады (4-кесте).

4-кесте. CAST ұсынған оқу мақсатымен жұмыс үлгісі

Мақсаттың үлгісі	Кедергілер	Әрекеттер
Ежелгі Мысыр жөнінде оқулықтағы тарауды оқу және жерлеу рәсімдері туралы 5000 сөзден құралған есепті жазбаша жазу	500 сөзден тұратын есепті жазғанда кейбір білім алушылар қиындықтарға тап болуы мүмкін. Себебі өз ойларын мұндай көлемде қағазға тиімді ұйымдастырып, түсіре алмауы мүмкін.	Білім алушылар Ежелгі Мысырдағы жерлеу рәсімдері жөнінде білгендерін көрсете білуі керек. Бірақ мұндайда оларға бірнеше нұсқа ұсыну керек (мысалы, есепті қолдан жазу, кино түсіру, презентация әзірлеу және т.б.).

Білім алушылар бір ғана концепция мен дағдыларды үйренуі үшін әртүрлі құралдарды пайдалана алады. Мұндайда мақсат барлық білім алушылар үшін бірдей болып қала береді [82].

Әдістер оқу процесінің негізінде жатыр. Бұл педагогтер сабақты өткізу, ақпаратты жеткізу және білім алушыларды дағдылар мен мазмұнды игеру процесіне тарту үшін пайдаланылатын стратегиялар. Бағдарламаны жазуда, нақты мақсатты құрылымдауда және білім алушылардың қалай бағаланатынын шешуде педагогтер оқытудың әмбебап дизайнын оқыту стратегияларында әртүрлі тәсілдермен қолдана алады.

UDL принциптерін пайдалана отырып сабақтарды әзірлеуде педагогтерге оқытудағы әртүрлі қабілеттер мен артықшылықтар негізінде білім алушылардың дағдыларын дамыту және ақпаратты тиімді ұсыну жолдары жөнінде ойлану қажет. Бұл педагогтерден сыныптағы білім алушыларға ақпаратты, оқыту нұсқаларын ұсынуда икемді болуларын қажет етеді.

Төменде берілген кестеде педагогтер UDL принциптерін жүзеге асыру үшін пайдалана алатын оқытудың кейбір әдістері, сондай-ақ білім алушылардың әртүрлі топтарын оқытудағы шешімдер белгіленген (5-кесте).

5-кесте. CAST ұсынған оқу әдістерімен жұмыс үлгісі [84]

Оқу әдістері	Ықтимал кедергілер	UDL-шешім
Білім алушылар оқулықтан өздігінен оқу негізінде мазмұнмен танысады	Білім алушылардан талап етіледі: Бастапқы білімдері мен мәдени тәжірибесіне қарамастан, контентті түсіну және зерделеу Мәтіннен қажетті ақпаратты алу	Бастапқы білімді құрыңыз немесе белсендендіріңіз: 1) топтық оқу кезінде тиісті тәжірибе жөнінде сұрақ қою негізінде; 2) тапсырма мәтіні алдында жаңа түсініктерді алдын ала талқылау негізінде; Мәтінге қосымша ретінде контентті аудио (лекция), сурет (видео) және модель түріндегі әртүрлі тасымалдаушылар мен форматтарды пайдаланумен ұсыныңыз.
Сабақ барысында педагог оқулықтағы ақпаратты жалпылайды.	Білім алушылардан талап етіледі: Оқулықта көрсетілген шектеулі мысалдарда білім алу	Маңызды түсініктер мен объектілерге бірнеше мысал келтіріңіз

	Негізгі идеяларды анықтау Жазбалар жасауға когнитивті тұрғыда қабілетті болу	Интонацияны пайдалану негізінде, тақтаға маңызды сөздер мен идеяларды жазу негізінде маңызды ақпаратты ерекшелеңіз.
Топтық оқу кезінде педагог 20 минуттық бейнероликті көрсетеді. Содан кейін сыныпта талқылау өткізеді.	Білім алушылардың белсенді болуы және жалпы сыныптық талқылауға қатысуы талап етіледі. Жалпы топтағы оқыту сыныптың 50 пайызына бағдарланған (қабілеттердің барлық деңгейлеріне емес).	Икемді топтастыруды пайдаланыңыз. Видеоны қарағаннан кейін шағын топтармен жұмыс істеп, талқылаңыз. Мысалы қазбаға арналған кешенді пайдалану негізінде археологиялық қазбалар процесінде. Қиындықтың реттелетін деңгейлерін және шағын топтарды оқыту кезінде сындарлы кері байланысты қамтамасыз етіңіз (білім алушылар қабілеттер деңгейі бойынша топтасады). Білім алушыларға өз білімін көрсетуі үшін балама ұсыныңыз, мысалы, сурет салу, әңгіме немесе модель құру. Осылайша олар өздері мектеп алаңын қазған жағдайда нені табатындықтарын көрсете алады.

Педагогтер сабақта пайдаланатын ресурстар мен материалдар сабақта пайдаланылатын оқу стратегиялары мен әдістеріне сәйкес келуі керек. Педагогтер әртүрлі материалдарды пайдалану есебінде оқу процесін әртүрлі құралдармен және тәсілдермен қалай түрлендіруге болатынын шеше алады. Материалдар «технологиялық емес» және төмен технологиялық ресурстарды қамти алады. Мысалы, стикерлер, каталог карточкалары және флэш-карталар.

Сондай-ақ олар компьютерлер мен планшеттер секілді жоғары технологиялық құралдарды да қамтуы мүмкін. Материалдарды ақпаратты топтастыруда көмектесуге (ақпаратты каталог карточкасына жазу немесе миға шабуыл жүргізу және стикерлер көмегімен тапсырмалар тізімін құру) немесе ақпаратты әртүрлі тәсілдермен өңдеуге (мысалы, графикалық органайзерлерді ақпаратты жүйелеу үшін) пайдалануға болады.

Педагогтер сонымен қатар оқыту процесін қолдайтын материалдарды қолдана алады. Мысалы, планшет немесе смартфон секілді мобильді құрылғыларды жазбаша мәтінді жазуда аралық қадам ретінде білім алушылардың жазғысы келгендерін түртіп алу үшін пайдалануға болады. Кейде материалдар мен құралдар тек білім алушылардың кейбіріне ұсынылады. Мысалы, көрнекі органайзерлер мен технологиялық құралдар жеке оқу жоспарында көрсетілген білім алушыларға ұсынылады. Оқытудың әмбебап дизайнына негізделген сабақ үшін кейбір білім алушыларға модификация түрінде белгілі бір материалдарды пайдалануға бергеннен гөрі барлық білім алушыларға оңтайлы қолдау көрсету және әртүрлі материалдарды пайдалануды ұсыну қалыпты болып табылады.

UDL технологияларды пайдалануды қажет етпегенімен, цифрлық құралдар икемді орталарды құруға көмектеседі. мысалы, ноутбуктар мен планшеттер мәтінді цифрлық форматта ұсынады. Бұл «цифрлық мәтін» икемділік пен қолжетімділікті арттыратын опцияларды қамтиды. Мысалы, цифрлық мәтінмен күрделі әрекеттер жасау оңай. Өлшемін, шрифт түсін, мәтін арасындағы интервалды өзгертуге болады. Ал компьютердің мәтінді сөзге айналдыру функциясын экрандағы мәтіннің аудионұсқасын тыңдау үшін пайдалануға болады. Цифрлық мәтін анықтамалармен, сөздермен және тіркестермен байланысты болуы мүмкін. Цифрлық мәтінді білім алушыларға ақпаратты бөліктерге бөліп, визуалды ретсіздікті жою үшін өзгертуге болады.

UDL-ды сабақты жоспарлау кезінде назарға ала отыра және оқыту мақсаттарына қол жеткізуде икемді жолдарды пайдалану негізінде педагогтер оқу жоспарындағы бар кедергілерді азайтып, барлық білім алушылардың жоғары стандарттарға бірдей жету мүмкіндіктерін кеңейте алады [85].

Білім алушылардың білімін бағалау оқу мақсаттарымен тығыз байланысты. UDL басқарушы принциптері формативті, суммативті бағалау үшін пайдаланыла алады. Педагог *«Білім алушылар қойылған мақсаттарға әртүрлі амалдармен қалай қол жеткізе алады?»* сұрағынан бастай алады.

Мақсат қойғанда білімді көрсетудің нақты бір форматы белгіленбесе, педагог білім алушының білімін бір ғана нәтижемен бағалаумен шектелмей, әртүрлі формат нұсқаларын ұсыну негізінде бағалай алады. Білім алушы плакат, мультимедиялық презентация, ауызша презентация немесе жазбаша мәтін әзірлей алады. Бұл білім алушыларға келесілерді пайдалануға мүмкіндік береді:

- а) қарым-қатынастың бірнеше түрі;
- б) жауапты құрудың бірнеше құралы.

Білім алушыға бірнеше формат негізінде таңдау ұсынылған жағдайда, олардан күтілетін нақты критерийлерді белгілеп алған жөн. Осы критерийлерді

пайдалану негізінде педагог білім алушылардың сабақ барысында алған білім мен дағдыларды иеленуіндегі прогресін бағалай алады.

Көп жағдайларда педагогтер қорытынды бағаны белгілі бір форматта пайдаланады (мысалы, педагог сынып деңгейінде бәріне бірдей жазбаша есеп береді). Мұндай жағдайда икемділік қорытынды бағалау алдында білім алушы білімін қалыптастырушы бағалауға кіріктірілуі мүмкін.

Педагогтерге жиі білім алушыларды стандартты тесттерге дайындау қажет болып жатады. Бұл сабақта қамтамасыз етілетін икемділікті шектейді. Мұндай жағдайда педагогтер тапсырылатын тесттің стратегияларымен тікелей байланысты мақсаттарды анықтап, білім алушылар тестілердің стандартталған форматтарына тиімді әсер ете алатындай қолдау ұсынуы тиіс. Мысалы, білім алушылар тестілердің стандартталған құрылымдарымен өздерін жайлы сезініп, білім алушыларды тестке даярлап, стресті минимумға дейін шектеуге негізделуі мүмкін.

UDL-дың тестке стандартталған даярлау талаптарына сәйкес келетін басқарушы принциптері келесілерді қамтиды:

- тест тілін түсіндіру;
- білім алушылар мәтінде күтуі мүмкін шаблондар;
- практика негізінде оқу шапшаңдығын арттыру;
- тестті тапсырудың нақты стратегияларына алдын ала оқыту жолымен қауіптерді және алаңдатушы факторларды азайту [86].

Көптеген педагогтер UDL-дың кейбір бағалау сипаттамаларын әділетсіз деп есептеуі мүмкін. Олардың ойынша, білім алушыларға өз білімдерін көрсетуі үшін икемді мүмкіндіктерді ұсыну басқа білім алушылар алдында басымдық береді. Шындығында, CAST ұжымы пікірінше, бұл олай емес. Себебі UDL бойынша бағалау барлық білім алушыларға өз дағдыларын және материалды қалай түсінгендерін көрсетуге мүмкіндік береді.

Барлық білім алушыларға оқу материалдарының қолжетімділігін қамтамасыз ету мақсатында CAST қолжетімділік сапасын анықтауға мүмкіндік беретін 4 принципті пайдалануды ұсынады.

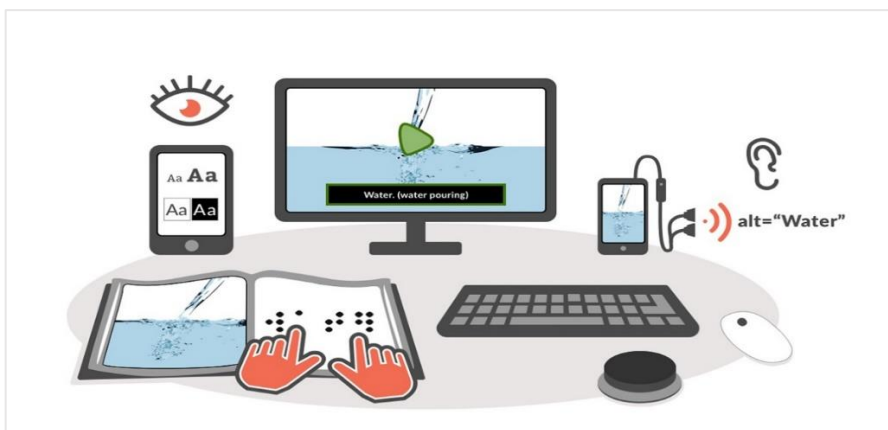
Perceivable – қабылданатын. Оңай қабылданатын контент барлық білім алушылардың қажетті ақпаратты көруіне және естуіне мүмкіндік береді.

Operable – жұмыс істейтін. Жұмыс істейтін контент барлық білім алушыларға ақпаратты өздері қалаған құралдарды пайдалану негізінде оңай түсінуіне мүмкіндік береді.

Understandable – түсінікті. Түсінікті контент болжалды және бірізді дизайн негізінде білім алушылардың түсінуіне ықпал ететін болады.

Robust – сенімді. Сенімді контент білім алушыларға заманауи технологияларды, оның ішінде қосалқы технологияларды игеруге септігін тигізеді.

1. Қабылданатын контент

3-сурет. Мазмұнды қабылдаудың, көрудің және тыңдаудың әртүрлі тәсілдерін ұсынатын бірқатар медиа ресурстардың иллюстрациясы, соның ішінде Брайль кітабын оқу, қаріп өлшемін реттеу және планшеттегі контрастты реттеу, видео субтитрлерін қарау, смартфондағы суретті алмастыратын мәтінді тыңдау

Мазмұн қабылданады ма?

Жеңіл қабылданатын мазмұн арқылы білім алушыларға ақпаратты олардың жеке мүмкіндіктері мен қалауларына сәйкес түсінулеріне мүмкіндік бересіз. Мысалы, көру қабілеті зақымдалған білім алушы бағдарламалық жасақтаманы айтылған ақпаратты экраннан қайта тыңдауға пайдалана алады.

Сол секілді есту қабілеті зақымдалған білім алушы жасырын субтитрлерді қоса алады немесе аудиоға визуалды альтернативаны подкаст немесе видео түрінде ала алады. Әрбір жағдайда білім алушы ақпаратқа қолжетімділікті бір емес, бірнеше сезім мүшесі арқылы қабылдайтындай бейімдей алады.

Экраннан оқу құралдары немесе басқа да қосалқы технологиялардың қаншалықты функционалды болғанына қарамастан, олар сабақты жоспарлаудағы және контентті әзірлеудегі педагогке тәуелді болады. Суреттерге арналған мәтіндік жазбалар немесе видеоға арналған субтитрлер және стенограммаларсыз контент кейбір білім алушылар үшін қолжетімсіз болып қалуы мүмкін. Кейбір білім алушылар үшін жеткілікті түрлі-түсті контрастты қамтамасыз ету ақпаратты қабылдау үшін қажетті артық күшті азайтып, білім алу процесін ұнамды ете түседі.

Контентіңіз көрнекі болуы үшін не істеу керек:

- суреттерге мәтінмен түсініктемесін жазыңыз;
- жасырын субтитрлер мен стенограммаларды қосыңыз;
- жеткілікті түрлі түсті контрастпен қамтамасыз етіңіз;
- тек қана түсті пайдаланбаңыз;
- мәтінді түсінікті әрі анық етіңіз.

Суреттерге мәтінмен түсініктемесін жазыңыз

Мәтінді сөзге айналдыру технологиясын қолданатын білім алушыларыңыз суреттеріңіздің нақты сипаттамасына сіз мәтінмен түсініктемесін (бала мәтін) көрсеткен жағдайда ғана қол жеткізеді. Бұл сипаттама қысқа болуы тиіс және суреттің сыртқы формасына емес, бейнеленген негізгі ақпаратқа шоғырлануы қажет. Ал егер сурет гиперсілтемені қамтитын болса, бала мәтін білім алушыны сілтемені басқан жағдайда қандай әрекет орындалатыны жөнінде хабардар етуі тиіс (мысалы, веб-сайт ашылады немесе форма жіберіледі).

Суретке сәйкес келетін мәтіндік сипаттаманы таңдау сіздің қандай суретті пайдаланатыныңызға байланысты. Бұл дағдыны практика негізінде дамытуға болады. Және суретке мәтіндік сипаттаманы жиі жасаған сайын, дағдыланып, уақыт өте келе жеңіл жасауға болады.

Жасырын субтитрлер мен стенограммаларды қосыңыз

Жасырын субтитрлер сіздің видеоларыңызды естімейтін және нашар еститін білім алушыларға қолжетімді ете түседі. Бұл аталған балалармен шектелмей, келесі білім алушыларға да көмектесуі мүмкін:

- екінші тіл үйренушілерге;
- өз сауаттылығын арттырғысы келгендерге;
- тақырыпты жаңадан ұғынып, оның арнайы лексикасымен таныс еместерге.

Жасырын субтитрлердің тағы бір артықшылығы іздеу жүйелері субтитрлерді индекстей алады. Бұл өз алдына сіздің контентті Интернеттен іздеуді жеңілдетіп, аудиторияңызды кеңейте алады.

Стенограммалардың маңыздылығы

Барлық білім алушыларға стенограммалар ақпаратты іздеу амалын ұсынады. Оның негізінде білім алушылар барлық видеоны қарамай-ақ, өздеріне қажетті ақпаратты лезде тауып ала алады. Нашар еститін және нашар көретін білім алушылар мазмұнға қолжетімділікке сіз стенограмманы ұсынған жағдайда ғана қол жеткізе алады. Стенограмманы шифрлеген соң өз видеоңызға субтитрлерді қоса аласыз. YouTube сіздің стенограммадағы мәтінді алып, азғантай уақыттың ішінде оны субтитрге ауыстыра алады.

Жеткілікті түрлі түсті контрастпен қамтамасыз етіңіз

Мәтіннің бояуы қанық болмаса, білім алушылар берілген мазмұнды оқуда, әсіресе жарық жерде оқыған жағдайда, қиналуы мүмкін. Контраст жақсы болған жағдайда олар өздерінің назарын ақпаратты дұрыс түсіндіруге шоғырландыра алады.

Веб-қолжетімділік стандарттары түрлі түсті контраст коэффициентін ұсынады. Ол қолжетімділік үшін сақталуы керек. Бірақ Интернетте түрлі түсті контрастты тексерудің әртүрлі тегін ресурстары бар. Соларды пайдалану негізінде түстің жеткілікті контрастқа ие екендігін тексеруге болады.

Тек қана түсті пайдаланбаңыз

Барлық білім алушылар түсті бірдей қабылдамайды. Кейбір білім алушылар дальтонизмге байланысты немесе көру қабілетінің нашар болуына байланысты

кейбір түстерді қабылдауда қиналуы мүмкін. Сізге түстен бөлек белгі немесе таңба секілді басқа да визуалды көмекті пайдалану жөнінде ойлану керек.

Түс диаграмма, график секілді күрделі визуалды элементтерде көрсеткіштерді ажыратып көрсетудің жалғыз құралы секілді пайдаланылады. Диаграммаларға түстен бөлек қандай да бір жолақтарды, жазба белгілерді пайдалану негізінде визуалды бірліктердің қолжетімділігін арттыру қажет.

Мәтінді түсінікті әрі анық етіңіз

Білім алушыларға мәтін түрінде ұсынылған ақпаратты түсінікті ету үшін жасалатын әрекеттерді азайту мақсатында мәтіннің түсініктілігімен қатар оның анықтығы жөнінде ұмытпауыңыз қажет. Мәтіннің бетте орналасуы, жолдар арасындағы интервал, мәтіннің тегістелуі – мәтіннің түсінікті берілуі. Ал мәтіннің анық болуы шрифтіге, мәтінге қатысты қолданылған стильдерге, яғни әр символды қалай бір-бірінен ерекшелеуге болатындығына байланысты.

Бұған қатысты артықшылықтар әр білім алушыда әртүрлі келеді. Цифрлық мәтіннің көптеген құралдары білім алушыларыңызға берілген мәтінді өз қажеттіліктеріне байланысты баптауда өзгертуге мүмкіндік береді.

Аталған озық әдістер білім алушылар баптауларды өздері өзгерте алмаса да, оңтайлы оқуды қамтамасыз ете алады.

Мәтін түсінікті болуы үшін:

Мәтін блоктарын сол жақ шегі бойынша тегістеңіз. Ені бойынша тегістеген жағдайда оң жақ тегістелгенімен, сөздер арасында әркелкі интервалдар пайда болады. Нәтижесінде «пробелдердің өзендері» пайда болып, алаңдатады. Сондай-ақ ені бойынша тегістеу кейбір сөздерді бір-біріне жабыстырып жіберуі мүмкін. Бұл да жеке сөздерді ажыратып оқытуда, түсінуде қиындықтар келтіреді.

Мәтін жолдары арасында қосымша интервалды қамтамасыз етіңіз. Ол кейбір білім алушыларда жолдардың бір-бірімен араласып кетуі мүмкін тығыздық сезімін болдырмауы ықтимал. Жол аралығындағы интервалды 1,5 пробелден асырмауға кеңес беріледі.

Мәтін блоктарының ені мен ұзындығын шектеңіз. Мәтіннің ұзын блоктары оқу үшін ұзақ уақытты және жиі үзілісті қажет ететін оқырманды шаршатып жіберуі мүмкін. Үлкен абзацтарды бірнеше абзацқа бөліп, мазмұнмен танысуды жеңілдету үшін тізімдер және тақырыптар дайындап қойыңыз.

Бір құжатта пайдаланылатын әртүрлі шрифттер мен стильдер санын шектеңіз. Бұл түсіну оңайға түсетін қарапайым презентацияға алып келеді.

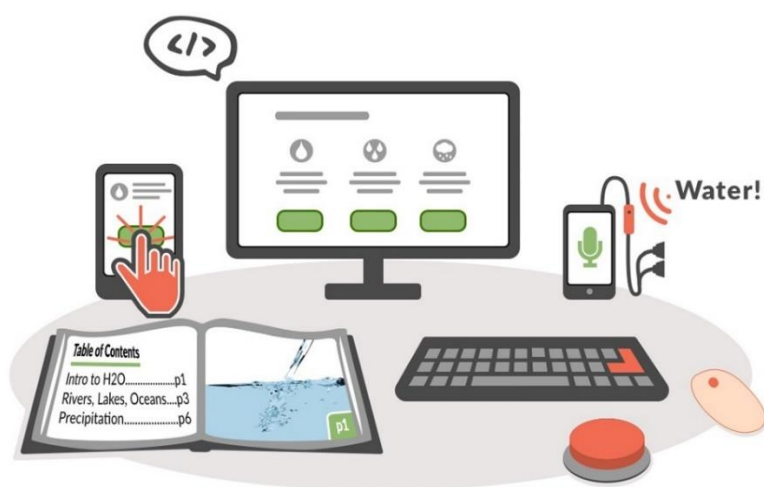
Негізгі мәтін үшін таңбаларсыз шрифттерді пайдаланыңыз. Arial және Verdana секілді таңбасыз шрифттер штрих соңында жолаққа ие емес. Жолақтың болмауы әріптер арасындағы кеңістікті үлкейтіп, мәтінді әсіресе кіші өлшемде оқыған жағдайда жеңілдетеді.

Ерекшелеу үшін бәрін бас әріптен жазудан немесе курсивті пайдаланудан бас тартыңыз. Мәтінді курсивпен ерекшелеген жағдайда кейбір білім алушыларға әріптер бір-біріне мінберлеп тұрғандай көрінуі мүмкін. Бұл өз алдына мәтінді оқуды қиындатады. Ерекшелеу үшін қалың шрифтті пайдаланған жөн (есте сақтаңыз, экраннан оқу бағдарламалары стиль өзгерістері жөнінде

хабарламайды). Барлығы бас әріптен болған жағдайда сөздерді түсіну қиын. Себебі олардың бәрі бір биіктікте болады.

Мәтіннің қалыпты базалық өлшемін пайдаланыңыз. Мәтіннің өлшемі пайдаланушымен бапталатындығына қарамастан, шрифттің қалыпты өлшемінен бастаған жөн. Көзі көрмейтін балаларға арналған америкалық типография мәтіннің ең кішкентай өлшемі ретінде 12 pt пайдалануды ұсынады (ірі шрифт үшін бастапқы нүкте ретінде 18pt) [87].

2. Жұмыс істейтін контент

4-сурет. Оқулық, планшет, жұмыс үстелі және смартфон секілді бірқатар құралдар арқылы бір мазмұнмен өзара әрекеттесудің әртүрлі тәсілдерін ұсынатын мультимедиялық материалдар сериясының иллюстрациясы

Контент жұмыс істейді ме?

Жұмыс істейтін контент негізінде сіз өз білім алушыларыңызға контентпен өзара байланыстың бірнеше нұсқасын ұсына аласыз: тінтуір, пернетақта немесе дауыс командалары арқылы. Мысалы, көру қабілеті зақымдалған білім алушылар экрандағы параметрлерді таңдау үшін тінтуірді пайдалана алмайды. Бірақ олар қандай да бір батырмалардың үйлесімін немесе сенсорлық ымды мазмұн, тақырып немесе сілтеме бойынша навигация жасау үшін пайдалана алады. Кейбір білім алушылар пайдалану жеңіл болғандықтан, тек пернетақтаны ғана пайдалануы мүмкін.

Контентіңіз жұмыс істеуі үшін:

- тақырыптары бар нақты құрылымды қамтамасыз етіңіз;
- сипаттамасы бар сілтемелерді құрыңыз;
- пернетақтаның қолжетімділігін тексеріңіз;
- жеткілікті уақыт ұсыныңыз;

Тақырыптары бар нақты құрылымды қамтамасыз етіңіз

Өз контентіңізді сипаттамалы тақырыптардан басталатын бөліктерге бөліңіз. Бұл барлық білім алушылар үшін навигацияны жеңілдетеді. Ұзын құжатты бөлімдердің тақырыптарымен бөліңіз. Бұл ақпаратты қайта оқуды жеңілдетеді және оқырмандар үшін тартымды ете түседі. Көптеген құралдарда сіз мазмұнды бөлімдердің тақырыптарынан автоматты түрде жасай аласыз. Мазмұндағы сілтемені таңдау негізінде білім алушылар құжаттың кез келген жеріне өте алады. Бұл оларға көлемді құжатпен жұмыс істегенде уақытта үнемдеуге мүмкіндік береді.

Мазмұндағы тақырып арасындағы аралықтар білім алушыларға ақпараттың қалай ұйымдастырылғанын көрсетеді. Әдетте веб-парақ немесе құжат бірінші деңгейдегі бір тақырыптан, кейін оның ішінде екінші, үшінші деңгейдегі тақырыптардан құралады. Олардың орналасу тәртібі маңызды. Тақырыптар деңгейлері қалып қоймауы тиіс (әр тақырып өз деңгейінде тұруы тиіс). Тақырыптар дұрыс орналастырылған жағдайда мазмұн оқырманға ненің қамтылғаны жөнінде жалпы ақпарат бере алады.

Тақырыптардағы навигация экраннан оқитын бағдарламаларды пайдаланушылар үшін маңызды. Экраннан оқитын бағдарламалардың көбінде сіз батырмалардың үйлесімін немесе сенсорлық ымды веб-парақта немесе құжатта тақырыптар тізімін ашу үшін пайдалана аласыз. Тізімнен тақырыпты таңдаған соң қандай да бір бөлімше өтіп, сол жерден бастап оқи аласыз. Тақырыптардың осылайша жұмыс істеуі үшін оларға дұрыс стиль орнатқаныңызға көз жеткізіңіз. Тақырыптың мәтінін ерекшелеп, қалың әрі үлкен қаріппен жазу жеткіліксіз.

Сипаттамасы бар сілтемелерді құрыңыз

Экраннан оқитын бағдарламалардың көбінде сіз батырмалар үйлесімін немесе сенсорлық ымды сілтемелер тізімін ашу үшін пайдалана аласыз. Тізімдегі әрбір тармақ «мына жерге басыңыз» немесе «көбірек біліңіз» деп оқылатын жағдайда қажетті нұсқаны анықтау қиынға соғады. Анық болуы үшін әрбір сілтеме бірегей болуы тиіс және бөлек тұруы қажет. Сілтеменің мәтіні сипаттамалы болуы тиіс және сіз сілтемені таңдаған жағдайда не болатынына нұсқауы қажет.

Мүмкіндігіне қарай веб-мекенжайды немесе URL-мекенжайды сипаттамалы мәтіннің артқы жағына жасырып қою қажет. Веб-мекенжайлар ұзын болған жағдайда экраннан оқитын бағдарламалар веб-мекенжайдың түсінікті символдарға жеткенге дейін жеке символдарды бөлек оқуы мүмкін. Және бұл білім алушыны шатастыруы мүмкін.

Пернетақтаның қолжетімділігін тексеріңіз

Пернетақтаның қолжетімділігін қамтамасыз ету бойынша жұмыстың көп бөлігі кодтаудан тұрады. Ол бұл қысқа нұсқаулыққа сыймайды. Сіздің білуіңіз керек нәрсе, кез келген виджеттерді немесе онлайн-формаларды пернетақтаның қолжетімділігіне тексеруіңіз қажет. Яғни ол құралдарды өз контентіңізге қоса

отыра сіз білім алушыларға ешқандай қиындықтар тудырмайтыныңызға сенімді болуыңыз керек.

Пернетақтаға қолжетімділік батырмалардың қарапайым үйлесімінен басталады. Tab Shift және Tab батырмаларын веб-парақтағы немесе құжаттағы интерактивті элементтермен (гиперсілтемелер) басыңыз. Навигация үшін кері бағытта басыңыз. Пернетақта көмегімен басқан жағдайда қандай элементтің фокусқа ие екендігі түсінікті болуы қажет (шеңберге алынады немесе басқа стильмен жазылады). Фокус мазмұн бойынша ақылға қонымды ауысатындығына көз жеткізуіңіз керек. Пернетақтаның арнайы мүмкіндіктері қолданбайтын жағдайда сізге балама қолжетімділікті қамтамасыз ететін өзге ресурсты қарастыру қажет болады.

Жеткілікті уақыт ұсыныңыз

Қосалқы технологияларды пайдаланатын білім алушыларыңыз үшін басқа білім алушыларға қарағанда қандай да бір әрекеттерді орындау үшін ұзақ уақыт қажет болуы мүмкін. Уақытқа орындау оқу мақсаты үшін маңызды болмайтын жағдайда уақыт бойынша шектеуді алып тастау немесе ол білім алушыларға уақытты қажеттілігіне қарай созуға жағдай жасау мүмкіндігін қарастырыңыз. Қосымша уақыт білім алушыларыңызға тест немесе викторина өткен кезде қосымша көмек болуы мүмкін. Оқытуды басқарудың әртүрлі жүйелері бағалаудың мұндай түрлері үшін қосымша уақыт ұсынады. Синхронды чат кейбір білім алушылар үшін күрделі болуы мүмкін. Танымдық қабілеттеріне байланысты қиындықтары бар адамдарға чаттағы қатысушылар арасындағы бірнеше әңгімені бірден назарға алу қиынға соғуы мүмкін. Қосалқы технологияларды пайдаланушылар жылдам қарқынға ілесе алмауы мүмкін. Мұның себебі технологиялардағы шектеулерге немесе чат интерфейсінің қолжетімділігіне байланысты болуы мүмкін.

Білім алушыларды ертерек онлайн-курстардың синхронды чаттарды қажет ететіні жөнінде ескертулеріңіз қажет. Одан кейін білім алушылар синхрондық чатпен жұмыс бойынша осыған дейінгі жұмыс тәжірибесіне сүйеніп, негізді шешім шығарып, педагогке орын алуы мүмкін қиындықтар жөнінде хабарлай алады. Интерфейстің қосалқы технологияларымен қаншалықты жақсы жұмыс істейтінін анықтау үшін білім алушылармен чат жүйесін сынап көруге болады. Соның нәтижелеріне сүйене отырып, чат жүйесінің қолжетімділігі жөнінде зерделеп, қажет болған жағдайда балама нұсқаларды қарастыра аласыз. Балама нұсқалардың бір түрі чат стенограммасын жазып алып, білім алушыларға басқа уақытта қарауға ұсыну.

Жыпылықтайтын контентті болдырмаңыз

Барлық білім алушылар үшін жыпылықтайтын немесе қозғалатын контент өзге контенттен алаңдатуы мүмкін. Кейбір адамдарда бұл қиындықтар тудырып, мазмұнға қайта оралмастан бұрын үзілісті қажет еткізуі мүмкін. Сол себепті анимацияларды пайдаланбауды және тез жыпылықтайтын немесе қозғалатын контентпен жұмыс істемеуді ұсынамыз. Минутына үш реттен көп жыпылықтайтын контент оқуда қиындықтардың пайда болуына әкелуі мүмкін [88].

3. Түсінікті контент

5-сурет. Мазмұнды әртүрлі құрылғыларда, соның ішінде Брайль шрифтіңде, планшеттегі цифрлық мәтінде, жұмыс үстеліндегі тілдік аударма бағдарламасында және смартфондағы аудиокітапта қалай ұсынуға, беруге және аударуға болатындығы жөнінде иллюстрация

Мазмұн түсінікте ме?

Мазмұн түсінікті болған жағдайда білім алушылар назарларын дизайндағы кедергілерге аудармай, ақпаратты түсінуге шоғырландыра алады. Контент интуитивті тұрғыда түсінікті әрі болжалды болуы шарт. Сіз аудиторияңыздың оқу деңгейіне сәйкес келетін тілді пайдалану негізінде, жаңа не бейтаныс контент немесе функцияны (акроним, аббревиатура, тақырыптық жаргон, идиомалар) түсіндіру негізінде білім алушылардың контентті түсінуіне ықпал ете аласыз. Бұл сіздің контентті танымдық немесе психофизикалық қиындықтары бар білім алушылар үшін ғана емес, оқыту тіліне қатысты білімдері шектеулі білім алушылар үшін де қолжетімді ете түседі.

Контентіңіз түсінікті болуы үшін:

- нақты нұсқаулықтар беріңіз;
- бірізділікті сақтауға ұмтылыңыз;
- қарапайым тілді пайдаланыңыз;
- оқыту тілін анықтаңыз.

Нақты нұсқаулықтар беріңіз

Білім алушылар жауап бермес бұрын олардан қандай жауап күтетініңіз жөнінде нақты нұсқаулықтарды бергеніңізге көз жеткізіңіз: көлемге, дәйексөз пайдалануға қатысты талаптар және т.б. Мүмкіндігінше қандай нәтижелер күтетініңіз жөнінде рубрикаға сілтеме беріңіз (егер ондай мысал бар болатын болса), не күтетініңізді нақтылаңыз. Өз нұсқауларыңыздың түске, формаға, орналасқан орынға немесе өлшемге байланысты емес екендігіне көз жеткізіңіз. Барлық білім алушылар аталған сипаттамалармен жұмыс істей алмауы мүмкін.

Сол себепті тапсырмалардың да білім алушыларға қатысты мәні болмауы мүмкін.

Мысалы, білім алушыдан «сұраққа жауап бермес бұрын оң жақтағы үзіндімен таныс» деп сұрауға болады. Экраннан оқу бағдарламасы парақтағы ақпараттың орналасу орны жөнінде оқырманды хабардар етпейді. Мұндай жағдайда оқырман сұрақтың қай үзіндіге қатысы бар екенін білмей, шатасуы мүмкін. Оқырманға «Сұраққа жауап бермес бұрын, мысалы, «Жылу тепе-теңдігі теориясы» тақырыбындағы үзіндімен таныс» тапсырмасын берген жөн. Этикетка сенсорлық сипаттамаларға тәуелді емес қосымша сигнал болып табылады.

Бірізділікті сақтауға ұмтылыңыз

Бірізділік құрылымда да, ақпаратты өңдеуде де білім алушыларға контентпен қалай жұмыс істеу керектігі жөнінде түсінуге жәрдемдеседі. Келісім пайдалану ыңғайлылығын арттыруы мүмкін. Барлық білім алушыларға таныс келісімнің бір түрі – гиперсілтемесі бар мазмұнды белгілеу үшін астын сызуды пайдалану. Гиперсілтеме болып табылмайтын мазмұнның астын сызу (немесе гиперсілтемесі бар мазмұннан сілтемені алып тастау) шатасуға алып келуі мүмкін.

Қарапайым тілді пайдаланыңыз

Мазмұнды түсінуді жеңілдету үшін аудиторияңыздың оқу деңгейіне сәйкес келетін тілді пайдаланыңыз. Бұл тақырыппен жете таныс емес білім алушыларға көмектесу үшін соңғы жағында ерекше сөздер мен тіркестердің онлайн-анықтамасына сілтемесе немесе глоссарий жасаңыз. Бұл таныс емес сөздер оқырмандар білмейтін жаргондар және идиомалар болуы мүмкін. Сонымен қатар аббревиатураларды бірінші пайдаланған уақытта ашып жазыңыз.

Оқыту тілін анықтаңыз

Тілді анықтау экраннан оқу бағдарламаларына қажетті дауыс пен дыбыстау ережелерін таңдауға мүмкіндік береді. Мұның маңыздылығы контент бірнеше тілді қамтыған жағдайда маңызды. Себебі шет тілдегі контентті қате дауыспен тыңдау шатасуға алып келуі мүмкін [89].

4. Сенімді контент

6-сурет. Мазмұн бірнеше технологиялармен және әртүрлі енгізу құрылғыларымен, соның ішінде пернетақтамен, тінтуірмен және қосқышпен қалай жақсы жұмыс істей алатындығы жөнінде иллюстрация

Мазмұн сенімді ме?

Сенімді контент білім алушыларыңыз үшін әртүрлі веб-браузерлер мен құрылғыларда (планшеттер мен смартфондарды қоса алғанда) жұмыс істейді. Бұл контентке қолжетімділікке қай жерде ие болғанына қарамастан, олардың қажеттіліктерін қанағаттандырады.

Контентіңіз сенімді болуы үшін:

- сипаттамалы метадеректерді ұсыныңыз;
- қолжетімділікті тексеріңіз;
- адамдармен қолжетімділікті тестілеңіз.

Сипаттамалы метадеректерді ұсыныңыз

Метадеректер – басқа деректер жөнінде мәлімет немесе ақпарат. Шығарманың авторы және шығарманың аты метадеректер үлгісі болып табылады. Сипаттамалы метадеректер контентіңіздің индексикациясын жеңілдетіп қана қоймайды, қосалқы технологияларды пайдаланушылар үшін ыңғайлылығын арттырады. Мысалы, құжаттың атауы. Сипаттамалы тақырып экраннан оқу бағдарламасын пайдаланушы үшін оның қажетті құжатты орналасуын анықтау үшін көмектеседі.

Қолжетімділікті тексеріңіз

Қолжетімділікті тексерудің жақсы құралдарының өзі қолжетімділіктің көптеген түрлеріне байланысты субъективті сипатта болуына орай шектеулерге ие. Мысалы, автоматты тексеру суретте балама мәтіннің болуын анықтай алады, бірақ балама мәтіннің суреттің мазмұнын нақты сипаттауын көрсетпейді. Бұл шектеулерге қарамастан, қолжетімділікті тексеру қолжетімділіктің кең таралған қиындықтарын анықтауға көмектеседі.

Адамдармен қолжетімділікті тестілеңіз

Контентіңіздің сенімділігін тексеру үшін білім алушыларыңыз оқыту үшін пайдаланатын құрылғылардың бірінен оған қолжетімділікті тексеруіңіз керек. бұл сізге контентті көрсетумен және оны пайдалану ыңғайлылығымен байланысты мәселелерді анықтауға мүмкіндік береді. Компьютерде тінтуір мен пернетақтаны пайдалану негізінде жақсы жұмыс істейтін мазмұн планшетте сенсорлық ыммен пайдалануда қиындықтар тудыруы мүмкін. Жақсы нәтижелерге қол жеткізу үшін қосалқы технологияларды пайдаланатын білім алушыларыңыздан сіздің контентті қосып көруін және қолжетімділікке байланысты қандай да бір қиындықтар жөнінде хабарлауын сұрауыңызға болады. Бұл ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін сіздің контент қаншалықты жақсы жұмыс істейтінін тексеру үшін қажет.

Дәл осылай білім алушыларыңызға оқытуға немесе бағалауға толық қатыса алмай қалған жағдайларда олардың уақытында хабарлауын күтетіндігіңіз жөнінде айтуыңыз керек. Бұл олар кезігетін қолжетімділікке байланысты кез

келген кедергілерге байланысты хабарламаларды қамтуы мүмкін. Білім алушыларға мұның олардың сабаққа толыққанды қатысуын тиімді қолдау үшін қажетті ақпарат екендігін түсіндіріңіз. Сіз бұл ақпаратты сабақтың алғашқы күні хабарласаңыз болады, сондай-ақ курс бағдарламасына немесе веб-сайтқа хабарландыру-ескерту ретінде қосып қоюыңызға болады.

Қолжетімділік жалпы жауапкершілікте. Білім алушылардың кері байланысына қосымша ретінде арнайы мүмкіндіктерді базалық тестілеуді орындау үшін белгілі құрылғылардың кейбір арнайы мүмкіндіктерін қалай пайдалануға болатындығы жөнінде біле аласыз. Сіз сондай-ақ бұл ақпаратпен өз мектебіңіздің өзге қызметкерлерімен (оқу құралдарын әзірлеушілер, ақпараттық технологиялар бойынша мамандар және басқа да педагогтер) бөлісе аласыз. Бұл жалпы контент шеңберінен тыс өзгерістер мен қолжетімділік жөнінде білетін адамдар санын арттырады [90].

Оқыту барысында педагогтер оқытуды ынталандыратын әртүрлі материалдарды қолдана алады. Төменде қолжетімді оқу материалдары бойынша Қолданбалы арнайы технологиялар орталығының (CAST) ұсынымдары келтірілген [91].

1. Барлық цифрлық құралдар қолжетімді деп ойламаңыз

Білім беру материалы цифрлық болса, ол автоматты түрде қолжетімді бола түседі. Ендігіде біз цифрлық контенттің әуел бастан қолжетімді болмайтынын білеміз, сол себепті бапталатын цифрлық контентті білім алушыларға ұсынамыз. Яғни олар оны дербестендіре алады. Мұндайда тек ерекше білім беруді қажет ететін балалар ғана емес, барлық балалардың іске тартылатынын, өз әрекеттері мен дағдыларының жылдамдығын арттыратынын, сондай-ақ контентті пайдалану кезінде өздері жеке жасай алатын түсініктерін жақсартатынын байқаймыз.

2. Суретке «балама мәтінді» қосыңыз

Мәтін оқу материалдарындағы басты кедергі деген пікір бар. Қазірде суреттер де экраннан оқу бағдарламаларын пайдаланатын білім алушылар үшін сурет түрінде берілген ақпаратты қабылдау үшін балама нұсқа болмаған жағдайда кедергі тудыратынын білеміз. Балама мәтінді қосу (мысалы: «жолдан өтіп бара жатқан бұланның суреті») бұл кедергіні азайтып, суретте берілген контентті барлық білім алушылардың түсінуіне көмектесе алады.

3. Видеоға субтитрлар қосыңыз

Барлық білім алушылар видео арқылы оқи алады деген пікір бар. Видео мәтіннің қосымша берілуінсіз есту және көру қабілеттері зақымдалған білім алушылар үшін, сондай-ақ сол тілде енді ғана сөйлеп бастап жатқан білім алушылар үшін кедергі тудыруы мүмкін. Сол себепті видеоконтентке жасырын титрлерді қосу ұсынылады. Білім алушылардың көбі субтитрларды әртүрлі себептерге байланысты пайдаланады (мысалы, тыныш жағдайда көру үшін, жақсырақ түсіну үшін).

4. Құжаттың құрылымы үшін стильдерді пайдаланыңыз

Дұрыс ұйымдастырылған құжат, яғни бөлімдердің тақырыптары форматталып берілуі (мәтінді үлкенірек және қалың қаріппен беру) барлық білім

алушылар үшін мазмұн бойынша навигацияны және жалпы мазмұнды түсінуді жеңілдетеді. Енді біз бөлімдердің тақырыптарын және өзге де элементтерін сәйкесінше стильмен беру қажеттілігін білеміз (мысалы, 1-тақырып, 2-тақырып). Дұрыс рәсімделген құжаттардағы мазмұн ақпараттың қалай ұйымдасқанын көрсетеді және барлық білім алушылар үшін ұзын құжаттар бойынша навигацияны жеңілдетеді.

5. Мәтін және фон үшін жоғары контрастты түстерді пайдаланыңыз

Оқу материалына фон немесе шрифт таңдаған кезде әдетте біз мектеп логотипі фоны мен шрифтін немесе өзімізге ұнаған түстерді таңдауға болады деген пікір болған. Ендігіде біз шрифт мен түс арасында контраст жеткіліксіз болған жағдайда бұл көру қабілеті зақымдалған білім алушылар үшін кедергі тудыру мүмкіндігін білеміз. Сол себепті біздер түстердің жоғары контрастты комбинацияларын пайдаланамыз (яғни ақшыл фонға күңгірт түсті шрифт). Оқу материалдары сол себепті, әсіресе, жарық жерде, әртүрлі құрылғыларда анық көрінеді.

6. Ерекшеліктерді көрсету үшін түс пен стильмен шектелмей, басқа да құралдарды пайдаланыңыз

Оқу материалдарында маңызды тұстарды және негізгі идеяларды ерекшелеу үшін түс пен стильді (қалың немесе көлбеу қаріп) пайдалану жеткілікті деген пікір бар. Ендігіде біз мазмұнды беру үшін визуалды стильдің жеткіліксіз екендігін, мәтінге акцент түсірудің маңыздылығын білеміз. Мәтінге акцент түсіру (мысалы, «ескерту» немесе «маңызды») – маңызды ақпаратқа қол жеткізудің ең жақсы тәсілі. Контентті ерекшелеу үшін түс пен стильден тәуелсіз болу көптеген білім алушыларға контенттегі басты идеяны табуға көмектесті.

7. Сипаттамалы гиперсілтемелерді пайдаланыңыз

Осыған дейін «осы жерді басыңыз» гиперсілтемесін пайдалану ыңғайлы болып есептелді. Ендігіде біз осы және өзге де сипаттауға келмейтін сілтемелер экраннан оқу бағдарламаларын пайдаланушылар үшін кедергі тудыратынын білеміз. Бір ресурсты табу үшін бір құжатта бірнеше гиперсілтемеден өту қажет болуы мүмкін. Сол себепті сипаттамалы сілтемелерді пайдаланған жөн (мысалы, «Жоба бойынша нұсқаулық»). Сипаттамалы сілтемелер гиперсілтемесі бар ақпаратты өз контентіне көшіргенді ұнататын білім алушылардың тұтынушылық функцияларын қолдайды.

8. Түсінікті, қарапайым тілді пайдаланыңыз

Контентті әзірлеушіге түсінікті тіл пайдаланушыға да түсінікте деген пікір болды. Ендігіде біз қарапайым тіл күрделі лексика мен сөйлемдердің күрделі құрылымына қарағанда қолжетімдірек екендігін білеміз. Және қарапайым тіл көптеген білім алушыларға (мысалы, тілді енді үйреніп жатқандарға немесе эмоциялық-ерік-жігер бұзылыстары бар білім алушыларға) концепциялар мен нұсқаулықтарды тереңірек және толыққанды түсінуі үшін көмектесетінін білеміз.

9. Қолжетімділіктің кіріктірілген тексеруді пайдаланыңыз

Қолжетімділік бойынша сарапшылар ғана құжаттардың, видеолардың және веб-парақтардың қолжетімділігін тексере алады деген пікір болды. ендігіде біз

әзірлеу құралдары қолжетімділікті тексерудің кіріктірілген құралдарынан тұратынын білеміз. Яғни контенттің қолжетімділіктің негізгі талаптарына сәйкес келетіндігіне куә бола аламыз. Және біз қолжетімділікті тексеру бойынша мамандардың да кейде қателесетінін, және контент қолжетімділігін тексерудің жоғарғы көрсеткіші – оның білім алушыларға мақсатқа жетуге қаншалықты жақсы көмектесетіні екендігін білеміз [91].

Оқу тәжірибесін дербестендіру

Сұранысқа сәйкес мәтінді ауызша оқу секілді технологиялық функциялар немесе қолдаудың басқа да бапталатын құралдары білім алушыларға өздерінің оқу тәжірибесін бірегей қажеттіліктері мен артықшылықтарына байланысты дербестендіруге мүмкіндік береді.

Ақпаратты өңдеуді баптай отырып, веб-парақтағы, электрондық кітаптардағы және өзге цифрлық контенттердегі ақпаратты оқу үшін білім алушыларға қажетті әрекеттерді азайтуға болады. Нәтижесінде білім алушылар өз күш-жігерлерін мәтін мазмұнын түсінуге толыққанды аудара алады.

Ақпаратты бейнелеуді баптау

Ақпаратты бейнелеуді баптаудың көптеген нұсқаларын зерделеуді веб-браузерден бастаған жөн. Оны білім алушылар Интернеттегі ақпаратқа қолжетімділік үшін пайдалана алады. Көптеген браузерлер бүгінгі күні оқу режимін алаңдатушы факторларды жою үшін және веб-парақшаның сыртқы формасын баптау үшін қосады:

Apple Safari браузерінде оқу режимі **Safari Reader** деп аталады. Safari Reader-ді активациялау парақшаның аз күрделенген, жарнамасыз, сайтқа навигациясы жоқ нұсқасын көрсетеді. Себебі аталған қиындықтар кейбір білім алушыларды алаңдатуы мүмкін. **Safari Reader** сондай-ақ парақшаның сыртқы жағын баптау үшін (мәтіннің фоны мен түсін өзгерту), сондай-ақ мәтіннің өлшемін өзгерту үшін кейбір параметрлерді ұсынады.

Microsoft Edge режимінде оқу режимі **Immersive Reader** деп аталады. Ол ақпараттың сыртқы жағын баптау үшін параметрлер қатарынан, сондай-ақ сауаттылықты қолдау бойынша құралдар қатарынан тұрады.

Google Chrome-да ақпаратты бейнелеуді баптау үшін мүмкіндіктер қатары қолжетімді. Бір мысал – **Read and Write for Google**. Ол бейнелеу параметрлері жанында жеңілдету функциясына ие.

Google Chrome-да **Android** құрылғылары үшін оқу режимі **Simplified View** деп аталады. Сіз ол туралы Chrome веб-браузеріндегі арнайы мүмкіндіктер баптауларынан таба аласыз (сіздің құрылғыңыздың арнайы мүмкіндіктер баптауларында емес). Қосқаннан кейін **Simplified View** құралдар панелі оқитын веб-сайтқа кірген кезде пайда болатынын байқайсыз. «Баптауларды» басу негізінде (үш нүкте) фонның түсін, мәтіннің өлшемін, шрифтін және өзге де параметрлерін ауыстыра аласыз (Ескертпе. Әрекеттер Android-тың жаңартылған нұсқасына байланысты ерекшеленуі мүмкін).

Мәтіннің өлшемін өзгерту. Бұл EPUB секілді кейбір форматтарға ғана қолжетімді параметр. Себебі олар мазмұнды форматтай алады. PDF секілді форматтар автормен белгіленген мәтін өлшемін өзгерте алмайды.

Шрифті таңдау. Кейбір оқырмандар үшін жолақтары бар шрифттерді оқу қиынға соғады (мысалы, А – А). Жолақтары жоқ шрифтілер мәтін көлеміне байланысты оқуды әлдеқайда жеңілдетеді.

Тақырыптар. Ақшыл түсті фонда күңгірт түсті мәтінді беру көру қабілеті нашар кейбір адамдар үшін жеткілікті контрастты қамтамасыз етпеуі мүмкін. Бірақ оқуда қиналатын адамдар үшін бұл керісінше пайдалы болуы мүмкін. Көру қабілеті нашар адамдар үшін күңгірт фонда ашық түсті мәтін, және контрасттың аз болуын қажет ететіндер үшін сепия пайдаланыла алады. Кейбір қосымшалар түсті таңдауға қатысты көптеген мүмкіндіктер ұсынады.

Икемді интервал. Әдепкі қалып бойынша интервалдар дислексиясы бар кейбір оқырмандар үшін мәтінді тығыз орналастырып, кедергі болуы мүмкін. Жолдар мен символдар бір-біріне тым жақын орналасқан жағдайда бір-біріне мінбелеп көрінуі мүмкін. Интервалдың арасын ашу бұл кедергіні жоюға көмектесуі мүмкін. Бұл қосымшаның ерекшеліктеріне байланысты жол аралығындағы интервал, символ арасындағы интервал немесе сөз арасындағы интервал болуы мүмкін.

Реттелетін жолдар. Перифериялық көру қиындықтары бар кейбір оқырмандар үшін құжаттың өрісін үлкейте пайдалы болуы мүмкін. Мұндайда мазмұнды құжаттың ортасында беру олардың көру қабілетіне байланысты оқуды жеңілдетуі мүмкін.

Тегістеу. Мәтінді ені бойынша тегістеу символдар мен сөздер арасындағы қосымша интервалды көбейтіп, мәтіннің екі жақ өрістен бірдей орналасуын қамтамасыз етеді. Мұндайда пайда болған қосымша бос кеңістік кейбір оқырмандардың назарын өзіне аудартып, мәтінді түсінуді қиындатады. Сол себепті мәтінді сол жақ шегі бойынша тегістеген жөн.

Оқу бойынша нұсқаулық. Кейбір электрондық кітаптар мақсатқа бағытталған оқудың арнайы режиміне ие. Ол жерде мәтіннің тек бірнеше жолы ғана көрініп, қалған бөлік алаңдатпау үшін экранның артқы жағына жасырылады.

- мәтінді дыбыстауды пайдалану

iPad-тағы «Spoken Content» функциясы (Баптаулардағы «Accessibility» бөлімінде орналасқан) мәтінді сөзге айналдырудың екі нұсқасын ұсынады: білім алушыларыңыз қандай да бір мәтін бөлігін ерекшелей алады немесе тұтастай барлық мәтінді ала алады. Білім алушыларыңыз сөздер мен сөйлемдерді бірнеше дауыстың ішінен біреуін, жылдамдық ішінен біреуін таңдау негізінде белгілей алады. Mac-та Speak Selection секілді балама функция бар. Оны жүйелік баптауларда бірнеше батырманы басу негізінде белсендендіруге болады.

Android құрылғыларында Select to Speak функциясы Android-тың арнайы мүмкіндіктер пакетіне қосылған. Ол сізге экрандағы мәтінге басу негізінде оны тыңдауға мүмкіндік береді. Бұл функцияның қосу және пауза, алдығы немесе артқа жылжыту және жылдамдықты реттеу секілді қосалқы функциялары бар.

Windows құрылғылары Экран дикторы функциясы арқылы оқуды ұсынады. Бұл функция көру қабілеті зақымдалған білім алушыларға арналған. Ал мәтінді сөзге айналдыру функциясы бөлек қосымшаларда қолжетімді. Мысалы, білім

алушылар Microsoft Edge веб-браузеріне кіріктірілген оқудың иммерсивті құралы негізінде немесе Office қосымшалары негізінде мәтіннің ауызша нұсқасын тыңдай алады [92].

- жазбаша тәжірибені дербестендіру

Біз жазу процесінің күрделі екендігін және ми және моторлық дағдылардың қандай спектрін қамтитынын білеміз. Мұндайда әрқайсымыз жазу процесіне түрліше қараймыз. Әдетте жазу процесі бастапқы ойды белгілеу, нобайын жазу, тексеру және редакциялау секілді кезеңдерден тұрады.

Жазу процесінің кез келген аталған кезеңінде сіз қиындықтарға тап болуыңыз мүмкін. Және бұл сіздің танымал жазушы болуыңызға кедергі келтіруі мүмкін. Десе де, қазіргі таңда заманауи құрылғылар кіріктірілген функцияларға ие. Олар жазудың кез келген процесінде көмекке келеді. Мұндай тегін және қымбат емес қосымшалардың түр-түрі қолжетімді.

- бастапқы ойды белгілеу

Бастапқы ой – өз идеяларыңызды қағазға түсірер кез. Ол тақырыпты жақсы түсіну үшін және идеяларды генерациялау және жүйелеу үшін миға шабуыл жасайтын әрекеттерді қамтиды. Бұл жердегі басты мақсат – идеяларды байқап көру және оларды дамытуға болатындығы жөнінде ойлану.

Жазудың бастапқы процестерінде сізге көмекке келетін құралдар көп.

Өз құрылғыңызға кіріктірілген ескертпелерді жазуға арналған базалық қосымшаны пайдаланыңыз және сол жерге өзіңіздің бастапқы ойыңызды түсіріңіз немесе жоспар құрыңыз. Бұл кіріктірілген қосымшалар форматтаудың шектелген мүмкіндіктеріне ие және бұл, керісінше, жақсы. Форматтаудың көп нұсқалылығы бұл кезеңде алаңдатуы мүмкін. Windows-та Блокнот деп алатын мәтін редакторы бар. Ал Apple құрылғыларында Заметки кіріктірілген қосымшасы бар. Сіз сондай-ақ Google Keep немесе Microsoft OneNote секілді онлайн қосымшаларды пайдалана аласыз. Осылайша, Интернетке қосылу негізінде кез келген құрылғыдан өз ескертпелеріңізге қол жеткізе аласыз.

Өз ойларыңызды дыбыстық ескертпелер қосымшасына сақтай аласыз. Бұл, әдетте, өз ойларыңызды қағазға түсіруге уақытыңыз болмаған кезде өте пайдалы. Көптеген операциялық жүйелер дыбыстық ескертпелер үшін базалық қосымшалардан тұрады: iPad-тағы дыбыстық ескертпелер немесе Windows құрылғыларындағы диктофон.

Төмен технологиялық әдістер пайдалы болуы мүмкін. Бірақ өз ескертпелеріңізді жоғалтып алмау үшін, бүлдіріп алмау үшін, оларды суретке түсіріп алған жөн.

- нобайын жазу

Бұл кезеңде сіз өзіңіздің бастапқы ойларыңызды сөйлемдерге, абзацтарға көшіресіз. Бұл сіздің тақырыпты қаншалықты түсінгеніңізді көрсетеді. Бұл жазба механикасын қосады: сіздің ойыңыздағы нәрсені қағазға түсіріп, оған пішім беріп, жазу процесінің кейінгі кезеңдерінде жақсартасыз.

Негізінде мәтін редакторы көмегімен бірнеше нобай жасауға болады. Кейбір білім алушылар физикалық немесе танымдық қиындықтарына байланысты мәтінді теруде кедергілерге кезігуі мүмкін. Ал сенсорлы экранда мәтінді теру

барлығы үшін қиынға соғуы мүмкін. Бірақ қазіргі кезде көптеген құрылғыларда сөздерді теру және жазу секілді кіріктірілген опциялардың бар. Бастапқыда ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың компьютерді пайдалануын жеңілдету мақсатында құрылған функциялар барлық адамдар үшін пайдалы болуда.

-тексеру

Сөздерді болжау уақытты және мәтінді енгізудегі күшті үнемдеуге мүмкіндік береді. Сөздің алғашқы әріптерін терген соң сөздерді болжау функциясы сізге контекстке қарай керек нұсқаны таңдау үшін сөздің немесе сөз тіркесінің бірнеше нұсқасын ұсынады. Бұл, әдетте, жазуда қиналатындар үшін пайдалы функция.

Айту бойынша жазу мәтінді жазбаша түсіруге мүмкіндік береді. Сіз тыныс белгілерін атай аласыз, сондай-ақ форматтаудың кейбір негізгі командаларын пайдалана аласыз. Сөздердің дұрыс жазылуы дыбыстың сапасына және сіздің қаншалықты дұрыс дыбыстайтыныңызға байланысты болады. Қалаған нәтижеге жету үшін сыртқы микрофонды пайдаланыңыз. Айту бойынша жазу функциясы кіріктірілген опция ретінде барлық негізгі операциялық жүйелерде қолжетімді. Көптеген жағдайларда сіз оны батырмалардың арнайы үйлесімі негізінде баптаулар жүйесінде іске қоса аласыз. Бұл опция сонымен қатар Google құжатта «Voice typing» ретінде қолжетімді. Chrome веб-браузері арқылы Google құжатты ашқан жағдайда пайдалануға болады. Ол Құралдар бөлімінде орналасқан.

- редакциялау

Редакциялау (немесе тексеру) жұмысты сіз бөліскіңіз немесе жариялағыңыз келетін жетілдірілген нұсқада дайындаудан тұрады. Бұл қадамның үлкен бөлігі жазу механикасынан тұрады: осыған дейін қалып қойған кез келген орфографиялық және грамматикалық қателерді тексеру, қайталауды болдырмау үшін кейбір сөздерді синонимдермен ауыстыру, жұмыстың стандарттарға сәйкес келетініне көз жеткізу үшін дәйексөздерді тексеру. Бұл құралдар сіздің жұмысыңызды редакциялауға көмектеседі.

Орфография және грамматиканы тексеру құралдары сізді қателер жөнінде ескертуі мүмкін. Содан кейін сіз белгіленген элементті таңдап, кейбір ұсынымдарды қабылдасаңыз болады: жазылуында немесе грамматикада кеткен қате болуы мүмкін. Microsoft Office-тің жаңартылған нұсқалары орфография және грамматикамен қатар, жасанды интеллект негізіндегі редактордың заманауи функцияларын қамтиды (мысалы, нақтылық, ресмилік).

Сөздіктер бейтаныс сөздерді іздеуге немесе дәл сол сөйлемге сәйкес келетін балама сөздерді табуға мүмкіндік береді. Сөздік қолжетімді болса, сіз оны ашып, қажетті сөзді таңдайсыз, контекстік мәзірді ашасыз. Мысалы, iPad-та сөзді екі рет бассаныз, оны ерекшелеп, пайда болған мәзірде «іздеу» функциясын таңдап, оның анықтамасымен таныса аласыз [93].

Қолжетімді математиканы оқыту

Математикалық белгілерді қолжетімді ету қиындау. Мазмұнды өрнектердің тәртібін сақтамай ауызша оқу шатастыруы мүмкін. Десе де, мәтінді сөзге айналдыратын құрылғылар жетілдіріліп келеді және қолжетімділік пен

түсініктілікті қамтамасыз ете отыра, математикалық белгілерді дәлме-дәл интерпретациялай алуға. Құралдардың көбі математикалық белгілерді құрудың бірнеше нұсқасын ұсынады: сіз оларды баса аласыз, айта аласыз және сурет сияқты сала да аласыз. Осы опциялардың негізінде білім алушыларыңыз математиканы меңгеруде жетістіктерге жете алады.

Microsoft OneNote

Microsoft қосымшасына OneNote және Word секілді кіріктірілген иммерсивті оқу функцияларын пайдалану негізінде математикалық белгілерді ауызша дыбыстатуға болады. Windows 10-ға арналған Microsoft OneNote және OneNote Online математика бойынша көмекшіге ие. OneNote сурет салу құралдарын математикалық белгілерді қолдан жазу үшін пайдаланыңыз. Қолжазба «Математиканы» таңдау негізінде қолжазба мәтінді мәтінге айналдырыңыз.

Қолжетімді видео негізінде оқыту

Видео – бұл біздің көпшілігіміз көңіл көтеру үшін ғана емес, сонымен қатар ақпаратты зерттеп, оған қол жеткізу үшін пайдаланатын құрал. Видео сонымен қатар қуатты камералары бар мобильді құрылғылары бар көптеген білім алушылар үшін байланыс пен өзін-өзі көрсетудің маңызды әдісі болып табылады. Қазіргі жастардың қызығушылықтарын қанағаттандыру үшін оқу процесінде әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланыңыз және оқытудың әмбебап дизайнының (UDL) барлық үш қағидасын қолдау үшін видеоны пайдаланыңыз.

Видео білім алушыларды қандай да бір тақырыпқа тартудың, қызықтырудың қажетті құралы болып табылады. Себебі мұны баспа нұсқа жасай алмайды.

Видео білім алушыларға ақпаратқа қолжетімділікке ие болу қиынға соққанда тағы бір нұсқаны ұсынады және оны баспа көмегімен интерпретациялайды.

Видеоны жасау білім алушыларға өздерінің түсінгендерін көрсету үшін қосымша мүмкіндік береді, шығармашылық тұрғыда шыңдайды және өзектілігі мен сенімділігін арттырады.

Видеомен оқытудағы кеңестер

Видео көмегімен оқыту оқу мақсатына сәйкес білім алушы ортамен, контентпен өзара байланысқанда жүреді.

Видеоны сабақты түсіндіру кезінде өзек ретінде пайдаланыңыз. Видеоның көмегімен кейін сабақ барысында түсіндірілетін негізгі тұжырымдамалармен және идеялармен алдын алуға танысуға болады. Соның нәтижесінде баланың тақырыпқа қызығушылығын арттыруға болады.

Тыңдау, болжау және жалпылау дағдыларын дамытыңыз. Бұл дағдылар негізінде видеоны медианың өзге формаларына ауыстыруға және білім алушылардың жалпы сауаттылығын арттыруға ықпал етуге болады.

Жазбаша қосымша ақпарат ұсыныңыз: қосымша ақпарат білім алушылардың мазмұнға қызығушылығын арттырып, оларды қызықтыратын тақырып бойынша талқылауға қатысуын ынталандыра алады.

Бастапқы мәліметтерді белсендендіріңіз және ұсыныңыз: видеороликтер сабақты немесе білім алушылардың талқылауын жалғастыру үшін жандандырады.

Ғалымдар сұрақтарды видеоны қосқанға дейін де, қосқаннан кейін де қою қажеттілігіне мән береді. Бұл мазмұнды жалпылап, сыныпта талқылау жүргізу үшін қажет.

Кейбіреулер үшін қажет, бірақ барлығына пайдалы

Сіздің барлық білім алушыларыңыз видеоға қатысты сабақтарға қатыса алатындай етіп, оны пайдаланылатын видео мазмұны мен ойнатқыштың қолжетімді екеніне көз жеткізіңіз. Жасырын субтитрлер мен дыбыстық сипаттамасы бар видеоларды таңдап, өз видеоларыңызды жасаған кезде субтитрлерді қосыңыз. Аудио сипаттаманы жасау құралдары барған сайын қолжетімді бола бастағанда, аудио сипаттаманы да қосу керек.

Қолжетімді видеолар әмбебап дизайн философиясының классикалық мысалы болып табылады, оған сәйкес «кейбіреулер үшін маңызды нәрсе әрқашан барлығына пайдалы болады». Мысалы, субтитрлі видеолар барлығына көмектесе алады:

- адамдар әуежайлар, спорт залдары және мейрамханалар сияқты шулы қоғамдық орындарда болғанда;

- адам басқа адам ұйықтап жатқанда немесе тыныш оқып жатқанда видеоны көргісі келгенде;

- видеодағы спикердің акценті күшті немесе түсініксіз болған жағдайда;

- видеода мамандандырылған немесе бейтаныс лексика (заң, медициналық немесе ғылыми терминдер) бар болған жағдайда;

- дыбыс жүйесі жұмыс істемейді немесе дыбыс сапасы нашар болған жағдайда.

Сауаттылықты қолдау

Субтитрлердің оқу және сауаттылық үшін де кең артықшылықтары бар. Дыбыс, мағына және мәтін арасындағы сәйкестікті анық көрсете отырып, субтитрлер әріп танып жатқан балаларға көмектесе алады. Субтитрлі видеоларды көретін балалар видеода естілген сөздер мазмұнын анықтауға, жаңа сөздерді айтуға, сөздік элементтерін тануға және бейнеде не болғандығы туралы қорытынды жасауға қабілетті.

Сол секілді екінші тілді үйренуге арналған субтитрлері бар видеоларды қарайтын білім алушылар оқу және тыңдау, сөздерді тану, декодтау дағдылары, сөздік қорды байыту және мотивация кезінде түсінудің жақсарғанын көрсетті. Аффективті компонент те болуы мүмкін. Егер видео назар аудартатын болса, бұл қызығушылық танытқан оқырмандарды басып шығару арқылы көбірек ақпарат алуға және негізгі дағдыларды үйренуге ынталандыруы мүмкін. Қазіргі жас білім алушылар уақытының көп бөлігін экран алдында өткізеді, неге бұл уақытты жасырын субтитрлерді қосу арқылы сауаттылықты жақсарту үшін пайдаланбасқа?

Көптеген адамдар өздерінің видео мазмұнын экранға қарау әрдайым мүмкін емес жерлерде (ішінара мобильді технологияның дамуына байланысты) қараған

сайын, әмбебап дизайн ерекшелігі ретінде сипатталған медианың пайдалылығы айқынырақ болуы мүмкін [94].

UDL-дің негізгі принциптеріне оралсақ, ЮНИСЕФ ұсынған стратегияларды ұсынамыз, олардың көмегімен педагогтер ақпаратты жақсырақ ұсына алады. Төмендегі кестеде педагогтер қандай әдістерді қолдана алатындығы, олардың көмегімен қандай ақпарат бере алатындығы жөнінде ақпарат берілген [95].

6-кесте. Оқытудағы ЮНИСЕФ стратегиялары

Қабылдау стилі / оқудағы қиындықтар	Педагогтің стратегиясы
Визуалдар (оның ішінде есту қабілеті зақымдалған білім алушылар)	Заттар немесе суреттер (фотосуреттер, бейнелер); ақпаратты түрлі түсті кодтау; визуалды органайзерлер
Аудиалдар (оның ішінде көру қабілеті зақымдалған білім алушылар)	Дәріс немесе талқылау негізінде оқыту, құрдастарымен іс-шара, аудиокітаптар, мәтінді сөзге айналдыратын бағдарламалық жасақтамалар
Оқуда немесе зейінін шоғырландыруда қиындықтары бар балалар	Ақпараттың кішкентай бөліктері, жиі қайталаулар, мәтіндік материалдардың әртүрлі деңгейлері, мысалдар, оқытудың нақты тәжірибесі
Кинестетиктер немесе белсенді балалар	Практикалық оқыту, заттарды ұстап көру, тактильді графика, жиі қозғалу, жобалар негізінде оқыту
Мәдени ерекшеліктері бар балалар	Мәдени ерекшеліктеріне сәйкес келетін материалдар және әдістемелік құралдар

Сынып кабинетін жарақтандыру кезінде білім алушылардың әртүрлі жеке қажеттіліктерінің көрініс табуы қажет. Білім алушылардың арасында ерекше білім беруді қажет ететіндерінің болуын назарда ұстау қажет.

Мысалы, көру қабілеті зақымдалған білім алушыға тактильді ақпаратқа қолжетімділік қажет. Есту қабілеті зақымдалған білім алушыға дыбыстық ақпаратқа жүгінуді қажет етпейтін ақпарат қажет. Кейде зерделенетін материалдардың дыбысын күшейту қажет болуы мүмкін. Аутистік спектр бұзылыстары бар білім алушыларға оқу күні ішіндегі оқу материалдары нақты

бейнелеген картинкалары бар график қажет болуы мүмкін. Физикалық ерекшеліктері бар білім алушыға манипуляциялық мүмкіндіктерді қамтамасыз ету үшін оқу материалдарын бейімдеу қажет болуы мүмкін.

Қандай да бір сабақтарға қатысты білім алушылардың академиялық бастапқы білімдері ерекшеленуі мүмкін. Барлық білім алушылар көру, есту немесе кинестетикалық құралдардың көмегімен оқытуды қажет ететін оқу процесіне артықшылық береді. Кейбір білім алушылардың тілдік ерекшеліктер болуы мүмкін.

Педагог сабақты әзірлеген кезде барлық білім алушыларының жеке мүмкіндіктері мен ерекше қажеттіліктерін ескеруі тиіс. Материалды әзірлеуде көп нұсқалы және икемді варианттарды, оқу құралдарын таңдау сыныптағы барлық білім алушыларды тиімді оқыту мақсатында жүзеге асуы тиіс. Материалдарды әзірлеу кезінде икемді тәсілдер негізінде барлық білім алушылардың қажеттіліктерін ескеру оқыту жолындағы кедергілерді айтарлықтай азайтып, білімге және жаңа дағдыларға қолжетімділікке әрбір білім алушының мүмкіндіктерін кеңейте түседі.

Балаларды оқытудағы қиындықтарды түсіне білу педагогтерге ақпаратты білім алушы максималды түсінетіндей етіп әзірлеп, жоспарлауға мүмкіндік береді.

Оқытуды қолдауға арналған оқу материалдары жоғары технологиялық немесе жергілікті материалдардан әзірленген болуы мүмкін.

UDL құрылымына сәйкес жалпыға қолжетімді оқу жоспарын құрудың екінші жетекші принципі білім алушыларға білім беру және алған білімдерін көрсету бойынша икемді тәсілдерді қамтиды. Білім алушылардың өз білімдерін көрсете білуінің маңызы зор. Себебі педагог білім алушының мазмұнды қаншалықты меңгергенін, білім мен дағдыларға қаншалықты ие болғанын бақылай алады. Ал кейбір білім алушылар процестерді меңгеруге бағытталған қолдау өмір бойы білім алуда стратегиялық дағдыларды дамытуда және прогресті басқаруда, мақсаттарды анықтауда көмектесетін болады.

Білім алушылардың материалды түсінгенінің әртүрлі түрлерін білім алушылармен қарым-қатынасқа түсу үшін ауызша және жазбаша сөйлеу, суреттер, ым немесе пәндерді манипуляциялау секілді әдістер көмегімен іске асыруға болады.

Білім алу және ақпаратты басқаруда білім алушыларға қолдау көрсетуді модельдеу, үлгілер, нақты нұсқаулықтар, жеке құралдар, қолда бар ресурстар, интернет-дереккөздерден алынған ресурстар арқылы қамтамасыз етуге болады.

Төмендегі кестеде білім алушылардың өз білімін көрсетуінің бірнеше әдістері келтірілген (6-кесте).

7-кесте. Білім алушылардың өз білімдерін көрсетуінің кейбір әдістеріне мысалдар

Қабылдау стилі / оқудағы қиындықтар	Педагогтің стратегиясы
Өз білімдерін жазбаша жақсы білдіретін білім алушылар (оның ішінде сөйлеуде қиналатын білім алушылар)	Журнал жүргізу мүмкіндігі, пробелдерді толтыруға арналған тапсырмалар, эссе, әңгіме, өлең жазу
Өз білімдерін ауызша жақсы білдіретін білім алушылар (оның ішінде жазуда қиналатын білім алушылар)	Сыныпта талқылау мүмкіндігі немесе сұрақтар бойынша «есеп»
Өз білімдерін суреттер, мүсіндер немесе диаграммалар көмегімен жақсы білдіретін білім алушылар (оның ішінде сөйлеуде және жазуда қиналатын білім алушылар)	Визуалды және шығармашыл форматтарда өз білімдерін көрсету мүмкіндігі
Кинестетиктер немесе белсенді балалар	Сахна қою, білімдерді көрсету үшін музыканы пайдалану, модель құру, жобаны аяқтау мүмкіндіктері
Сұрақтарға жауап бермес бұрын ойлануға уақыт қажет ететін білім алушылар (оның ішінде мектептегі оқу тілін енді меңгеріп жатқан білім алушылар)	Педагогпен немесе сыныптастарымен бөліспес бұрын жауап беру үшін қосымша уақыт ұсыну
Кешенді физикалық қиындықтары бар білім алушылар	Дұрыс ақпаратты қабылдау, жазуда көмектесу үшін көмекке жүгіну
Оқуда және оқу процесін ұйымдастыруда қиындықтары бар білім алушылар	Органайзерлер, құрдастарының қолдауы, жазар кезде «сөйлемді бастап жазу», тапсырмалар, суреттер банкі, тапсырмалар тізімі, тапсырмалардың қорытынды тізімдері

Білім алуда және ақпаратты басқаруда білім алушыларды қолдауды модельдеу, үлгілерді, нақты нұсқаулықтарды, жеке құралдарды, қолда бар құралдарды, интернет көздерінен алынған құралдарды пайдалану арқылы қамтамасыз етуге болады.

Қызметтің және өз білімін көрсетудің көптеген түрлері қабылдауы және өз білімін көрсетуі түрліше білім алушыларға өз үйренгендерімен бөлісуіне мүмкіндік береді.

Балалардың сыныпта қалайша әрекет ететінін және өзін көрсететінін білуі педагогтердің сабақты жоспарлауында олардың ерекшеліктерін ескеруге септігін тигізеді.

Сыныптағы шаралар ауызша және жазбаша формада, графиканы немесе басқа да технологияларды пайдалану есебімен жүзеге асуы мүмкін.

Білім алушыны тартудың көптеген түрлері: ортаны құру

Білім алушылар мектепке келгенде оқуға мотивациясы әртүрлі деңгейде болады. Кейбір білім алушылар ішкі факторлармен мотивацияланса, кейбір білім алушылар сыртқы факторлардан мотивация алады. Білім алушылардың мақсаттары да әртүрлі болуы мүмкін: білім алу немесе жарқын болашаққа ұмтылу. Кейбір білім алушылар үшін білім өзін-өзі танытуы үшін керек, кейбір білім алушылар үшін білім отбасыларының игілігіне алып келеді. Кейбір білім алушылар білгенді ұнатады. Бірақ, сонымен қатар, білім алуда қиналатын да білім алушылар бар. Бұл білім алушылар үшін білім отбасыларына күнделікті өмірде көмектесу секілді маңызды көрінбеуі мүмкін. Кейбір білім алушылар білімнің маңызын түсінуде қиналып, оқу бағдарламасынан мән іздеп қиналады.

Төмендегі кестеде оқуға қызығушылықты арттырудың әртүрлі амалдары келтірілген (8-кесте).

8-кесте. Оқуға қызығушылықты арттырудың әртүрлі амалдары

Оқытудағы қиындықтар	Педагогтің стратегиясы
Білім алушылар сабақтың тақырыбына қызығушылық танытпайды	Білім алушының өмірі мен тақырыпты байланыстырып, оларға тақырыптың немесе дағдылардың білім алушылардың қызығушылықтарымен сәйкес келетін практикалық қолданысын көрсету
Білім алушыларда оқу қызметіне қатысуға мотивация болмайды	Сыныптағы әрекеттерді таңдау үшін жағдай жасау, бірлесіп оқыту мүмкіндіктерін кеңейту, оқу тапсырмаларының сәйкесінше деңгейдегі күрделілігін қамтамасыз ету
Білім алушылар сынып қызметіне қатысқысы келмейді	Оқу процесіне қатысу нұсқаларын ұсыну, құрдастарының арасында немесе шағын топтарда оқу процесіне қатысуын ынталандыру

Білім алушыларды оқу процесіне тартудың әртүрлі құралдары – бұл білім алушыларды оқу процесіне тартудың икемді жолдарын табуға бағытталған UDL тәсілі.

Оқу процесіне тезірек қатысатын балалар оқудың мағынасын түсіне алады және сабақ тақырыбына қатысы жоқ тапсырмаларға алаңдамайды. Белгілі бір тақырыптарға Мотивация баланың отбасылық мәдениетімен, алдыңғы жетістігімен, оқу стилімен немесе басқа да факторлармен жанама түрде анықталуы мүмкін. Сондықтан өзара әрекеттесу үшін әртүрлі құралдарды ұсыну әртүрлі білім алушылардың мақсатты қатысуына мүмкіндік береді [96].

Жарияланған буклетте ЮНИСЕФ оқу процесінде материалдарды ұсыну бойынша келесі ұсыныстармен бөліседі.

Презентациядағы құрылғылар.

Келесі жағдайларда мүмкіндігі шектеулі балалар бағалауға қол жеткізе алады:

- тест тапсырмаларын дауыстап оқу (не жазылған дауыс, не білім алушының жанды дауысы);

- үлкен қаріппен басылған тест тапсырмалары;

- үлкейткіш құрылғылар (немесе үлкейткіш көзілдіріктер);

- тест сұрақтарын ым-ишара тілімен басқару;

- Брайль жүйесі бойынша жасалған тесттер;

- тактильді графика (3-D диаграммалар, мүмкіндігі шектеулі балалар оларды сезіне алады);

- манипуляциялық объектілер (пішін блоктары, тиындар, шоттар) ;

- тыңдауды жеңілдету үшін дыбысты күшейту (динамиктердің есту аппараттары);

- экрандағы мәтінді оқуға арналған компьютерленген құрылғылар.

Жауап беруге арналған құрылғылар.

- сұрақтарға жауап жазу үшін компьютерді немесе көмекшіні пайдалану;

- сұрақтарға жауап беруді қолдау үшін көмекші технологияларды (индекстік белгілер, компьютерлер және т.б.) пайдалану;

- Брайль жазу құралдарын пайдалану;

- жауаптарды жеке кітапта емес, брошюра мәтнінде белгілеу;

- ұйымдастырушылық құрылғыларды (калькуляторлар, ұйымдастырушылар, емлені тексеру құралдары, сөздіктер) құрылымға кедергі келтірмейінше пайдалану.

Ортаға арналған құрылғылар.

- алаңдататын сәттерді азайту мақсатында тестті бөлек жерде өткізу;

- шағын топта тестілеу;

- ішкі жарықтандыруды реттеу (балалардың қажеттілігіне қарай көп немесе аз жарық);

- шу буферлерімен қамтамасыз ету (құлаққаптар, телефон құлаққаптары).

Уақытына қарай құрылғылар.

- тестті орындау үшін ұзартылған уақыт;

- жартылай немесе жиі үзілістер;
- сынақ тәртібін өзгерту (мысалы, мазасыздықты азайту үшін алдымен жеңілірек заттар);
- бір күнде емес, бірнеше күн бойы тестілеу.

Құрылғылар тест дизайнын өзгертпестен ерекше қажеттіліктері бар балалардың білімін көрсету жолдарын қамтамасыз ете алады. Сондай-ақ білім алушылардың тестілеудің икемді тетіктерін алады.

Оқытудың әмбебап дизайнын қолдана отырып, сыныпты жобалау ресурстарға бай ортадан бастап ресурстары төмен ортаға дейінгі барлық ортада мүмкін. UDL-дің мәні мынада: педагогтер өздерін қолжетімділік сәулетшілері ретінде қарастырады, білім алушылардың мазмұнды түсінуіне, білімдерін көрсетуге және сабақтарға қатысуға икемділікті қамтамасыз ететін сабақтарды жобалайды. Мұндай тәсілдер ЮНИСЕФ-тің адам құқықтары мен инклюзивті ортаға негізделген оқу бағдарламасына қол жеткізу философиясымен жақсы үйлеседі.

Жалпы, UDL ерекше қажеттіліктері бар балаларды әдеттегі сынып жағдайында қосу әдісін ұсынады. Бұған келесі жағдайларда қол жеткізуге болады:

- педагогтер ақпарат берудің көптеген тәсілдері мен құралдары бар сабақтар әзірлегенде;
- педагогтер алған білімдерін көрсетудің көптеген әдістері бар сабақтар әзірлегенде (жауап беру немесе әрекет ету құралдары)
- педагогтер білім алушыларды оқу процесіне тартудың көптеген тәсілдерімен (тарту құралдарымен) сабақтар әзірлегенде.

Білім алушыларды бағалау кезінде тексерілетін құрылымды анықтау, содан кейін барлық балаларды (немесе қажет болған жағдайда мүмкіндігі шектеулі балаларды) қолдау үшін тестке енгізуге болатын құрылғыларды анықтау маңызды.

Оқыту мен бағалауға арналған әмбебап дизайн мүмкіндігі шектеулі балалар үшін кедергілерді азайтудың философиялық тәсілі болып табылады, бұл олардың жұмысына икемділік береді. Бұл процесте әрқашан жоғары стандарттар (ұлттық стандарттар немесе тестілеу конструкциялары) сақталады, бірақ инклюзивтілік табысқа жетудің бірнеше жолын қамтамасыз ететін сабақтар арқылы сақталады [97].

Дэвид Митчелл өзінің «Арнайы және инклюзивті білім берудің тиімді педагогикалық технологиялары» атты еңбегінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың оқуда жақсы нәтижелерге қол жеткізуге көмектесетін бірқатар технологиялардың сипаттамасын береді. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуда көмекші технологияларды қолданудың негізгі идеясы ретінде автор осы технологиялардың артықшылықтары айтылған АҚШ Конгресінің есебін келтіреді. Автордың пікірінше, көмекші технологиялар ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әртүрлі топтарын оқытуда өзінің тиімділігін дәлелдеді және технологиялар саласындағы соңғы жетістіктерді ескере отырып, оны қолдану болашақта ғана кеңейеді.

Автордың пікірінше, ерекше білім беру қажет ететін білім алушылардың бірнеше тобы бар, олар үшін оқу процесінде көмекші технологияларды қолдану өте пайдалы болады:

- қолдың кейбір моторлық функциясы сақталған немесе «бас компьютерлік тінтуірді» (бастың қозғалысымен басқарылатын) қолдана алатын немесе Басқару құрылғысын аузында ұстай алатын, бірақ тізімделген қиындықтардың біреуі немесе бірнешеуі бар білім алушылар: қажетті батырманың орнын дәл анықтай алмау, «көрші» батырмаларды байқаусызда басудың жиі жағдайлары, тінтуірді пайдалану мүмкін еместігі және тез шаршау.

Мұндай білім алушыларға келесі бейімделу көмектесе алады:

а) кеңейтілген пернетақта;

б) «тінтуірдің» орнына джойстик, оны аузыңызбен, саусақтардың көмегімен, аяқпен және т.б. басқарып, компьютер экранында курсорды жылжытуға болады;

в) басқа батырмаларды бір уақытта басқан кезде «shift» және «control» секілді модификатор батырмаларын басып тұрмай таңбаларды немесе командаларды басып шығаруға мүмкіндік беретін «жабысқақ батырмалар»;

г) сенсорлық экран, оның көмегімен пайдаланушы экрандағы нысандарға қол тигізіп, оларды жылжыта алады;

д) пернетақтаға бекітілген және абайсызда басуға жол бермейтін тесіктері бар металл немесе пластмасса тақталар болып табылатын кілт блокаторлары.

- шектеулі режимде аяқ-қолдарының немесе бастарының қозғалысын басқара алатын және стандартты пернетақта мен кәдімгі «тінтуірді» қолдана алмайтын білім алушылар. Оларға сөйлеуді тану және автоматты түрде ауыстыру бағдарламалары көмектесе алады.

- көру қабілеті ішінара немесе толық жоғалған білім алушылар, сондай-ақ курсор мен экранда көрсетілген ақпаратты әрең көретіндер. Перифериялық көрудің кейбір қалдықтары сақталған білім алушыларға үлкен мониторлар көмектесе алады, ал көзі көрмейтін білім алушылар экрандағы дауыстық/оқу бағдарламаларын қолдана алады және сөйлеу синтезаторы арқылы мәтінді сөйлете алады.

- оқуда белгілі бір проблемалары бар немесе бағдарлау немесе қабылдау қиындықтары бар білім алушылар. Оларға жеңілдетілген дизайн пернетақталары көмектесе алады.

- ауызша сөйлеуді өңдеу мен есте сақтауда қиындықтарға тап болған білім алушылар.

Олар үшін қолдануға болады:

а) жеке жиілікте жұмыс істейтін тыңдау құрылғылары (сөйлеушінің дауысын тікелей тыңдаушыға жеткізеді);

б) реттелетін жылдамдықты жазу/ойнату құрылғылары (мысалы, сыныптағы сабақ кезінде мәтінді немесе ауызша ақпаратты алдын ала жазуға және оны бірнеше рет тыңдауға мүмкіндік береді).

- санау, сандарды топтастыру, оларды бір жолға жазу және қағаздағы математикалық мысалдарды шешуде қиындықтары бар білім алушылар. Оларға көмектесе алады:

а) электрондық математикалық кестелер (пайдаланушыларға топтастыруға, бір жолға жазуға және компьютер экранындағы мысалдарды шешуге мүмкіндік беретін бағдарламалар);

б) сөйлеу шығысы калькуляторлары (пайдаланушы басқан әрбір санды, таңбаны немесе қызметтік пернені тарататын кірістірілген сөйлеу синтезаторлары бар калькуляторлар);

в) өткен материалды бекіту және практикалық пайдалану үшін жасалған бірқатар компьютерлік бағдарламалар.

- Оқуда қиындықтары бар білім алушылар.

Оларға келесі құралдарды пайдалануға көмектесе алады:

а) аудио кітаптар (пайдаланушыларға әртүрлі форматтарда ұсынылатын мәтіндерді тыңдауға мүмкіндік беретін таспаға жазылған кітаптар, мысалы, кассеталардағы жазбалар, дискілер немесе жүктелетін MP3 файлдар);

б) пайдаланушыға басып шығарылған материалды сканерлеуге және оны компьютерге немесе PDA-ға (қалтадағы дербес компьютер) жүктеуге мүмкіндік беретін оптикалық тану жүйелері (OCR), содан кейін сканерленген мәтін сөйлеу түрлендіргіші арқылы ойнатылады);

в) компьютер экранына шығатын және мәтінді, соның ішінде пайдаланушы енгізген немесе сканерленген мәтінді ойнататын сөйлеу/ дауыстық/ экрандық оқу синтезаторлары.

- Жазуда қиындықтары бар білім алушылар. Мұндай жағдайда көмекші технологиялар бір нәрсені жазу қажеттілігін жоя алады немесе орфографиялық, пунктуациялық, грамматикалық, лексикалық және синтаксистік мәселелерді шешуге көмектеседі:

а) пайдаланушыларға жиі қолданылатын сөздерді немесе сөз тіркестерін жасауға, сақтауға және қайта қолдануға мүмкіндік беретін қысқартуларды декодтау құрылғылары;

б) пайдаланушыларға жазуды бастамас бұрын ақпаратты ұйымдастыруға және дұрыс орналастыруға мүмкіндік беретін графикалық ұйымдастырушылар мен жоспарлаушы бағдарламалар;

в) мәтіндік процессорлармен қатар жұмыс істейтін және пайдаланушыларға мәтінді микрофонға айтуға мүмкіндік беретін сөйлеуді тану бағдарламалары, содан кейін диктант мәтінін жазбаша түрде түрлендіреді;

г) сөйлеу синтезаторлары (оқуда қиындықтары бар білім алушылардың оларды қолдану сипаттамасын қараңыз).

Компьютерге қолжетімділік

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды оқыту процесін қаржыландыру қажеттілігі туралы айта отырып, компьютер кез келген адамға қолжетімді бола алатын көптеген бейімделулердің мүмкіндігі туралы айта кеткен жөн. Міне, жоғарыда айтылғандарға қосымша тағы бірнеше әдістер:

- компьютерлерді биіктігі реттелетін кәдімгі немесе жылжымалы үстелдерге қойыңыз; аяқтың тірелуін қамтамасыз етіңіз;
- білек астарының болуын қамтамасыз етіңіз;
- компьютердің сыныптың қалған бөлігі қолданатын оқу бағдарламаларымен үйлесімді екеніне көз жеткізіңіз.

Дұрыс құрылғыны таңдау

Әрине, құрылғыны таңдауға өте мұқият қарау керек. Төменде кейбір маңызды кеңестер берілген:

- құрылғыны таңдауға білім алушыны және оның ата-анасын тартыңыз;
- құрылғыны білім алушының жеке қажеттіліктеріне және оған таныс ортаға бейімдеңіз;
- құрылғы мүмкіндігінше қарапайым болуы керек және білім алушы бұрын қолданған құрылғыға мүмкіндігінше ұқсас болуы керек;
- болжалды пайдалану шарттарын ескере отырып, оның сенімділігіне көз жеткізіңіз;
- оның эстетикалық жағымды әсер қалдыратынына, жасына, мәдени дәстүрлеріне сәйкес келетініне көз жеткізіңіз;
- құрылғыны әрекетте қолданып көріңіз.

Құрылғыны күнделікті өмірге біріктіру

Көмекші технологиялық құрылғылар ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларға тәуелсіз өмір салтын ұстануға көмектесуі мүмкін болғандықтан, олар өздері, ата-аналары/оларға қамқорлық жасайтын қызметкерлер және мұғалімдер толық тәуелділіктен оның төмендеуіне дейін белгілі бір «өтпелі» кезеңнен өтуі керек. Әдеттердің өзгеруі проблемаға айналуы мүмкін, әсіресе егер құрылғыны пайдалану бастапқыда қиын болса және оның пайдасы бірден байқалмаса. Алайда, егер жоғарыда келтірілген кеңестерді ұстанатын болсақ, егер білім алушы құрылғыны күнделікті өмірде сәтті қолданса және проблемалар туындаған жағдайда оларды шешудің жылдам жолдары болса, онда мотивация жоғарылайды және көңілсіздік деңгейі сөзсіз төмендейді.

Веб-сайттарға қолжетімділік

Соңғы жылдары ата-аналар Интернетті балаларының ерекше қажеттіліктері туралы, атап айтқанда олардың медициналық сипаттамалары мен оқу бағдарламалары туралы ақпарат іздеу үшін көбірек қолданады. Интернеттегі ақпараттан басқа, ата-аналардың онлайн режимінде пікірталас топтарына қатысуы арқылы оларға эмоциялық қолдау сезінуге және құнды ұсыныстар алуға мүмкіндік береді. Интернет, әрине, ата-аналар мен кәсіпқойлар арасындағы ақпараттық тепе-теңдікті орнатуда маңызды рөл атқарды. Интернетке қол жеткізу әдетте ата-аналар үшін тегін қолдаудың көзі болса да, желіде орналастырылған ақпараттың шамадан тыс мөлшері мен сапасын бақылаудың болмауына байланысты белгілі бір қауіптер бар. Бұл жерде ата-аналарға интернеттен алатын ақпаратты түсіндіруге көмектесетін мамандардың рөлі маңызды. Сіз сондай-ақ ата-аналарға белгілі бір жоғары сенімді сайт туралы кеңес бере аласыз.

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар интернеттен көптеген пайдалы ақпаратты жинай алады, сонымен қатар ұқсас проблемалары бар адамдармен байланыс орната алады, бұл олардың жалғыздық сезімін азайтады. Мұндай жағдайда кәсіпқойлар желіге оң және қауіпсіз кіруді қамтамасыз ету арқылы да маңызды рөл атқара алады.

Веб-сайттарды әзірлеу

Сіз өзіңіздің жеке веб-сайтыңызды жасауға немесе басқаларға веб-сайт құру туралы кеңес беруге қатыса аласыз. Бұл жағдайда Сізге ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға веб-сайтты қалай қолжетімді ету туралы ұсыныстар пайдалы болуы мүмкін. Бұл нұсқаулар мазмұн мен навигацияға қатысты.

Төменде ескеру қажет негізгі ойлар берілген:

- мазмұнның дәлдігін қамтамасыз етіңіз;
- жеңілдік пен қарапайымдылықты қамтамасыз етіңіз: қарапайым және қарапайым тіл және сайт ішінде және оның беттері арасында шарлаудың қарапайым тәсілдері;
- сайтты үнемі жаңартып отырыңыз;
- сілтемелерді қосыңыз және олардың өзектілігін қамтамасыз етіңіз;
- жиі қойылатын сұрақтар бетін жасаңыз;
- нақты уақыт режимінде сөйлесу үшін чат және/немесе асинхронды байланыс үшін электрондық хабарландыру тақтасын жасаңыз.

Бұл кеңестер барлық веб-сайттарға қолданылады, сондықтан төменде біз мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған сайттарға ұсыныстар береміз:

- суреттер, анимациялар, ендірілген нысандар, дыбыстық және бейне қатарлар сияқты барлық мәтіндік емес мазмұнның мәтіндік нұсқасын беріңіз;
- түсте қолжетімді барлық қолжетімді екеніне көз жеткізіңіз;
- мазмұн үшін ең айқын және қарапайым тілдік конструкцияларды қолданыңыз;
- алдыңғы және артқы түстердің үйлесімі түстерді ажыратпайтын немесе монохромды экранды қолданатын адамдар үшін қажетті контрастты жасайтынына көз жеткізіңіз.

Топтық жұмыстың мәні

Көріп отырғаныңыздай, көмекші технологиялық құрылғыны таңдау білім алушылармен және оның отбасымен жұмыс істейтін әртүрлі білім салаларындағы мамандардың байыпты жоспарлауын және қатысуын талап етеді. Бұл командаға білім алушының қажеттіліктеріне байланысты төменде аталған мамандардың көпшілігі кіруі мүмкін: терапевт және / немесе маман дәрігерлер, психолог, арнайы педагог, кәсіптік аурулар жөніндегі маман және / немесе физиотерапевт, логопед, көру немесе есту қабілетінің бұзылуы бойынша мамандар, көмекші технологияларға сәйкес мамандар, көмекші педагогтер, тағылымдамадан өтушілер.

Мұндай команда бірқатар фактілерді бағалауға арналған, соның ішінде:

- а) білім алушының физиологиялық ерекшеліктері (белгілі бір дене қалпын, тіректі және т. б. қамтамасыз ету қажеттілігі);

- б) көру және есту қабілеті,
- в) қозғалыс бұзылыстары;
- г) танымдық және тілдік дағдылар.

Сондай-ақ мектептегі және үйдегі жағдайды оның белгілі бір құрылғыға сәйкестігін бағалау қажет болады. Осылайша, көмекші технологиялық құрылғыны күнделікті өмірге енгізу ең жоғары білікті адамдар тобының жұмысын талап етеді.

«Мүмкіндігі шектеулі балаларды кедергісіз оқытуды құру үшін инклюзивті білім беру технологияларын қолдану» жаратылыстану-математикалық және технологиялық пәндер пәндері бойынша ресейлік әріптестердің оқу-әдістемелік құралында ұсынылған ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың білім беру қызметіне қосуды қамтамасыз ететін тәсілдер мен әдістерді қарастыруды ұсынамыз [98].

Авторлардың пікірінше, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды оқыту мен әлеуметтендірудегі кедергілердің бірі білім беру ортасының физикалық қолжетімсіздігі болып табылады: есік ойықтарын кеңейту, пандустар орнату, еден жабындарын ауыстыру, ғимарат ішінде қоршаулар орнату, жарқын белгілер қою, санитариялық-гигиеналық бөлмелерді жабдықтау және т.б. Сондай-ақ білім беру ұйымдарында ғимаратқа қолжетімділікті қалыптастырумен қатар, қазіргі заманғы білім беру технологияларын ерекше білім беруді қажет ететін балалардың қажеттіліктеріне бейімдеу және білім беру процесінде арнайы түзету технологиялары мен оқыту әдістемелерін пайдалану арқылы білім беру процесінің қолжетімділігін қамтамасыз ету қажет.

Авторлар ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар санаты біртекті емес екендігін атап көрсетеді. Оған әртүрлі қиындықтары бар балалар кіреді: есту, көру, сөйлеу, тірек-қимыл аппараты, зияты зақымдалған, аутистік спектр, күрделі даму бұзылыстары бар балалар. Қиындықтарының түріне және оның күрделілігіне байланысты білім алушылар коммуникацияны оқыту мен қалыптастыруда белгілі бір қиындықтарға тап болады. Инклюзивті сыныпта жұмыс істейтін педагог ерекше білім беруді қажет ететін баланың психологиялық ерекшеліктері, оның нақты мүмкіндіктері мен оқу бағдарламаларын жүзеге асырудың әдістемелік әдістері туралы жеткілікті білімнің болмауында қиындықтарға тап болады.

Төменде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін білім беру ортасының қолжетімділігін қамтамасыз ету бойынша авторлардың ұсынымдары берілген.

Көру қабілеті зақымдалған балаларды оқыту бойынша ұсынымдар

Көру қабілеті нашар білім алушыларда алынған ақпараттың мөлшері сау құрдастарына қарағанда едәуір аз, оны қабылдау және өңдеу баяу жүреді, ал кейбір заттар баланың назарынан тыс қалады. Нәтижесінде көру қабілеті нашар білім алушылар кеңістіктегі бағдарын жоғалтуы мүмкін, айналасында болып жатқан өзгерістерді бақылау, объектілерді анықтау және олардың белгілерін бағалау, естігендерін нақты бейнелермен байланыстыру, объектілер арасында

байланыс орнату қиынға соғады. Көру қабілеті нашар балаларға қашықтық пен шаманы бағалау қиынға соғады, соның салдарынан олар баяу және мұқият қозғалады. Алынған ақпараттың жетіспеушілігі байланыс құралдарын, ойын, оқу және еңбек әрекеттерін толық игеруге кедергі келтіреді. Аталған қиындықтардың алдын алу және оларды жеңу түзету-педагогикалық іс-шараларды өткізумен байланысты.

Көру қабілеті нашар білім алушылардың ойлауының басым түрлері ауызша-логикалық және визуалды-бейнелі болып табылады, сондықтан көру қабілеті зақымдалған балаларды оқыту кезінде ауызша баяндау әдісін қолдану тиімдірек болады, бұл сабақ кезінде білім алушының көру қабілетін төмендетеді. Сауалнаманы жүргізу кезінде тапсырмалар мөлшерлеп, нақты және дұрыс тұжырымдалып берілуі керек.

Сабақ барысында педагогке нашар көретін білім алушылардың ақыл ой қабілетінің динамикасының заңдылықтарын ескеру қажет:

- сабаққа қатысу – 3-5 минут;
- ең қарқынды жұмыс – 10-15 минут;
- дене шынықтыру, демалыс – 5 минут;
- тиімді жұмыс – 5-10 минут;
- өнімділіктің төмендеуі – 10 минут.

Педагог интеллектуалды және визуалды шамадан тыс жұмыс белгілерін тануды және олардың алдын-алу шараларын қабылдауды үйренуі керек. Көрнекі шаршаудың себептерін келесі критерийлер бойынша бағалауға болады: мәтіндерді көзге жақындату, жазуының нашарлауы, алаңдаушылықтың пайда болуы, моторлық мазасыздық. Көру қабілеті нашар білім алушылар төртінші сабаққа қарай визуалды шаршайды, бесінші сабақтың соңында көру айтарлықтай төмендейді. Көру және жалпы шаршаудың алдын алу үшін көру жүктемесінің дозаларын сақтау қажет. 5-11 сынып білім алушыларының үздіксіз көру жүктемесі 20 минуттан аспауы тиіс, көз кернеуі кезеңдері арасындағы демалыс – 5 минуттан кем болмауы тиіс. Прогрессивті визуалды аурулары бар білім алушыларда дозаны офтальмолог белгілейді.

Көру жүктемесінің дозасын сақтауға қызмет түрлерін уақытылы өзгерту арқылы қол жеткізуге болады: визуалды жұмыстан басқа қызмет түрлеріне ауысу (тыңдау, тактильді әрекет, қозғалыс), жұмысқа бірнеше анализаторларды қосу, көзге арналған арнайы жаттығулар жасау.

Көру қабілеті зақымдалған балалар үшін эмоциялық-ерікті саланың бұзылуына байланысты ерікті зейіннің төмендеуі тән. Олар бір әрекеттен екіншісіне ауысу қиынға соғады. Көру функцияларының зақымдалуына байланысты нашар көретіндер бейнеленген заттар мен әрекеттердің бейнелерін қабылдаудың тұтастығын бұзады. Зерттелетін материалды есте сақтау кезінде ауызша-логикалық жады бірінші орынға шығады. Бірақ объектілердің маңыздылығы мен оларды белгілейтін ұғымдардың жеткіліксіздігіне байланысты материалды тез ұмытып кетеді, сондықтан көру қабілеті нашар білім алушылардың нақты әлем объектілері туралы идеялары мен білімдері жеткіліксіз. Жалпы білім беретін мектепте нашар көретін білім алушыларды

ойдағыдай оқыту мәселесін шешу педагогтердің нашар көретін балалардың қажеттіліктеріне сәйкес арнайы жағдайлар жасауға және оқу материалын бейімдеуге бағытталған.

Есту қабілеті нашар балаларды оқыту бойынша ұсынымдар

Мектепте есту қабілеті нашар білім алушылар оқу бағдарламасының талаптарын орындап, жалпы білім беретін мектептің оқулықтарымен айналысуы керек. Бірақ ерекше білім беруді қажет ететін балалардың көпшілігі, соның ішінде есту қабілеті нашар балалар, негізгі білім беру бағдарламасын меңгеруде белгілі бір қиындықтарға тап болады. Бұл жалпы сабақтардағы баланың педагог сөзін әрдайым түсіне алмайтындығына байланысты, күрделі терминдер мен тұжырымдар көбінесе нашар еститін балаларға қолжетімді емес, нәтижесінде алынған сөйлеу ақпаратының көлемі азаяды. Ерінмен оқу және есту қабілетінің болмауы әрдайым балаға ақпаратты дұрыс түсінуге мүмкіндік бермейді. Тапсырманың мағынасын бала түсінбеуі мүмкін, нәтижесінде тапсырманың орындалу қарқыны мен оның өнімділігі айтарлықтай төмендейді, сондықтан нашар еститін білім алушылар үшін оқулықтардың үлкен мәтіндері айтарлықтай қиындық тудырады, өйткені естімейтін және нашар еститін білім алушылардың сөздік қоры олардың еститін сыныптастарының сөздік қорына сәйкес келмейді.

Есту қабілеті нашар білім алушылар көбінесе қозғалысты үйлестірудің жеткіліксіздігінен зардап шегеді, кеңістікте бағдарлау қиынға соғады. Танымдық салада зейінді бір объектіден екіншісіне ауыстыруда қиындықтар бар. Құлағы естімейтін және нашар еститін балаларда визуалды-бейнелі және визуалды-тиімді ойлау басым болады, сондықтан балалардың осы санатымен жұмыс істегенде бақылау, көрсету, иллюстрация оқытудың ең тиімді әдістері болып табылады. Жаттығулар визуалды қабылдау және кейіннен еліктеу процесінде үлгі бойынша жасалады.

Практикалық әдістер ретінде есту қабілеті зақымдалған балалардың танымдық мүмкіндіктеріне сәйкес келетін визуалды-тиімді негізде оқу процесін ұйымдастыруды қамтамасыз ететін практикалық және зертханалық жұмыстарды қолдану ұсынылады. Білім алушылардың өзіндік әрекеттері сабақ материалын игерудің қолжетімді құралы болып табылады, өйткені есту қабілеті нашар балаларға оқу ақпаратын ауызша тарату қиын.

Оқу кабинетіндегі жиһаз білім алушылардың жасына және бойына сәйкес келуі керек. Тақтаның түсі көзді шаршатпауы керек, ол көрнекілікті орналастыруға ыңғайлы болуы керек. Егер сыныпта көру қабілеті зақымдалған бала болса, көрнекілікке ерекше назар аудару керек (әріптердің мөлшері, емленің анықтығы). Суреттер мен әріптердің түсі фонға қарама-қарсы болуы керек. Егер көрнекілік осы талаптарға сәйкес келмесе, онда балаға тиісті үлестірме материал ұсыну қажет.

Бөлменің жарық деңгейіне ерекше назар аудару керек. Көру қабілеті нашар білім алушылар үшін жарық нормалары дамуында ерекшеліктері жоқ балаға қарағанда жоғары, сондықтан мұндай балалар үшін қосымша жарық көзі қарастырылуы керек. Білім алушыларды оқу аудиториясына орналастыру олардың ерекшеліктері мен медициналық комиссияның ұсынымдарын ескере

отырып орындалады. Мысалы, фотофобиямен ауыратын балалар табиғи жарық көздерінен мүмкіндігінше алыс отыруы керек. Жұмыс қабілеттілігін сақтау үшін желдету режимі мен жұмыс орындарының тазалығын сақтау қажет. Шу деңгейі 70 Дб-ден аспауы керек – бұл шекті рұқсат етілген дыбыс қысымы. Қауіптілігі жоғары сабақтарда (физика, химия, технология) еңбекті қорғау ережелерінің сақталуын қадағалау керек.

Сабақ барысында білім алушылар көбінесе қозғалыссыз және статикалық кернеу жағдайында отырады, бұл жалпы қабылданған оқыту әдістеріне байланысты. Білім алушылардың отыру қалпын өзгертіп отыру миопияның алдын алуда маңызды орын алады. Көру қабілеті мен сымбаттың нашарлауының алдын алу үшін білім алушылардың 15 минуттан артық бүгілмеуін қамтамасыз ету қажет. Балалардың церебралды сал ауруымен ауыратын білім алушылар үшін артында жұмыс істеуге болатын орын болуы мүмкін. Осылайша, бала сабақ барысында жұмыс қалпын бірнеше рет өзгерте алады.

Сабақтың ырғағы бірсарынды болмауы керек, білім алушылардың жасына, сондай-ақ даму мүмкіндіктерінің белгілі бір шектеулеріне байланысты шоғырлану дәрежесіне байланысты әрекеттерді өзгерту кезінде оны өзгерту керек. Сабаққа еріксіз назар аудару материалдың жаңалығымен, жарықтығымен, қызығушылығымен қамтамасыз етіледі. Алайда іс-әрекеттің бірсарындылығы балаларды зеріктіреді және сабақтың өнімділігін төмендетеді. Орташа алғанда, білім алушылар 10 минут ішінде бір әрекетке назар аудара алады, содан кейін назар мен қызығушылықты жоғалтады. Психикалық дамуы тежелген білім алушыларда бұл көрсеткіш одан да төмен. Бұл факторды бір сабаққа кемінде 4 әрекетті қолдану арқылы ескеру қажет.

Мысалы, математика сабағында келесі әрекеттерді қолдануға болады: тестті, мысалдарды, теңдеулерді, дәптер мен тақтадағы есептерді шешу, ауызша санау, сызбаны орындау, Оқу, тыңдау, фронталды сауалнама, ережелер мен теоремаларды бірігіп айту, тізбектелген сауалнама және т.б. Сонымен қатар іс-әрекеттің тым жиі өзгеруі өнімді емес, сабақта 6-дан астам іс-әрекет түрін қолдану ұсынылмайды.

Сабақтың қарқынын педагог белгілеп, қолдауы керек және сыныптың мүмкіндіктеріне сүйенуі керек. Сіз тым жылдам қарқын орната алмайсыз. Сонымен қатар ерекше білім беруді қажет ететін балалар педагогке ілесе алмайды, артта қалады, материалды игермейді. Мұндай балалар үшін педагог оқу материалын ұсыну шарттарын, көлемін және оны орындау тәсілін ойластыруы керек. Сонымен қатар тым баяу қарқыны күшті білім алушыларды әлсіретеді. Жеңіл материал тез берілуі мүмкін, қиын материалда педагогтің сөйлеу жылдамдығы баяулайды, қиын сәттер бірнеше рет қайталанады, материалды игеру деңгейі әртүрлі сұрақтармен тексеріледі. Сабақтың басында қарқын баяулауы керек, сабақтың ортасында өсуі керек, сабақтың соңында қайтадан төмендеуі керек. Сабақты жоспарлау кезінде педагог ерекше назар аудару сәттерін, қызығушылық сәттерін және босаңсытатын үзілістерді қамтамасыз етуі керек.

Оқуға деген ынтаны арттыру үшін сабақта білім алушылар үшін сәттілік жағдайын жасау маңызды, ол үшін баланың дамуындағы барлық оң өзгерістерді атап өту керек, ал қателіктерді талдау кезінде педагогикалық әдептілік танытып, апелляциялық емес мәлімдемелерден аулақ болу керек.

Балалардың денсаулығын сақтау міндеті балалардың физикалық, психикалық және рухани денсаулығына зиян келтірмейтін, бірақ оның сақталуына ықпал ететін оқу құралдары мен формаларын таңдауды білдіреді. Белсенді әдістерді қолдану білім алушылардың бастамасы мен шығармашылық көрінісін жандандыруға ықпал етеді.

«Математика» пәні педагогтеріне арналған ұсынымдар

Ойын технологиялары

Физика сабақтарында ерекше білім беруді қажет ететін балалардың оқу мотивациясын қалыптастыру үшін әртүрлі сабақтардың құрылымына үлестірме материалдары бар ойындарды қосу ұсынылады: лото; домино; логикалық ойындар: «Үшінші артық», «Түймедақ», физикалық кроссвордтар, басқатырғыштар және басқалар. Олардың кейбірін қарастырайық.

«Физикалық лото» ойыны.

Бұл ойын 7-сыныпта «Жылдамдықты, жолды және уақытты есептеу» тақырыбын қайталау және бекіту үшін жұптық және жеке жұмыста қолданылуы мүмкін. Бұл ойында түрлі-түсті өрістер түріндегі кеңестер бар, карталардың бір бөлігі боялмаған, ал баланың өзі қажетті мөлшерді, формуланы, өлшем бірлігін немесе өлшеу құралын табуы керек. Білім алушылардың қабілеттеріне байланысты педагог карталардың әртүрлі санын ұсына алады және түрлі-түсті кеңестердің санын өзгерте алады (7-сурет).

Скорость	$t=S:v$	Время	$S=t * v$	Путь	$v=S:t$
Скорость	Секундомер	Время	Рулетка	Путь	Спидометр
Скорость	М	Путь	С	Время	М/С

7-сурет. «Физикалық лото» ойыны

«Ортақ затты тап» ойыны

Үстелде екі жиынтыққа бүктелген 10 зат бар. Балалардың әрқайсысы үстелге жақындайды, әрқайсысы үшін жалпы белгіні анықтайды және бұл белгіні параққа жазады.

Стакан, таразы, сызғыш, термометр, динамометр, құм сағаты.

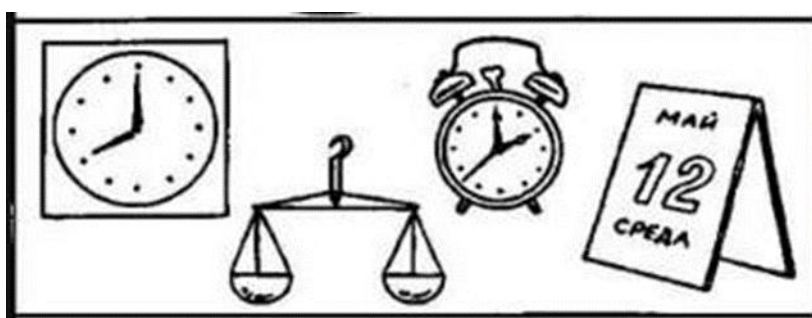
Шыны, шыны түтік, пробирка, шыны ыдыс, колба.

Жауабы: 1) өлшеу құрылғылары; 2) шыны зат.

«Төртінші артық» ойыны

Білім алушыларға суреттер, өлшем бірліктері ұсынылуы мүмкін, олардың міндеті – артық заттарды алып тастау.

а)

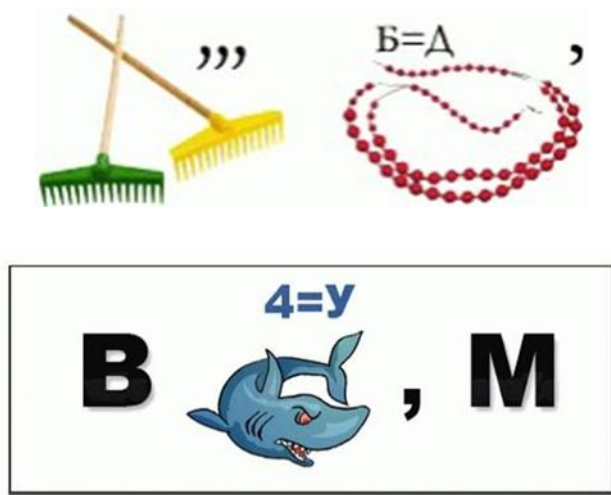

8-сурет. «Төртінші артық» ойыны

б) м, см, м/с, мм;

в) килограмм, грамм, километр, тонна.

Ребустар

9-сурет. Ребустар

Жеке оқыту технологиясы

«Архимед заңы» тақырыбын бекіту кезінде білім алушылар тиісті деңгейдегі тапсырмаларды таңдай алады, әр тапсырманың өзіндік салмағы бар, сондықтан оң баға алу үшін әртүрлі дәрежедегі тапсырмалардың әртүрлі санын орындау қажет.

Бастапқы деңгей (бір тапсырманың бағасы – 1 балл)

1. Қай суда және неге жүзу оңай: теңіз немесе өзен?
2. Бірінші сынып білім алушысы мен оныншы сынып білім алушысы суға батып кетті. Су кімді қатты итереді? Неліктен?
3. Неліктен ауаға қарағанда судағы тасты көтеру оңай?
4. Жұмыртқа тұщы суға батады, бірақ тұзды суда жүзеді. Неліктен?
5. Архимед күші дене көлеміне қалай байланысты?
6. Неліктен жанып тұрған керосинді сумен сөндіруге болмайды?

Орташа деңгей (бір тапсырманың бағасы – 1,5 балл)

1. Архимед күші екі денеге бірдей әсер ете ме?
2. Үш бірдей дененің қайсысына Архимед күші көбірек әсер етеді?
3. Архимед күші суға батқан екі денеге де бірдей әсер ете ме?
4. Архимед күші осы денелерге бірдей әсер ете ме?
5. Денелердің қайсысына (1 немесе 2) Архимед күші көбірек әсер етеді?

Жеткілікті деңгей (бір тапсырманың бағасы – 2 балл)

1. Суға толық батырылған кезде 0,8 м суды ығыстыратын гранит сеңіне әсер ететін итергіш күшті есептеңіз.

2. $3,5 \times 1,5 \times 0,2$ м темірбетон плитасы толығымен суға батырылған. Плитаға әсер ететін Архимед күшін есептеңіз.

3. Керосинде 120 Н Архимед күші әсер ететін алюминий бөлігінің көлемін анықтаңыз.

4. Қалқымалы ағаш кесек 0,5 литр суды ығыстырады. Кесектің салмағы қанша?

5. Бос шелекті және суға толтырылған шелекті ауада ұстау үшін бірдей күш қажет пе?

6. Өлшемі $4 \times 0,3 \times 0,25$ м темірбетон плитасы көлемінің жартысына дейін суға батырылған. Оған әсер ететін Архимед күші қандай?

7. Таразы шыныаяқтарына екі салмақ ілулі – Фарфор және темір – бірдей масса. Егер салмақ су ыдысына түссе, таразының тепе-теңдігі бұзылады ма?

8. Суда жүзетін ағаш блок 0,72 м³, ал суға толығымен батырылған кезде – 0,9 м³ су көлемін ығыстырады. Кесекке әсер ететін итергіш күштерді анықтаңыз. Бұл күштердің неліктен ерекшеленетінін түсіндіріңіз.

Жоғары деңгей (бір тапсырманың бағасы – 3 балл)

1. Су астында ұстау үшін 0,5 м шеті бар тығын текшесіне қандай күш қолдану керек?

2. Алтын мен күмістің массасы 300 г құрайды. Суға батырылған кезде салмағы 2,75 Н-ке тең. Бұл құймадағы күмістің және алтынның массаларын анықтаңыз.

3. Мырыш шарының салмағы 3,6 Н, ал суға батырылған кезде – 2,8 Н. Бұл шар тұтас па, әлде қуысы бар ма? Егер тұтас болмаса, онда қуыстың көлемін анықтаңыз.

4. Судағы салмағы 5,16 кг мыс пен мырыш қорытпасының бір бөлігі 45,6 Н. Бұл қорытпада қанша мыс бар?

5. Салмағы 11,7 г темірге 1,2 г тығынның бір бөлігі байланған, бұл денелер суға толығымен батырылған кезде олардың салмағы 64 мН құрайды. Тығынның тығыздығын анықтаңыз.

6. Ауадағы металл бөлігінің салмағы 7,8 Н, суда – 6,8 Н, А сұйықтықта – 7 Н, В сұйықтығында – 7,1 Н. А және В сұйықтықтарының тығыздығын анықтаңыз.

7. Ауадағы мыс шардың салмағы – 5,34 Н, ал тұщы суда – 4,34 Н. Шардың ішіндегі қуыстың көлемін анықтаңыз.

8. Қатты біртекті дене, тығыздығы ρ_1 сұйықтыққа батырылған, салмағы P_1 , ал тығыздығы ρ_2 сұйықтықта салмағы P_2 . Дене затының тығыздығын анықтаңыз.

Мәтінді қалпына келтіруге арналған тапсырма (қиындық туындаған кезде ПДТ білім алушылар оқулықты қолдана алады, көру қабілеті нашар білім алушылар үшін қаріпті үлкейту қажет).

1. Дененің Жерге тартатын күші _____ деп аталады.

2. Ол _____ әрпімен белгіленеді.

3. _____ өлшенеді.

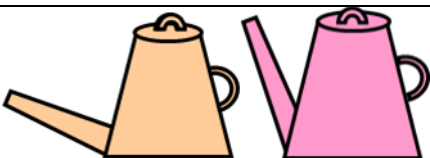
4. Заттарды құрайтын бөлшектер қалай аталады? _____.

5. Молекулаларды _____ құрайтын бөлшектер қалай аталады? _____.

6. Жуу кезінде ақ дымқыл шүберекті түрлі-түсті матаның жанына қоюға болмайды, себебі _____.

Сапалы міндеттер. Тапсырмалар ситуациялық жағынан қызықты болып қана қоймай, суретпен (бейнемен) сүйемелденіп қана қоймай, сонымен қатар ойлау операцияларының дамуына ықпал етуі керек: салыстыру, жіктеу, талдау, синтез және т.б. мұндай есептердің мысалдарын қарастырайық (9-кесте).

9-кесте. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған сапалы міндеттер

1-тапсырма Шәйнектермен ерекшеленеді? Физика тұрғысынан дегеніміз не? Қай шәйнекті пайдалану ыңғайлы?	немен шәйнек	
--	-----------------	--

<p>2-тапсырма</p> <p>Екі ыдыстың суретін мұқият қараңыз. Олардың ортақ тұстары қандай? Олар қалай ерекшеленеді? Бұл ыдыстардың түбіне қысым бірдей бола ма?</p>	
<p>3-тапсырма</p> <p>Екі бала суды бөшкеден шелекпен толтырып алу керек болды. Бөшке толы болды және ұлдар кезек-кезек толтырды. Бірінші бала екінші балаға: «сен бірінші толтыр, мен демалып алайын» деді. Кейін ол суды екінші толтырғанына өкініп қалды. Неліктен ол олай шешті?</p>	
<p>4-тапсырма</p> <p>Педагог балалардан: «неге суды бір стаканнан екіншісіне құюға болады?» деп сұрады. Бір бала «су сұйық, сол себепті еш қиындықсыз құюға болады» деді. Екінші бала «сұйыққа ауырлық күші әсер етеді, сол себепті ол төменге бағытталып құйылады» деді. Қай бала дұрыс жауап берді?</p>	
<p>5-тапсырма</p> <p>Қыздырған кезде металл шардың өлшемі үлкейіп кетті. Мұндайда молекулалар саны артты ма? Молекулалардың өлшемі артты ма?</p>	
<p>6-тапсырма</p> <p>Кальмар су жәндігі оған шабуыл жасағанда өзінде жасыратын қою көк түсті қорғаныс сұйықтығын шашады. Неге аздан соң су қайтадан мөлдір болады?</p>	

<p>7-тапсырма Газға толтырылған шарикті салқын жерде сақтаған дұрыс па әлде жылы жерде сақтаған дұрыс па?</p>	
<p>8-тапсырма Суретті пайдаланып, иінтірек мысалын келтіріңіз.</p>	

Қиындық туындаған кезде зерделенетін физикалық заңдардың немесе схемалардың тұжырымдары анықтама ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Кейс-метод

Психикалық дамуы тежелген, есту қабілеті нашар және көру қабілеті нашар білім алушылар үшін кейстерді жеңілдетуге және әртүрлі материалдарды қамтуға болады: мультфильмдердің үзінділері, әдеби шығармалар, картиналар, тұрмыстық жағдайлар.

Олардың кейбірін қарастырайық.

№ 1 кейс. Ганс Христиан Андерсен. «Түймеқыз» (фрагмент)

- Қандай керемет гүл! – деді әйел әдемі түрлі түсті жапырақшаларды сүйіп.

Бірдеңе шырт етіп, гүл лезде гүлдеді. Бұл қызғалдақ болды, бірақ гүлдің ортасында жасыл орындықта кішкентай қыз отырды. Ол өте нәзік, кішкентай, бойы түймедей болды және оған «Түймеқыз» деген лақап ат берілді. Түпнұсқа туындыда Түймеқыз Thumbelina деп аталады. Бұл жердегі дюйм сөзін Батыс Еуропа елдерінде өлшем бірлігі ретінде (2,54 см) пайдаланған. Бұл бас бармақ ұзындығы. Біздің елімізде де халықтық өлшем атаулары бар. Кезінде өлшем бірліктері болмағанда осы атаулар қолданылған.

Тапсырма. Қазіргі уақытта халықтық өлшем атауларынан неге бас тартқан?

№ 2 кейс

Көптеген балалар үшін теориялық материалды логикалық әңгіме ретінде меңгеру және түсіну мүмкін емес. Білім алушылар «суретті» көрмесе, қиналады. Әрекеттер бейнесін құру үшін белгілі әдеби туындылар және оларға иллюстрацияларды кейс түрінде пайдалануға болады.

Мысалы «Жұмыс» тақырыбын үйренуде И.А. Крыловтың «Аққу, шортан һәм шаян» мысалын пайдалануға болады (10-сурет).

10-сурет. Мысалға иллюстрациялар

Тапсырма. Қаншама күш жұмсалғанымен, жүк неге орнынан қозғалмады? Аққу, шортан, шаянның ортақ жұмысы неге тең?

«Биология» пәні педагогтеріне арналған ұсынымдар

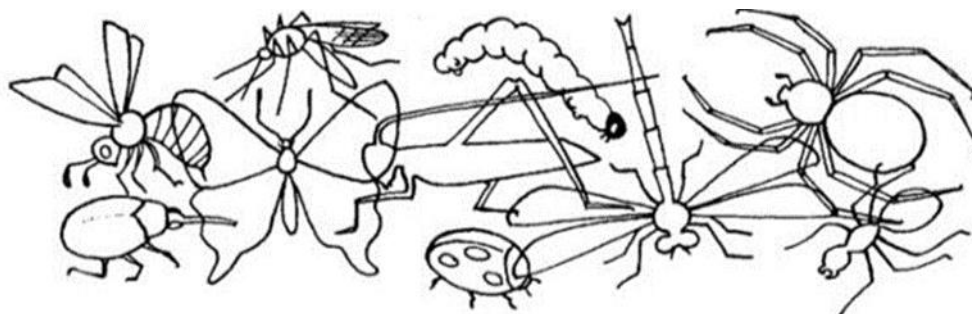
Дамытушы тапсырмалар

Үлгінің көмегімен тапсырма орындау. Бұл сызбаларды толтыру, суретте объект бөліктерін белгілеу бойынша тапсырмалар болуы мүмкін. Мұндайда оқу материалын бірінші кезекте оқулық көмегімен білім алушылармен талдау керек. Содан кейін ғана дәптерге тапсырмаларды орындау керек.

Білім алушылардың ұсақ моторикасын дамытуға бағытталған тапсырмалар. Білім алушылардың пластилин модельдермен жұмысы моториканы дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар мұндай жұмыс шыдамдылыққа, зейіннің шоғырлануына, еңбексүйгіштікке тәрбиелейді, қабылдауды дамытады, білім алушылардың жазбаша жұмысқа, жалпы биология сабағына қызығушылығын арттырады.

Түзете-дамытушы тапсырмалардың түрлері:

1. Түрлі түсті аппликация
2. Штрихтау
3. Суретті бейнеден көшіру
4. Суретте неше жәндік бейнеленген? Жәндіктерді атаңыз.

11-сурет. Контуры бойынша жәндіктерді таны

12-сурет. Мағыналық байланысты тап

Назарды, кеңістіктік қабылдауды, бейнелі ойлауды түзетуге және дамытуға бағытталған ойын жаттығулары:

1. «Мағыналық байланысты тап» (12-сурет).
2. «Байланыссыз сөздер» – білім алушыларға әріптер тізбегінен өздеріне таныс сөздерді жазып алып, оларды не біріктіретінін анықтау ұсынылады.
 - а) ауызқуысытiссiлекейтiл;
 - б) жiткыншакөңешасқазан;
3. Артығын табыңыз.

4. «Топтарға бөліңіз». Тірі организмдерді топтарға бөл: қоян, алабұға, қайың, шыбынжұт, қырыққұлақ, аю, бұлан, жеуге болатын саңырауқұлақ, қарағай, шортан. Білім алушылардың жеке ерекшеліктеріне байланысты тапсырмалар кестемен толықтырылуы мүмкін (10-кесте).

10-кесте. Топтарға бөліңіз

Өсімдік	Саңырауқұлақ	Балық	Жануар

Жеке оқыту технологиясы

«ТАҢДАУҒА АРНАЛҒАН СҰРАҚТАР» жаттығуы

Ватманға ойын алаңының суреті салынады. Ол қалталары бар 9-12 квадраттан тұрады. Әрбір квадраттың өз атауы бар. Қалталарға әртүрлі деңгейдегі күрделілігі бар карточкалар салынады. Карточкалардың бірінші қатары күрделіліктің жеңіл деңгейіне, екіншісі орташа деңгейге, үшіншісі жоғары

деңгейге сәйкес келеді. Тандалған өріске сәйкес білім алушы белгілі бір балл санын жинай алады. А1, Б1, В1 – 1 балл; А2, Б2, В2 – 2 балл; А3, Б3, В3 – 3 балл. Бұл жаттығу биология курсының кез келген тақырыбына қолдануға келеді.

Кейс-технологиялар

№ 1 кейс. Тірі организмдердің көп түрлілігі жөнінде қазіргі түсініктерді зерделеу үшін білім алушыларға келесі жағдайды ұсынуға болады: «Айгүл Асанқызы үнемі ұқыптылығымен ерекшеленетін. Сол қасиетінің арқасында подъездегі ең ұқыпты үй шаруасындағы әйел титулына ие болған болатын. Күндердің бір күнінде ол жуынатын бөлменің кафелінде жағымсыз жұғынды байқады.

- Бұл не?! – деп Айгүл Асанқызы баспалдақ алаңындағы көршісінен шошып сұрады.

Көрші мұның саңырауқұлақ болуы мүмкін екендігін айтты».

Мәтінге қатысты сұрақтар:

Бұл саңырауқұлақ болуы мүмкін бе?

Басқа тірі организмдер ше? (мысалы, өсімдіктер).

№ 2 кейс. «Ағаштар мен саңырауқұлақтардың достығы жөнінде» ертегісі

Жас көктеректі орманда бір күні қатты, ашық түсті саңырауқұлақ пайда болды. Ол өте әдемі болды: қызық телпегі болды. Уақыт өте келе саңырауқұлақ өсіп, орман тұрғындарынан көптеген жағымды комплименттер жинай бастады. Ақырында дандайсып кеткені соншама, көршілерімен – жас көктеректермен амандасуды қойды. Саңырауқұлаққа олар ұсқынсыз әрі көңілсіз көрінді. Ол өзінің мұндай көршілермен тұратынына ұялатынын айтты. Қарапайым жас көктеректер мұндай рақымсыздыққа төзбей, кеудемсоқ саңырауқұлақты орнына қоймақ болды. Оған тамақ беруді қойды. Нәтижесінде саңырауқұлақ жүнжіп, ауырып, сұлулығынан ешнәрсе қалмады. Өз күшін жинап, жас көктеректерден кешірім сұрады. Өзінің өсуіне көмектескен жандарды ендігіде ренжітпейтініне сөз берді. Содан кейін олар бір-біріне көмектесіп, татулықта өмір сүруде.

Тапсырма:

Бұл ертегіде қандай биологиялық құбылыс сипатталған? Симбиоз, микориза, саңырауқұлақ жіпшесі сөздерін пайдалану негізінде бұл ертегінің мазмұнын айтып беріңіз.

№3 кейс. 6-сыныптың Биология сабағында «Дәрілік өсімдіктер» тақырыбы бойынша кейс өлең түрінде беріле алады (11-кесте).

Емдейді жалбыз невралгияны,
Ал қызылша гипертонияны.
Құлпынай тұзды азайтады,
Ал шалфей тіс ауруын басады,
Нефритке қарсы қарбызды,
Артритке қарсы қызылжидекті жеңіз.
Көбірек күш болу үшін,
Андызды ұмытпаңыз,

Мүкжидек циститті,
 Шалғам жөтел және бронхитті емдейді,
 Бас ауырғанда шеңгел ем,
 Ал таңқурай қосылған шай тұмауға ем.
 Бауыр шетенмен,
 Жүрек жалбыз және бүргенмен емделеді.
 Шайқурайды ұмытпаңыз,
 Онымен шай жиі ішіңіз.
 Итмұрын тұнбасын да ішіңіз, –
 Сергек, жап-жас болып жүре беріңіз!

11-кесте. Өлең жолдарын пайдалану негізінде кестені толтырыңыз

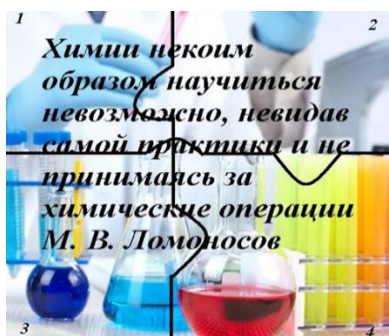
Ауру	Дәрілік өсімдік

Барлық ауруларды дәрілік өсімдіктермен емдеп шығаруға болады ма?

Тізімдегі өсімдіктерден ағзаға жалпы қуаттандырушы әсер ететін өсімдіктерді атаңыз.

«Химия» пәні педагогтеріне арналған ұсынымдар

Химия сабақтарындағы функционалды саралау технологиясы ойын техникасын, топтық жұмысты және көп деңгейлі тапсырмаларды біріктіре алады. Мысалы, 8-сыныпта «Периодтық заң және Д. И. Менделеевтің химиялық элементтерінің периодтық жүйесі» тақырыбын зерделеу кезінде 4 адамнан тұратын топтарда жұмыс істейтін білім алушыларға зертханалық жұмысты орындамас бұрын бөлшектерден сурет жинау ұсынылады. Суреттің әрбір жеке элементі белгілі бір оқу деңгейіне сәйкес келетін белгілі бір тапсырмаға сәйкес келеді. Топ ішіндегі карточкаларды педагог бөле алады, өйткені ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға арналған және педагог әзірлеген тапсырмалар адресатқа жетуі керек. Суреттің барлық бөлшектері педагогта болады және тапсырмаларды дұрыс орындау фактісі бойынша топтарға үлестіріледі (13-сурет).

13-сурет. Карточка-тапсырма

1-деңгейдегі тапсырма (психикалық дамуы тежелген білім алушылар үшін):

Кальций мен барийдің басты шағын тобының 1-тобының қай металында металл қасиеттер айқын көрнеді? Неліктен?

2-деңгейдегі тапсырмалар («қалыпты» білім алушылар үшін, көру қабілеті нашар білім алушылар үшін бұл тапсырманы қаріпті үлкейту арқылы беру керек, периодтық кестедегі элементтерді де үлкейту керек) (14-сурет):

Барийдің хлормен және сумен әрекеттесу реакцияларының теңдеулерін жазыңыз.

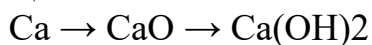
Периоды	Г Р У П П Ы Э Л Е М Е Н Т О В																		
	I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII				
	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	
1	1																		2
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18			10
3	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	18
4	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	18
5	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	36
6	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	36
7	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57-71	72	73	74	75	76	77	78	54
8	55	56	57-71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	54
9	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89-103	104	105	106	107	108	109	110	54
10	87	88	89-103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	54
Высшие оксиды		R ₂ O		RO		R ₂ O ₃		RO ₂		R ₂ O ₅		RO ₃		R ₂ O ₇		RO ₄			
Летучие водородные соединения						RH ₄		RH ₃		H ₂ R		HR							

56 Ba БАРИЙ 137,34 6s ²	17 Cl ХЛОР 35,453 3s ² 3p ⁵
--	---

14-сурет. Материалды бейімдеу тәсілдері

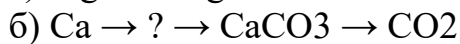
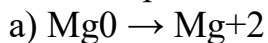
3-деңгейдегі тапсырма (қалыпты):

Келесі түрлендірулерді жүзеге асыруға болатын реакция теңдеулерін жазыңыз:

4 деңгейдегі тапсырмалар (жоғары деңгей):

Тізбектерге сәйкес келетін химиялық реакциялардың теңдеулерін жазыңыз:

Сараланған оқыту технологиясын практикалық жұмыстарды орындау кезінде де қолдануға болады. «Химиялық реакция жылдамдығы» тақырыбындағы практикалық жұмыстың мысалын қарастырайық. Сынып 4 адамнан тұратын көп деңгейлі топтарға бөлінеді. Әр топ бір тапсырма алады. Тапсырмаларды орындау үш кезеңнен тұрады:

1. Қауіпсіздік ережелерін қайталау.
2. Тәжірибе жүргізу.

3. Тұжырымдарды тұжырымдау.
4. Зерттеуді рәсімдеу.
5. Шығармашылық есеп беру.

Бұл тапсырманы орындау үшін білім алушылар көшбасшы, зертханашы және дизайнер рөлдерін өзара бөледі. Бұл ретте психикалық дамуы тежелген білім алушылар мен есту қабілеті зақымдалған білім алушылар үшін тапсырма ұсынылуы мүмкін: қауіпсіздік ережелерін көрсететін шартты белгілерді ойлап табу, жұмысты рәсімдеу кезінде көмек көрсету. Тапсырманы орындау барысында бұл білім алушылар химиялық реакция процесін бақылайды, талқылауға қатысады, жұмысты рәсімдеу барысында топ келген қорытындыларды бекітеді (12-кесте).

12-кесте

Қауіпсіздік ережелері	Шартты белгі
Заттарды қолмен алуға болмайды	
Қышқыл мен сілті – каустикалық заттар! Тері мен шырышты қабықтарды бұзады және тітіркендіреді. Қышқыл мен сілтіні бөтелкені еңкейткен кезде оның бүлінуіне жол бермеу үшін жапсырма жоғарғы жағында болатындай құйыңыз	
Реактивтері бар банкаларды ашық қалдыруға тыйым салынады	
Химия және зертханалық кабинеттегі жұмыс үстелдеріне тамақ ішуге, жеуге және қоюға; кез келген заттың дәмін татуға болмайды	
Сіз заттарды, тек буды немесе газды қолдың жеңіл қозғалысымен ақырын бағыттап, ыдысқа қарай еңкеймей, қатты демалмай иіскей аласыз	

Топтарға арналған тапсырмалар

1. Екі түтікке алюминий сымды салыңыз, біреуіне 1 мл тұз қышқылын (1:2), екіншісіне 1 мл тұз қышқылын (1:5) қосыңыз. Есепте бақылауларды жазыңыз, бұл жағдайларда металдың қышқылмен әрекеттесу жылдамдығы неге тең емес екенін түсіндіріңіз. Қорытындыларда химиялық реакция жылдамдығы неге байланысты екенін ескеріңіз. Реакция теңдеуін жасаңыз, тотықтырғыш пен тотықсыздандырғышты көрсетіңіз.

ПДТ және есту қабілеті зақымдалған білім алушыларға 13-кестені қолдана отырып, экспериментті орындау кезеңдерін сызбалық түрде салу тапсырмасы ұсынылуы мүмкін.

13-кесте. Экспериментті орындау кезеңдері

Алюминий сым + 1 мл тұз қышқылы (1: 2)	Алюминий сым + 1 мл тұз қышқылы (1: 5)
Химиялық реакцияның барысы	Химиялық реакцияның барысы
Қорытынды	

2. Түтікке аз мөлшерде мыс (II) оксидін қосып, 1 мл күкірт қышқылының ерітіндісін қосыңыз. Сіз не байқайсыз? Химиялық реакция жылдамдығы туралы қандай қорытынды жасауға болады? Бұл түтікті түтік ұстағышына бекітіп, спирт жалынмен қыздырыңыз. Химиялық реакцияның барысы туралы қандай өзгерістерді бағалауға болады? Бұл тәжірибе реакция жылдамдығының тәуелділігін қандай фактормен анықтайды? Реакция теңдеуін жазыңыз.

ПДТ және есту қабілеті зақымдалған білім алушыларға 14-кестені қолдана отырып, экспериментті орындау кезеңдерін сызбалық түрде салу тапсырмасы ұсынылуы мүмкін.

14-кесте. Экспериментті орындау кезеңдері

Мыс (II) оксиді + 1 мл күкірт қышқылы ерітіндісі	Мыс (II) оксиді + 1 мл күкірт қышқылы ерітіндісі + қыздыру
Химиялық реакцияның барысы	Химиялық реакцияның барысы
Қорытынды:	

3. Бір түтікке бордың бір бөлігін, екіншісіне бор ұнтағын салыңыз. Тұз қышқылының ерітіндісін екі түтікке ақырын жабыстырыңыз. Химиялық реакцияның барысын қандай белгілермен бағалауға болады? Есептегі бақылауларды белгілеңіз. Қорытындыларда тұз қышқылының бор мен ұнтақпен әрекеттесу жылдамдығы неге әртүрлі екенін түсіндіріңіз? Реакция теңдеуін жасаңыз.

Психикалық дамуы тежелген және есту қабілеті зақымдалған білім алушыларға 14-кестені қолдана отырып, экспериментті орындау кезеңдерін сызбалық түрде салу тапсырмасы ұсынылуы мүмкін.

15-кесте

Бор + тұз қышқылының ерітіндісі	Бор ұнтағы + тұз қышқылының ерітіндісі
Химиялық реакцияның барысы	Химиялық реакцияның барысы
Қорытынды	

Сабақтың соңында есту қабілеті нашар білім алушыларға келесі тапсырмалар ұсынылуы мүмкін:

1. Тез бұзылатын тағамдар тоңазытқышта сақталады, өйткені төмен температурада тез бұзылатын тағамдарда болуы мүмкін барлық реакциялардың жылдамдығы ...

2. От үлкен бөренелерден гөрі қағаз бен кішкене жаңқалардан жағылады, өйткені

3. Егер бөлмеде өрт болса, терезелерді ашыңыз, өйткені ...

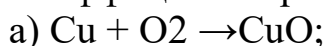
Жеке оқыту технологиясы

Білімді жүйелеу сабақтарында көп деңгейлі тапсырмаларды еркін таңдау әдісі кеңінен қолданылады. Бұл сабақта білім алушылар белгілі бір тақырып бойынша дағдыларды қалыптастырады және дамытады. I деңгейдегі тапсырмалар білім алушылар оларды үлгі немесе схема арқылы орындай алатындай етіп жасалады.

«Химиялық реакциялардың түрлері» тақырыбын зерттеудегі көп деңгейлі тапсырмалар

1. Бірінші деңгейдегі тапсырмалар (ZPR бар оқушылар үшін) орындалу алгоритмімен бірге жүруі мүмкін (кесте. 15).

Коэффициенттер мен бағдарларды теңдік белгімен ауыстырыңыз:

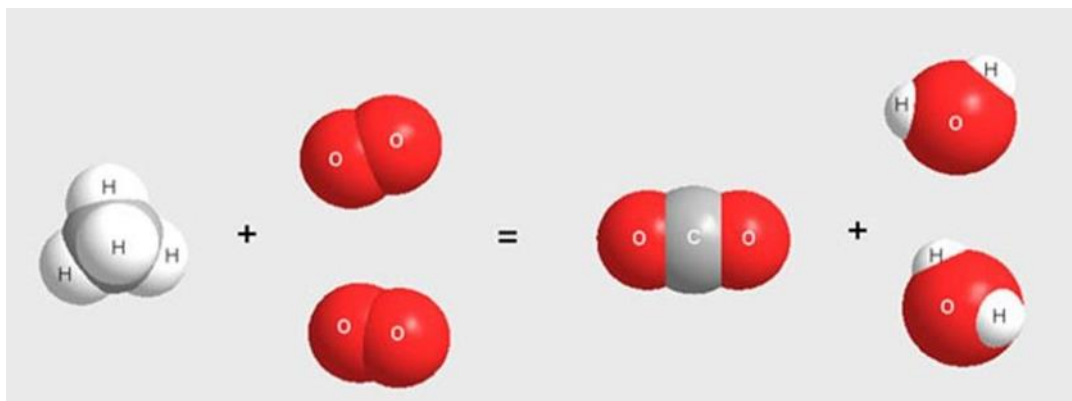
16-кесте. Химиялық реакцияларды құрастыру алгоритмі

Әрекет	Мысал
1. Бастапқы заттар мен реакция өнімдерінің формулаларын жазыңыз	$\text{Al} + \text{O}_2 \rightarrow \text{Al}_2\text{O}_3$ теңдеудің оң сол жағы
2. Теңдеудің сол және оң бөліктеріндегі әр элементтің атомдарының санын анықтаңыз. Егер атомдар саны әртүрлі болса, онда:	Оттегі – 2 және алюминий – 3 атомдарының саны үшін ең кіші ортақ еселік – 6

а) әр элемент үшін ең кіші еселікті табыңыз (реакцияға түсетін заттардағы саны көп атомдардан бастаңыз)	
б) ең кіші еселікті тиісті атомдар санына бөліңіз (олардың саны әрекеттесуші заттарда көп)	$6:2=3$ 6 $6:3=2$ көбірек оттегі $Al + 3O_2 \rightarrow 2Al_2O_3$
в) қалған элементтердің атомдарының санын теңестіріңіз (егер бұл орындалса, теңдеудің сол және оң жақтары арасында теңдік белгісін қоюға болады)	оң жағы \rightarrow сол жағы 1 атом Al $2 * 2=4$ al атомы сол жақта 4 коэффициентін қою керек: $4Al + 3O_2 = 2Al_2O_3$
3. Химиялық реакция теңдеуінің сол және оң жағындағы атомдар санын теңестіру арқылы дұрыстығын тексеріңіз	4 al атомы 4 al атомы 6 Атом O 6 Атом O

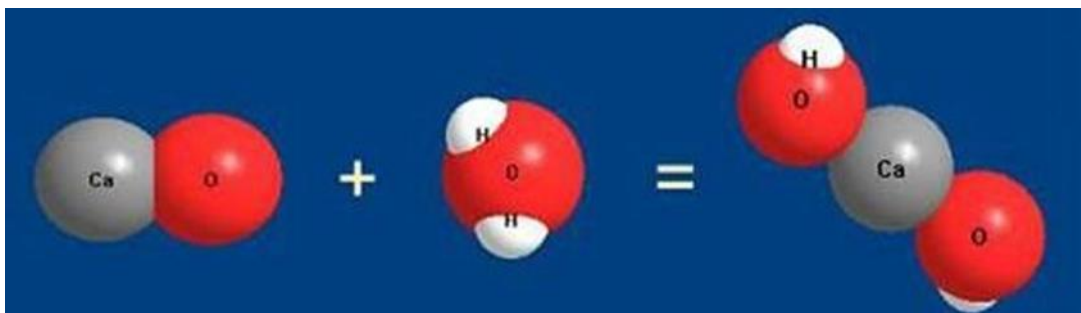
Көру қабілеті нашар білім алушылар үшін

А. схемалық кескінді қолдана отырып, метанның оттегімен әрекеттесуінің химиялық реакциясын жасаңыз (15-сурет).

15-сурет. Метанның оттегімен әрекеттесу схемасы

Б. схемалық кескінді пайдаланып, кальций оксидінің сумен әрекеттесуінің химиялық реакциясын жасаңыз (16-сурет).

16-сурет. Кальций оксидінің сумен әрекеттесу схемасы

2. Екінші деңгейдегі тапсырмалар.

Сипаттамаларға сәйкес химиялық реакция теңдеулерін жазыңыз:

а) натрий хлормен әрекеттесіп, натрий хлоридін түзеді;

б) темір (II) гидроксиді суға және темір (II) оксидіне ыдырайды.

3. Үшінші деңгейдегі тапсырмалар.

Түрлендіру тізбегінде теңдеулер жасаңыз. $S \rightarrow SO_2 \rightarrow H_2SO_3$

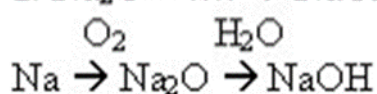
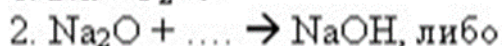
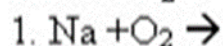
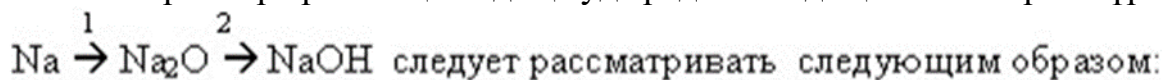
Реакция түрін көрсетіңіз және реакция өнімдерін атаңыз

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға арналған тапсырмаларды бейімдеу

Сөздері өткізіліп кеткен тапсырмалар

1. Жер қыртысында – литосферада _____ алюминий оксиді бар (саз), _____ кремний оксиді (IV) (күм), _____ темір (III) оксиді бар. Жердің су қабығы – гидросфера. Адамның экономикалық қызметі нәтижесінде атмосфераны ластайтын заттар пайда болады: _____ (көміртегі тотығы), _____ күкірт оксиді (IV) (күкірт газы).

2. Оқушыларға реакция теңдеулерін, әсіресе түрлендіру тізбектерін құруға арналған тапсырмалар ерекше қиындық тудырады. Сондықтан тапсырма түрі

Реакция теңдеулерін құрастыру кезінде қосымша ақпарат беру керек, теңдеулер құрастыру алгоритмін көрсету керек. Уақыт өте келе тапсырмалар күрделене түсуі мүмкін.

Кестелерді құрастыру кезінде оларды ақпаратпен шамадан тыс жүктемеу керек (17-кесте).

17-кесте

	Күкірт оксиді (IV)	Күкірт оксиді (VI)
--	-----------------------	-----------------------

Формула		
Химиялық байланыстың түзілуі		
Физикалық қасиеттері		
Химиялық қасиеттері		
Практикалық маңызы		

Химия сабақтарындағы түзету және дамыту тапсырмалары

Зерттелетін пәнге танымдық қызығушылықты дамыту үшін материалды оқыту әдістемесі үлкен маңызға ие. Түзету және дамыту тапсырмалары – бұл жоғары психикалық функцияларды түзетуге және дамытуға бағытталған жаттығулар. Бұл таным процесіне қызығушылық тудыратын, баланың белсенділігін арттыратын және оқу материалын оңай игеруге көмектесетін тапсырмалар. Бұл тапсырмаларға ойын элементін енгізу ұсынылады.

Зейін мен есте сақтауды дамытуға арналған тапсырмалардың мысалдары:

1. Жазылған «мәтінде» оксид формулаларына баса назар аударыңыз: Al_2O_3 , $MgSiO_2$, CS_2 , Fe_2O_3 , K_2S , H_2O , $CaClO_2$, NO_2 .

2. Тұз формулаларына баса назар аударыңыз:

H_2CO_3 , Na_2CO_3 , HNO_3 , $MgCO_3$, Co_2 , SO_2 , $BaSO_4$, $Fe(NO_3)_2$, H_2SO_4 , $AgCl$, SO_3 .

Негіз формулаларын анықтаңыз:

H_3PO_4 , $Cu(OH)_2$, $NaOH$, H_2CO_3 , $Ca(OH)_2$, Na_2O , SO_3 , Al_2O_3 .

3. Аталған атаулар мен формулаларды топтарға бөліңіз: Тұздар, негіздер, қышқылдар:

а) кальций оксиді, тұз қышқылы, барий сульфаты, натрий гидроксиді, натрий карбонаты, азот қышқылы, темір (II) гидроксиді, темір (II) оксиді, күкірт (IV) оксиді, кальций фосфаты, мыс (II) гидроксиді;

б) SO_3 , H_2CO_3 , $CaCO_3$, N_2O_3 , $BaSO_4$, CO_2 , Na_2O , $Al(NO_3)_3$, $NaNO_3$, MgO , baO .

4. Берілген топта артық болатын қосылысты анықтаңыз:

SO_3 , N_2O_3 , CO_2 , Na_2O , $NaNO_3$.

5. Жұп құрыңыз:

а) химиялық элементтердің белгілерінен және олардың сол жақта берілген қазақша атауларынан, әр белгінің аты сәйкес келетін етіп;

б) оң жақта берілген элементтердің қазақша және латын атауларынан, оның латынша атауы орыс атауына сәйкес келетін етіп.

а)		б)	
Ca	Қалайы	Күміс	Cuprum
Cu	Қорғасын	Қалайы	Plumbum
Ag	Мыс	Алтын	Argentum
Sn	Натрий	Марганец	Ferrum

Pb	Кальций	Темір	Manganum
Na	Мырыш	Мыс	Snannum
Zn	Күміс	Қорғасын	Aurum

6. Келесі карталар негізінде әртүрлі қышқылдардың қандай формулаларын жасауға болады:

7. Әріптік мәтіннің арасында сөздер бар. Олардың астын сызу немесе жазу керек:

- а) врашокьсульфатвагокисоксиде;
- б) гуколбатотұзкуборційод;
- в) аргоназотоксидбориттрий;
- г) мысынауықтұзкадмий.

8. Білім алушыларға химиялық элементтер, қарапайым және күрделі заттардың химиялық формулалары бейнеленген 6 карточка көрсетіледі. Дәптерде білім алушылар есте сақтаған формулаларды есте сақтау керек.

9. Қоспаның, химиялық қосылыстың немесе элементтің қай жерде екенін 18-кестеден анықтаңыз. Табылған әріптер химиялық элементтің атауын береді.

18-кесте

Атауы	Химиялық элемент	Химиялық қосылыс	Қоспа
Магний	Г	Д	Ж
Ауа	З	К	Е
Су	П	Р	С
Сынап оксиді	Т	М	Н
Темір	А	Б	В
Сүт	Г	О	Н
Мырыш сульфиді	Х	И	К
Оттегі	Й	Л	М

10. Ұсынылған кестеде қанша рет кездеседі:

- а) химиялық элемент (оттегі);
- б) қарапайым зат (магний);
- в) күрделі зат (күміс хлориді);
- г) қышқыл (тұз қышқылы);

д) еритін тұз (калий нитраты).

HCl	Mg	CaO	KNO ₃	Hg	Si	NaOH	CO ₂	O ₂	CuO
Si	O ₂	HCl	NaOH	CaO	Mg	HCl	Hg	KNO ₃	AgCl
CuO	CO ₂	Mg	O ₂	KNO ₃	CO ₂	NaOH	HCl	CaO	Si
Mg	HCl	NaOH	Hg	HCl	CaO	KNO ₃	CO ₂	Mg	O ₂
AgCl	O ₂	KNO ₃	Mg	Si	Hg	HCl	NaOH	CuO	HCl
CaO	CO ₂	HCl	Hg	O ₂	CuO	Mg	KNO ₃	Si	O ₂
KNO ₃	NaOH	AgCl	CaO	CO ₂	HCl	CuO	Hg	NaOH	AgCl
NaOH	HCl	Si	Mg	O ₂	KNO ₃	AgCl	CaO	O ₂	CO ₂
CuO	O ₂	Hg	NaOH	CaO	CO ₂	HCl	Si	KNO ₃	AgCl
Hg	KNO ₃	Si	HCl	CaO	O ₂	Mg	NaOH	HCl	Hg

17-сурет. Химиялық элементтер кестесі

11. Білім алушыларға есте сақтау мақсатында ассоциативті ойлауды қолдануға мүмкіндік беретін сипаттамалық фигуралардың суреттері бар химиялық элементтердің карталарын пайдалану (18-сурет).

18-сурет. Химиялық элементтері бар карталардың мысалдары

Қазақстанның тәжірибесі негізінде арнайы білім беру ресурстарын пайдалану жөніндегі ұсынымдар

Еліміздің жалпы білім беретін мектептері педагогтерінің назарына ҚР Арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың Ұлттық ғылыми-практикалық орталығының (бұдан әрі – АИБД ҰҒПО) оқу-әдістемелік ресурстарының үлкен арсеналы ұсынылады. Бұл ұйымның тарихы 1992 жылдан «Ақыл-ой және дене дамуында ақаулары бар балалар мен жасөспірімдерді әлеуметтік бейімдеу және кәсіби-еңбекпен оңалтудың Республикалық орталығынан» бастау алады.

АИБД ҰҒПО сайтында <https://special-edu.kz/> жалпы білім беру ұйымдарының педагогтері үшін кең әдістемелік ресурс болып табылатын арнайы білім беруге арналған оқулықтармен және оқу-әдістемелік кешендермен (ОӘК) танысуға болады (19-кесте).

19-кесте. АИБД ҰҒПО әзірлеген ОӘК

<p>АИБД ҰҒПО сайтында 1-бөлімде «Зерде бұзылыстары бар білім алушыларға арналған ОӘК» бөлімінде 0-ден 10-сыныпқа дейінгі: бастауыш сыныптарда «Сауат ашу», «Қазақ тілі», «Орыс тілі» «Оқу және тіл дамыту», «Математика», «Айналадағы әлем», «Қол еңбегі», «Бейнелеу өнері», 5-10 сыныптар аралығында «Қазақ тілі», «Орыс тілі», «Қазақ тілі» (Т2), «Айналадағы әлем», «Жаратылыстану», «География», «Қазақстан тарихы» пәндері бойынша ОӘК берілген.</p>	
	<p>Мысалы, зерде бұзылыстары бар білім алушыларға арналған «Сауат ашу» – қазақ тілді мектептердің 0-сыныбына арналған оқулықтар, сауат ашуға арналған жұмыс дәптерлері және зерде бұзылыстары бар балаларға сауаттылыққа үйрету бойынша оқу-әдістемелік кешенге әдістемелік нұсқауларды қамтиды.</p> <p>«Сауат ашу» пәні бойынша оқу-әдістемелік кешенге арналған әдістемелік құрал жеңіл ақыл-ой кемістігі бар оқушыларды 0-сыныпта оқыту үдерісін ұйымдастыруға көмектесу мақсатында құрылған. Әдістемелік құралда сыныппен жұмысты ұйымдастыруға арналған ұсынымдар берілген. Әдістемелік құралда оқулықпен және жұмыс дәптерімен жұмыс ерекшелектеріне тоқталып, мұғалім үшін сабақ жоспарының үлгілері берілген.</p> <p>Оқу-әдістемелік кешен жеңіл ақыл-ой кемістігі бар білім алушыларды сауат ашуға оқытудың Үлгілік оқу жоспары мен жаңартылған мазмұндағы бағдарламаға сәйкес, сондай-ақ осы қарастырылып отырған санаттағы</p>
	

білім алушылардың танымдық әрекетінің ерекшеліктерін есепке ала отырып құрылған.

Оқу-әдістемелік кешенін жеңіл ақыл-ой кемістігі бар білім алушыларды кез келген жағдайда: жалпы білім беру мектебінің арнайы сыныбында да, сондай-ақ инклюзивті білім беру жағдайындағы әдеттегі сыныптарда да оқытуды ұйымдастыруда пайдалануға болады.

1. Халықова Б. С. т.б. Сауат ашу. Оқулық. 1 бөлім. Зерде бұзылыстары бар білім алушыларға арналған арнайы мектеп.

Б. С. Халықова, Г. Ж. Есенжолова, А. Қ. Биисова – Алматы, «ӘБЕО орталығы» ЖШС, 2018. – 108 б.

2. Халықова Б. С. т.б. Сауат ашу. Зерде бұзылыстары бар білім алушыларға арналған арнайы мектептің 0-сыныбына арналған №1 жұмыс дәптері. Б. С. Халықова, Г. Ж. Есенжолова, А. Қ. Биисова – Алматы, «ӘБЕО орталығы» ЖШС, 2018. – 68 б.

3. Халықова Б.С., Есенжолова Г.Ж., Биисова А.Қ. Сауат ашу. Зерде бұзылыстары бар білім алушыларға арналған арнайы мектептің 0-сыныбындағы жеңіл ақыл-ой кемістігі бар білім алушыларды оқытуға арналған әдістемелік құрал/ Б.С. Халықова, Г.Ж. Есенжолова, А.Қ. Биисова/ – Алматы, "ӘБЕО орталығы" ЖШС, 2017. – 52 б.

URL: <https://special-edu.kz/news/161/single/129>

Зерде бұзылыстары бар білім алушыларға арналған «Математика» – қазақ тілді мектептердің 5-сыныбына арналған оқулықтар, математиканы оқытуға арналған жұмыс дәптерлері және зерде бұзылыстары бар балаларға математиканы үйрету бойынша оқу-әдістемелік кешенге әдістемелік нұсқауларды қамтиды.

Әдістемелік нұсқаулықта ақыл-ой бұзылыстары бар оқушыларды математика пәніне оқыту үдерісінің жобасы берілген, оның құрамында: жобалы түрдегі тақырыптық жоспарлау, деңгейлік мақсаттылық, оқу тақырыптарының технологиялық карталары, деңгейлік мақсатқа сәйкес әр тақырыпқа арналған үлгі түріндегі

бақылау тапсырмалары, әр оқушының материалды меңгеру деңгейін белгілеу үшін оқу жетістіктері карталарының формалары, сабақтың ақпараттық картасының үлгісі бар.

Оқу үдерісінің материалдары мен оқушылардың мүмкіндіктеріне негізделе отыра, мұғалім әр оқушының табысты түрде оқытылуының жеке траекториясын құрастырады.

1. Сүлейменова Р. А. т.б. С 90 Математика. Зерде бұзылыстары бар балаларға арналған арнайы мектептердің (сыныптардың) 5-сыныбына арналған оқулық / Р. А. Сүлейменова, И. Г. Елисеева, Ш. Ж. Карипжанова. – Алматы: «ӘБЕО орталығы» ЖШС, 2019. – 180 б.

2. Сүлейменова Р. А. т.б. С 90 Математика. Зерде бұзылыстары бар оқушыларға арналған арнайы мектептердің (сыныптардың) 5-сыныбына арналған жұмыс дәптері / Р. А. Сүлейменова, И. Г. Елисеева, Ш. Ж. Карипжанова. – Алматы: «ӘБЕО орталығы» ЖШС, 2019. – 60 б.

3. Сүлейменова Р. А. т.б. С 90 Математика. Зерде бұзылыстары бар балаларға арналған арнайы мектептердің (сыныптардың) 5-сыныбындағы жеңіл ақыл-ой кемістігі бар балаларды оқытуға арналған әдістемелік құрал / Р. А. Сүлейменова, И. Г. Елисеева, Ш. Ж. Карипжанова. – Алматы: «ӘБЕО орталығы» ЖШС, 2019. – 152 б.

URL: <https://special-edu.kz/news/216/single/183>

Есту қабілеті зақымдалған балаларға арналған ОӘК» 2-бөлімінде қазақ тілінде оқытатын мектептер үшін «Математика» 0-сынып ОӘК орналастырылған.

Естімейтін білім алушыларға арналған «Математика» – естімейтін білім алушыларға арналған арнайы мектептің дайындық сыныбына арналған оқулықтар, математиканы оқытуға арналған жұмыс дәптерлері және естімейтін білім алушыларға математиканы үйрету бойынша оқу-әдістемелік кешенге әдістемелік нұсқауларды қамтиды.

«Математика» пәні бойынша әдістемелік құрал орта білім беру мазмұнын жаңарту аясында естімейтін білім

алушыларға арналған мектептің дайындық сыныбына арналған. Әдістемелік құрал «Математика» оқу бағдарламасына сәйкес құрастырылған 0-сынып оқулығы және оның жұмыс дәптерлерімен жұмыс істеудің тиімді жолдарын көрсетуге бағытталған.

1. Ибрагимова Қ.К. т.б. Математика. Оқулық. Естімейтін білім алушыларға арналған арнайы мектептің дайындық сыныбына арналған. Ибрагимова Қ.К., Өміржанова Г.Б., Ибраимова А.Б. – Алматы, «ӘБЕО орталығы» ЖШС, 2018. – 164 бет.

2. Ибрагимова Қ. К. т.б. Математика: Естімейтін білім алушыларға арналған арнайы мектептің дайындық сыныбына арналған № 1 жұмыс дәптері. Қ.К. Ибрагимова, Г.Б. Өміржанова, Ә.Б. Ибраимова. – Алматы: «ӘБЕО орталығы» ЖШС, 2018 – 48 бет.

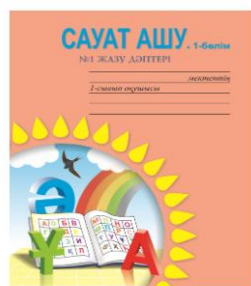
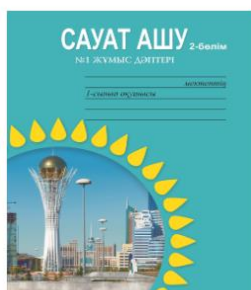
3. Ибрагимова Қ.К. и др. Математика. Естімейтін білім алушыларға арналған арнайы мектептің дайындық сыныбына арналған № 2 жұмыс дәптері. Қ.К. Ибрагимова, Г.Б. Өміржанова, Ә.Б. Ибраимова. – Алматы: «ӘБЕО орталығы» ЖШС, 2018 – 36 бет.

4. Ибрагимова Қ. К., Өміржанова Г.Б., Ибраимова Ә.Б. Математика: Естімейтін білім алушыларға арналған арнайы мектептің дайындық сыныбына арналған әдістемелік құрал/ Қ.К. Ибрагимова, Г.Б. Өміржанова, Ә.Б. Ибраимова – Алматы: «ӘБЕО орталығы» ЖШС, 2018. – 40 бет.

URL: <https://special-edu.kz/news/282/single/248>

Көру қабілеті зақымдалған балаларға арналған ОӘК-нің 3-бөлімінде 0-ден 10-сыныпқа дейінгі: бастауыш сыныптарда «Қазақ тілі», «Орыс тілі», «Әдебиеттік оқу», «Математика», «Дүниетану», «Жаратылыстану», «Ағылшын тілі», «Көркем еңбек» пәндері бойынша, 5-тен 10-сыныпқа дейін «Қазақ тілі», «Орыс тілі», «Қазақ әдебиеті», «Орыс әдебиеті», «Математика», «Алгебра», «Геометрия», «Жаратылыстану», «География», «Қазақстан тарихы» пәндері бойынша ОӘК орналастырылған.

Көзі нашар көретін (нашар көретін) білім алушыларға арналған арнайы, жалпы білім беретін мектептердің (сыныптардың) 1-сыныбына арналған «Сауат ашу» пәні бойынша оқулық пен жұмыс дәптері. Бұл құралдар ҚР Білім және ғылым

министрлігінің тапсырысы бойынша «САТР орталығы» ЖШС-де ірілендірілген қаріпке бейімделген. Оқу-әдістемелік кешеннің құрамына №1-№3 математика оқулықтары, №1-№2 жұмыс дәптерлері, №1-№5 жазу дәптерлері кіреді.

1. Сауат ашу. 1-бөлім. Көру қабілеті бұзылған (нашар көретін)

білім алушыларға арналған арнайы жалпы білім беретін мектептің 1-сыныбына арналған оқулық. / Ә.Е. Жұмабаева, Г.И. Уайсова, Г.Т. Сәдуақас, М.Н. Оспанбекова. – Алматы: Атамұра, 2017. – 126 бет. ҚР Білім және ғылым министрлігінің тапсырысы бойынша «ӘБЕО орталығы» ЖШС-інде үлкейтілген қаріпке бейімделген – Алматы: 2018 ж. – 126 б.

2. Ақжолова А.Т. Сауат ашу. 2-бөлім. №1 жұмыс дәптері: Көру қабілеті бұзылған (нашар көретін) білім алушыларға арналған

арнайы жалпы білім беретін мектептің 1-сыныбына арналған. /А.Т. Ақжолова, А.Е. Жекеева. – Алматы: Атамұра, 2016. – 46 бет. ҚР Білім және ғылым министрлігінің тапсырысы бойынша «ӘБЕО орталығы» ЖШС-інде үлкейтілген қаріпке бейімделген – Алматы: 2018 ж. – 46 б.

3. Ж.А. Жұмабаева Сауат ашу. 1-бөлім. №1 жұмыс дәптері: Көру қабілеті бұзылған (нашар көретін) білім алушыларға арналған арнайы жалпы білім беретін мектептің 1-сыныбына арналған. /Ж.А. Жұмабаева. – Алматы: Атамұра, 2016. – 50 бет. ҚР Білім және ғылым министрлігінің тапсырысы бойынша «ӘБЕО орталығы» ЖШС-інде үлкейтілген қаріпке бейімделген – Алматы: 2018 ж. – 50 б.

URL: <https://special-edu.kz/news/343/single/305>

20-кесте. АИБД ҰҒПО педагогтері өз жұмысында пайдаланатын ақпараттық-коммуникациялық технологиялар

URL: <https://special-edu.kz/news/92/single/83>

<p>Шағын сөйлеу тренажері (GoTalk)</p>	<p>Педагогтің көмегімен және өз бетінше сөйлеу дағдыларын игеруге, дамытуға немесе қалпына келтіруге арналған көп функциялы құрылғы. Бұл педагог немесе білім алушы сабақтың мақсаттарына сәйкес таңдай алатын және өзгерте алатын 24 суреттің әрқайсысы үшін сөйлеу хабарын жазу мүмкіндігінің арқасында орын алады.</p>
<p>Eduplay (Эдуплей) Шағын сөйлеу тренажері</p>	<p>Eduplay компьютері 3-6 жастағы балаларға арналған интерфейспен сәтті үйлеседі.</p> <p>Пайдаланушылардың жасына байланысты жасалған оқу бағдарламаларымен және компьютерлік жабдықтармен жұмыс топтық сабақтарға арналған жұмыс үстелімен үйлеседі (бұл мектепке дейінгі оқытудың дәстүрлі атмосферасын сақтайды).</p> <p>EDU PLAY жүйенің бағдарламалық жасақтамасы орнатылған компьютер экранының алдына қойылған үлкен жұмыс үстелінен тұрады.</p>
<p>Multikid (Мультикид)</p>	<p>Multikid – бұл баланың қиялын дамытатын, өз іс-әрекетін жоспарлауға үйрететін және қимылдарды үйлестіруді арттыратын бірегей шығармашылық компьютерлік ойын. Multikid балаларды әлемді танитын саяхатқа апарды</p>
<p>Сөйлеу тренажері Дельфа 142,1</p>	<p>«Дельфа-142.1» компьютерлік тренажері балалардың ауызша және жазбаша сөйлеуінің әртүрлі жақтарын түзету бойынша кешенді көпжақты бағдарлама болып табылады.</p> <p>Дербес компьютер негізінде жұмыс істейтін тренажер дыбыстан мәтінге дейінгі кез келген сөйлеу бірліктерімен жұмыс істеуге, әртүрлі түзету және логопедиялық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді:</p> <p>сөйлеудің тыныс алуы мен дауысы мен дыбысталуын түзету, сөйлеудің лексикалық-грамматикалық жағын дамыту,</p> <p>сөйлеу бұзылыстарын түзету процесіндегі ойын сәттері, жаттығулар мен сөйлеу материалының қажетті түрін бірнеше рет қайталау, әртүрлі ынталандыру материалдарын</p>

қолдану (суреттер, әріптер, буындар, сөздер, сөйлемдер, дыбыстық сөйлеу).

ҚР үкіметтік емес ұйымдарының тәжірибесі негізінде ресурстар

«Дара» қоры 2021 және 2022 жылдары «Әлемді ашамыз: Қазақстан мұражайларында қолжетімді орта құру» жобасын іске асырды. Жоба аясында еліміздің бірнеше қалаларында (Астана, Алматы, Семей, Қарағанды, Павлодар, Атырау) музей экспонаттарының аудиодескрипциясы жасалды. Аудиодескрипция зағип және нашар көретін балалар мен ересектерге арнайы ауызша сипаттама мен тактильді модельдер арқылы өнер туындыларымен танысуға көмектеседі.

180 экспонат, 30 тактильді модель, 13 сағаттық саундтрек дайындалды. Сондай-ақ, «Дара» қоры мен БҰҰ Даму бағдарламасымен Астанадағы ҚР Ұлттық музейінде «Мәдениет және спорт объектілері мен олардың қызметтерінің қолжетімділігі мен ақылға қонымды бейімделуін қамтамасыз ететін аудиодескрипция мен басқа да элементтерді енгізу» тақырыбында дөңгелек үстел өткізілді.

Microsoft корпорациясының ресурстары. Тең мүмкіндіктер

Microsoft корпорациясы – компьютерлерге, ұялы телефондарға арналған ең ірі бағдарламалық жасақтама өндірушілерінің бірі,. Microsoft корпорациясының ең танымал бағдарламалық өнімдері Windows операциялық жүйесі және Microsoft Office құжаттары мен презентацияларын өңдеуге арналған бағдарламалық жасақтама.

Инклюзивті тәсіл ерекше қажеттіліктері бар адамдар мен жалпы барлық адамдар үшін мүмкіндіктерді кеңейтуге мүмкіндік береді, өйткені әр адам белгілі бір жағдайларда (жарақат, сыртқы ортаның өзгеруі және т.б.) арнайы құралдарға мұқтаж болуы мүмкін. Сонымен қатар тәжірибе инклюзивті технологиялардың пайдаланушылардың кең ауқымы тез сұранысқа ие болатындығын растайды.

Microsoft өнімдері, соның ішінде Windows, Microsoft Office, Microsoft 365/Office 365 әртүрлі қажеттіліктерді ескере отырып жасалған. Соның ішінде олар компьютерлермен және мобильді құрылғылармен өзара әрекеттесуді, байланыс орнатуды және командада бірлесіп жұмыс істеуді жеңілдететін және ыңғайлы ететін арнайы құралдар мен параметрлерді қолдайды.

Қол жетімді ортаны құру және технологиялық инновациялар арқылы әр адамға тең мүмкіндіктер беру Microsoft корпорациясының негізгі қағидасы болып табылады [99].

Microsoft Teams

Командалардың қолжетімділігі (иммерсивті оқу құралы, дауыстық хабарламалар, жоғары контрастты тақырып және т.б.) пайдаланушылардың ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктерімен, сондай-ақ көру және есту ерекшеліктерімен байланысын жеңілдетеді. Teams-тің әмбебап мүмкіндіктері (конференциялар құру, хат алмасу, әртүрлі топтарда жұмыс істеу, мәтінді аудару функциясын пайдалану мүмкіндігі) пайдаланушылардың барлық санаттарымен, соның ішінде ерекше қажеттіліктері бар адамдармен, ерекше жұмыс стилімен немесе ерекше жеке қалауымен өзара әрекеттесуді жеңілдетеді.

Teams ішіндегі мәтінді аудару функциясы

Teams чаттарындағы хабарламалар үшін мәтінді шет тілдеріне аудару мүмкіндігі бар.

Хабарламаларды аударуды қалай қосуға болады?

Компьютерге арналған Teams

«Қосымша параметрлер» (хабарламаның жоғарғы жағындағы үш нүкте), содан кейін «Аударма» батырмасын басыңыз.

Осыдан кейін Сіз хабарламаның Teams-те негізгі болып орнатылған тілге аудармасын көресіз. Хабарламаларды аударатын тілді конфигурациялау үшін «Параметрлер» (командалардың жоғарғы жағындағы үш нүкте) «Жалпы» «Аударма» батырмасын басып, Тілді таңдаңыз.

Бастапқы тілді қайтару үшін «Қосымша параметрлер» батырмасын қайтадан басыңыз, содан кейін «Бастапқы тілді қарау» тармағын таңдаңыз.

Мобильдік құрылғыларға арналған Teams

Аударғыңыз келетін хабарды басып тұрыңыз, содан кейін пайда болған мәзірдегі «Аудару» батырмасын басыңыз.

Мобильді нұсқада аудару үшін тілді компьютер нұсқасындағыдай теңшеуге болады.

Бастапқы тілді қайтару үшін хабарды қайта басып тұрыңыз, содан кейін «Бастапқы тілді қарау» батырмасын басыңыз.

Microsoft Teams Reflect бағдарламасындағы Reflect қосымшасы — бұл педагогке білім алушыдан немесе білім алушылар тобынан тұрақты кері байланыс алуға мүмкіндік беретін Microsoft Teams бағдарламасында орнатуға болатын тегін бағдарлама. Reflect көмегімен педагогтер білім алушылардың табысты өзара іс-қимылына ықпал ете алады және оларға көмек көрсете алады, сондай-ақ білім алушылардың жалпы эмоциялық фонын да, олардың үйде оқыту, үй тапсырмасы, ағымдағы оқиғалар немесе ұжымдағы өзгерістер сияқты нақты тақырыпқа қатынасын да оңай тексере алады.

Microsoft Whiteboard

Microsoft Whiteboard онлайн-тақтасы — бұл әртүрлі құрылғылардағы пайдаланушылардың қашықтан бірлесіп жұмыс істеуіне арналған сандық кенеп. Пайдаланушылар онлайн-іс-шараларда идеяларды көрсету, иллюстрациялау секілді тақтамен және жеке-жеке жұмыс істей алады. Оқу процесінде цифрлық онлайн тақта мұғалімдерге сабақ барысында оқушылардың назарын аударуға көмектеседі. Атап айтқанда, бұл ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктері бар пайдаланушыларға қатысты.

Microsoft OneNote

Microsoft OneNote — бұл әмбебап сандық жазу кітапшаларын құруға, өңдеуге және бөлісуге арналған қосымша. Ол бірнеше нұсқада қолжетімді: компьютерлер, мобильді құрылғылар және браузерлер үшін. OneNote беттерінде мәтінді, кестелерді, аудионы, бейнені, құжаттарды, суреттерді, сілтемелерді және т.б. қосуға және ұйымдастыруға, сондай-ақ интернеттегі басқа пайдаланушылармен ынтымақтастықты ұйымдастыруға болады. OneNote платформа мен нұсқаға байланысты өзгертін кең мүмкіндіктерді ұсынады, соның ішінде:

- суреттерден, скриншоттардан және сканерленген суреттерден мәтінді тану;
- қолжазбаны тану;
- қарапайым математикалық теңдеулерді енгізу және есептеу;
- дыбыстық және бейне жазбаларды жазу;
- қолмен суреттер мен жазбалар;
- суреттерді, бейнелерді және басқа файлдарды кірістіру;
- және тағы басқалар.

Microsoft OneNote мәтінді аудару, иммерсивті оқу құралы, Microsoft 365-тегі Дауыстық жазба және оқылымды тексеру сияқты инклюзивті технологияларды қолдайды.

«Аудармашы» қосымшасы

Тегін аудармашы қолданбасы (Microsoft Translator) тіл үйренушілерге кез келген қолжетімді құрылғыны: компьютерді, ноутбукты, планшетті немесе смартфонды пайдалана отырып, тілдік кедергіні бұзуға және көптілді талқылауларға қатысуға көмектеседі.

Көру

Microsoft өнімдері көзі көрмейтін, нашар көретін адамдар мен көру қабілеті әртүрлі пайдаланушылар үшін компьютермен өзара әрекеттесуді жеңілдететін бірқатар мүмкіндіктерді қамтиды:

- бүкіл экранды және оның жеке бөлімдерін үлкейту.
- интерфейс пен мәтін элементтерінің көрінісін айқынырақ және контрастты ету мүмкіндігі
- пайдаланушының қажеттіліктерін ескере отырып, бағдарлама интерфейсін және экрандағы навигацияны түрлендіру
- Экран дикторы көмегімен экран мазмұнының дауыстық сипаттамасын тыңдау
- Брайль дисплейлері сияқты сыртқы құрылғылардың Windows 10 компьютерлеріне қосылу

Дисплей. Мәтін өлшемін үлғайту	Бұл параметрдің көмегімен сіз Windows 10 амалдық жүйесінің интерфейс элементтеріндегі және басқа қосымшалардағы жазулардың көлемін үлғайта аласыз. Орнату экрандағы элементтердің жалпы масштабына әсер етпейді. Назар аударыңыз: барлық қолданбалар қаріпті үлкейтуді қолдамайды.
Дисплей. Барлық элементтердің өлшемін үлғайту	Бұл параметрдің көмегімен экрандағы барлық элементтердің өлшемін үлкейтуге болады (түймелер, жазулар, белгішелер, мәзір элементтері және т.б.). Назар аударыңыз: ұсынылған масштаб және қолжетімді масштаб опциялары құрылғының дисплейінің өлшемі мен ажыратымдылығына байланысты.
Тінтуір көрсеткіші. Көрсеткіштің өлшемі мен түсін өзгерту	Бұл параметр бағдардың өлшемі мен көрінісін өзгертуге: оны үлкенірек ету, стандартты ақты караға немесе басқа түске өзгерту және әртүрлі өрістердің шекараларында жақсырақ көрсету үшін түстердің инверсиясын қосуға мүмкіндік береді.
Мәтіндік курсор. Индикаторды қолдану және мәтіндік курсордың көрінісін өзгерту	Бұл параметр курсордың сыртқы түрі мен өлшемін өзгертуге мүмкіндік береді — мәтіндегі енгізу орнын көрсететін тік жолақ түс маркерлерімен толықтырады, сонымен қатар оны қалың, ені бір немесе бірнеше әріптен тұратындай өзгерту керек. Сондықтан оны мәтіннен табу оңайырақ болады.
Түсті фильтрлер. Түсті фильтрлерді қолдану	Түрлі түсті фильтрлер экранда көрсетілген барлық түстерді фильтрді үстіне қойғандай өзгертеді. Мысалы, бүкіл кескін ақ-қара немесе инверттелген болуы мүмкін (негативті фотоленкадағыдай). Түсті қабылдаудың әртүрлі ерекшеліктері бар пайдаланушыларға сәйкес келетін алты түсті фильтр опциясы бар, соның ішінде түс

	дальтонизмі бар пайдаланушыларға арналған үш фильтр опциясы бар.
Жоғары контраст. Жоғары контраст режимін қолдану	Жоғары контраст – мәзірдегі элементтердің, белгішелердің және түймелердің түстері өзгеріп қана қоймай, сонымен қатар бөлектеудің қосымша әдістері пайда болатын режим, мысалы, батырмаларды бояу. Бастапқыда түстердің комбинациясымен ерекшеленетін жоғары контрастты тақырыптардың төрт нұсқасы бар. Егер әдепкі опциялардың ешқайсысы сәйкес келмесе, сіз стандартты тақырыптардың біріне сүйене отырып, мәтін мен еренсілтемелер сияқты әртүрлі экран элементтерінің түстерін өзіңіз реттей аласыз.
Экран үлкейтқышы	Экранды үлкейту әйнегі – бұл экранның бір бөлігін үлкейте алатын, ондағы сөздер мен суреттерді үлкейтіп, жақсы көрінетін Windows құралы. Сондай-ақ, үлкейткіш әйнек инверсия режимін (түстерді қайтару) қолдайды және құжаттар мен сайттардағы экранды диктордың мәтінді оқу және интерфейс элементтерінің атауларын (қолдау көрсетілетін қосымшаларда) дауыстау мүмкіндіктерін қамтиды. Экрандық үлкейткіш үш режимде жұмыс істейді: толық экран, бөлек терезе немесе тінтуір меңзерімен бірге экранда жылжытылатын үлкейткіш әйнек.
Экранды диктор	Экранды диктор интерфейс элементтерінің, командалардың, құжаттардың мазмұнының электрондық дауыстық сипаттамаларын тыңдау арқылы компьютермен өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді. Пайдаланушы динамиктер немесе құлаққаптар арқылы дыбыстық кері байланыс алу арқылы компьютермен өзара әрекеттесу үшін пернетақтаны пайдалана алады.
«Дауыстап оқу» функциясы	«Дауыстап оқу» (read Aloud) мүмкіндігі мәтінді сөйлеуге түрлендіру технологиясы арқылы мәтінді тыңдауға мүмкіндік береді, бұл көру қабілеті, сондай-ақ ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктері бар пайдаланушылар үшін баспа мәтінін қабылдауға мүмкіндік береді.
Брайль шрифтіні оқу	Брайль дисплейлерінің көпшілігі навигация және қолданбалармен өзара әрекеттесу үшін 12 экранды диктордың пәрменін орындай алады, ал Брайль пернетақтасы бар дисплейлер оны мәтін

	енгізу немесе пәрмендерді орындау үшін пайдалануға мүмкіндік береді.
Иммерсивті оқу құралы	Иммерсивті оқу құралы – бұл Microsoft корпорациясының әртүрлі қосымшаларына енгізілген мәтіндік ақпаратты қабылдауды жеңілдететін көп функциялы құрал. Иммерсивті оқу құралының мүмкіндіктерінің қатарына қаріп өлшемін ұлғайту және веб-беттер мен құжаттар үшін пайдаланушыға ыңғайлы түс тақырыбын (мәтін мен фон түсінің комбинациясы) таңдау кіреді.
«Дауысты жазу» қосымшасы	Windows жүйесіндегі «Дауысты жазу» қосымшасы, сондай-ақ OneNote бағдарламасында дауыстық және бейне жазу мүмкіндігі сөйлеуді кәдімгі дыбыс жазғыш сияқты жазуға мүмкіндік береді.
«Диктофон» функциясы	Қазіргі Office қосымшаларындағы «Диктофон» функциясы сөйлеуді мәтінге түрлендіруге мүмкіндік береді, мысалы, Word құжаттары мен Outlook хаттары үшін.
Microsoft Sway	Sway — презентация сайттарын жылдам құруға арналған онлайн қызмет. Қолжетімділік режимі көру қабілеті қиындықтары бар пайдаланушылар үшін Sway презентациясын көруді жеңілдетеді
Microsoft Lens	Microsoft lens мобильді қосымшасы – бұл құжаттарға, маркер тақталарына және фотосуреттерге арналған «қалта сканері». Microsoft Lync сонымен қатар құжаттардың суреттерінен мәтін шығаруға, оны үлкейтуге және тыңдауға мүмкіндік беретін иммерсивті оқу құралын қамтиды.
Windows Hello	Windows 10 параметрлерінде кіру опциялары ретінде Windows Hello аутентификациясын таңдауға болады. Бұл дәстүрлі құпия сөздердің орнына ПИН-код, бетті тану немесе саусақ ізі сияқты жылдам, ыңғайлы және қауіпсіз кіру опцияларын пайдалануға мүмкіндік береді. Бет пен саусақ ізімен кіру үшін компьютерде сәйкесінше арнайы инфрақызыл камера немесе саусақ ізі сенсоры болуы керек.
Microsoft Office-те «Сіз не істегіңіз келеді?» функциясы	Microsoft Office-те «Сіз не істегіңіз келеді?» функциясы (Tell Me) — бұл құжаттағы қажетті сөзді ғана емес, сонымен қатар қолданбадағы қажетті пәрменді (функцияны) және тіпті ол туралы анықтамалық ақпаратты табуға көмектесетін арнайы іздеу өрісі. Мысалы, сіз қажетті команданы оның

	атауының бірінші әріптері бойынша таба аласыз, әр түрлі мәзір қойындыларын іздеудің қажеті жоқ.
--	---

Дыбыс

Есту қабілеті нашар және саңырау пайдаланушылар үшін Windows 10 және Microsoft Office бағдарламаларында арнайы мүмкіндіктер мен құралдар бар:

- дыбыс және визуалды ескертулер параметрлері
- автоматты түрде жасалатын субтитрлер және ендірілген субтитрлер
- нақты уақыт режимінде ауызша сөзді мәтінге айналдыру
- нақты уақыт режимінде ауызша сөзді басқа тілге аудару
- онлайн-кездесулер өткізу кезінде дыбыс сапасын жақсартуға арналған мүмкіндіктер

мүмкіндіктер

«Есту» санатының параметрлері	Денсаулық ерекшеліктері бар пайдаланушыларға арналған параметрлер жинақталған Windows параметрлері бөлімі «Арнайы мүмкіндіктер» деп аталады (ағылш. Ease of Access). Windows-тың «Қолжетімділік» опциялары бөлімінде Windows-қа қолданылатын параметрлер де, үлкейткіш әйнек пен баяндауыш сияқты жеке құралдардың параметрлері де қол жетімді. Windows 10 қолжетімділігі нашар еститін және естімейтін пайдаланушыларға компьютермен ыңғайлы жұмыс істеуге мүмкіндік береді.
Дыбыс. Деңгейі	Баптау құрылғының дыбыс деңгейін реттеуге мүмкіндік береді – пернетақтадағы батырмалар тіркесімі немесе Басқару тақтасындағы динамик белгішесін түрту сияқты. Назар аударыңыз: әртүрлі пернетақталарда әртүрлі батырмалар дыбыс деңгейіне жауап береді. Мысалы, бұл динамиктің суреті бар жеке батырмалар немесе динамиктің суреті бар F10 және F11 пернелері болуы мүмкін.
Дыбыс. Монодыбыс	Баптау стерео дыбысты өшіреді, яғни құрылғының сол және оң динамиктерінде дыбысты бірдей етеді. Бұл тек бір динамикті немесе құлаққапты пайдалансаңыз да, бәрін естуге мүмкіндік береді. Параметрді қосу немесе өшіру үшін жүгірткіні сәйкесінше оңға немесе солға жылжытыңыз.
Дыбыс. Көрнекі ескертулер	Ескертулер — дыбыстық сигналдар-компьютерде қандай да бір оқиғаны білдіреді. Мысалы, қысқа дыбыстық сигнал арқылы Windows пайдаланушыға қате туралы хабарлауы мүмкін. Бұл

	сигналдарды есту қабілеті нашар және естімейтін пайдаланушылар үшін Windows оларды экранның жыпылықтауы арқылы хабарлауы мүмкін («жарқыл имитациясы»).
Жасырын субтитрлер	Бұл опциялар бөлімі субтитрлердің көрнекі түрде қалай көрінетінін реттеуге мүмкіндік береді, мысалы, кірістірілген субтитрлі бейне ойнатқыш немесе PowerPoint слайдына қосылған субтитрлі бейне ойнатқанда. Мәтін түсін, мөлдірлік деңгейін, қаріпті, өлшемді және басқа мәтін әсерлерін таңдауға болады (мысалы, мәтінге көлеңке қосу).

Ақпаратты қабылдау және өңдеу

Windows 10 және Microsoft Office когнитивтік саланың ерекшеліктері бар пайдаланушылар үшін компьютермен өзара әрекеттесуді жеңілдететін бірқатар мүмкіндіктерді қамтиды, атап айтқанда жазу және оқу қабілетінің зақымдалуы (мысалы, оптикалық дисграфия, дислексия және т.б.) және зейін ерекшеліктері. Жалпы мағынада мұның бәрі ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктері болып табылады:

- Microsoft қосымшаларында мазмұнды оқу кезінде жайлылықты арттыру
 - қағаз материалдарының суреттерінен мәтінді қабылдауды жақсарту
- Мазмұнды автоматты түрде безендіру
Шет тілдерін үйрену кезінде ақпаратты қабылдауды жеңілдету
Операциялық жүйеде және қосымшаларда алаңдаушылықты оңтайландыру

Иммерсивті оқу құралы	Бірқатар пайдаланушылар үшін құжаттар мен веб-сайттардағы мәтіндік ақпаратты қабылдау өте оңай болмауы мүмкін. Бұл оқу процесінің өзіне қатысты болуы мүмкін. Мысалы, пайдаланушылар мәтіннің белгілі бір жолына қарап тұруда қиындықтарға тап болуы мүмкін, оқу жақын орналасқан жолдар мен таңбаларды, ұзын жолдарды, сондай-ақ пайдаланушыға ыңғайсыз немесе ерекшеленбейтін фон мен мәтін түстерін қиындатуы мүмкін. Басқа қиындықтар мәтінді қабылдау мен түсінумен байланысты болуы мүмкін. Иммерсивті оқу құралы осындай және басқа да ұқсас қиындықтармен оқуды жеңілдетуі мүмкін
Microsoft Lens	Смартфонды құжаттар, визиткалар, маркер тақталары және флипчарттар үшін қалта сканеріне айналдыратын Microsoft мобильді қосымшасы. Microsoft Lens мүмкіндіктерінің қатарына

	суреттердің сапасын жақсарту, оларда бейнеленген мәтінді тану және сақтау кіреді. Сондай-ақ қолданба иммерсивті оқу құралының мүмкіндіктерін қамтиды
PowerPoint конструкторы	Конструктор – бұл PowerPoint бағдарламасының ағымдағы нұсқаларының кіріктірілген функциясы, ол слайдтар жасау процесін жылдамдатуға мүмкіндік береді және пайдаланушыларға презентациялар жасауға мүмкіндік береді. Пайдаланушы слайдтарға мазмұн қосқан кезде дизайнер автоматты түрде презентацияны жобалау идеяларын ұсынады. Дайын дизайн идеялары ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктері бар адамдарға макетке емес, мазмұнға назар аударуға мүмкіндік береді, ал ұтқырлық шектеулері бар пайдаланушылар слайд дизайнын қиындықсыз пайдаланады
Microsoft Office үшін кіріктірілген аудармашы	Microsoft Office-тің заманауи қосымшаларында «Аударма» функциясы бар, ол мәтіннің таңдалған бөліктерін жасанды интеллектке негізделген қызмет арқылы аударуға мүмкіндік береді. Word 2019 және Word үшін Microsoft 365 немесе Office 365 пайдаланушылары үшін бүкіл құжаттың аудармасы қолжетімді. Бұл әртүрлі тілдердегі мәтіндермен жұмыс істеуді жеңілдетеді, соның ішінде ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктері бар пайдаланушылар үшін жеңілдетеді
Windows жүйесін жеңілдету және жекелендіру	«Параметрлер» бөлімінде орналасқан «Windows-ты жеңілдету және жекелендіру» бөлімінің параметрлері арқылы «қолжетімділік» «көру», алаңдаушылықтың әсерін азайтуға және өзара әрекеттесуді жеңілдетуге болады. Мысалы, анимацияны, мөлдірлікті және айналдыру жолақтарын автоматты түрде жасыруды өшіріңіз. Бұл ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктері бар пайдаланушылар үшін пайдалы болуы мүмкін.
Фокус режимі	Windows 10 жүйесіндегі фокус режимі (Focus Assist) жүйелік хабарландыру терезелерінің экранда пайда болуын реттеуге, соның ішінде оларды өшіруге мүмкіндік береді. Қалқымалы хабарландыруларды өшіру ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктері бар пайдаланушыларға Хабарландырулар сияқты қалқымалы және / немесе

	экранда қозғалатын нысандарға алаңдамауға мүмкіндік береді
Microsoft Sway	<p>Microsoft Sway-де қолжетімділік режимінде ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктері бар пайдаланушылар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - жеке элементтерге назар аудару үшін орналасуды вертикальға өзгерте алады - мазмұнға қол жеткізуді жеңілдету үшін арнайы элементтер тобының бөліктеріне бөлу (мысалы, слайдшоу) - алаңдатпау үшін қосымша анимацияларды ойнатпау
«Дауыстап оқу» функциясы	«Дауыстап оқу» функциясы мәтінді сөйлеуге түрлендіру технологиясы арқылы мәтінді тыңдауға мүмкіндік береді.
«Аудармашы» қосымшасы	Аудармашы қосымшасы (Microsoft Translator) — бұл мәтінді, дауысты, сөйлесулерді, фотокамералар мен скриншоттарды 70-тен астам тілге аударуға мүмкіндік беретін ақысыз бағдарлама
Планшет режимі	Планшет режимі сенсорлық экранды пайдаланып Windows жүйесінде жұмыс істеуді жеңілдетеді. Планшет режимі Windows 11 жүйесінен жойылғанына назар аударыңыз, бірақ Windows жүйесінің бұрынғы нұсқаларында жұмыс істей береді
Windows Hello	Windows 10 параметрлерінде кіру опциялары ретінде Windows Hello аутентификациясын таңдауға болады. Бұл дәстүрлі құпия сөздердің орнына ПИНкод, бетті тану немесе саусақ ізі сияқты жылдам, ыңғайлы және қауіпсіз кіру опцияларын пайдалануға мүмкіндік береді. Бет пен саусақ ізімен кіру үшін компьютерде сәйкесінше арнайы инфрақызыл камера немесе саусақ ізі сенсоры болуы керек.

Ұтқырлық

Windows 10 және қолдау көрсетілетін қолданбалардағы бірқатар мүмкіндіктер ұтқырлық шектеулері бар пайдаланушылар үшін компьютермен жұмыс істеуді жеңілдетуі мүмкін:

Теру және компьютерді басқару кезінде қателерді айтарлықтай азайтуға мүмкіндік беретін опциялар

Көзді басқару арқылы компьютермен өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін бағдарламалық және аппараттық шешімдер

Ауызша сөйлеуді тану арқылы мәтіндік ақпаратты енгізуді жеңілдететін қосымшалар

Бағдарламалық жасақтамамен өзара әрекеттесуді жеңілдететін Windows интерфейсінің параметрлері

Ұтқырлық шектеулері бар пайдаланушылар үшін көрнекі материалдар мен презентациялар жасауды жеңілдететін қолданбалар

Пайдаланушының қажеттіліктерін ескере отырып, бағдарлама интерфейсін және экрандағы навигацияны түрлендіру

<p>Пернетақта. Құрылымы әдеттегі пернетақтасыз пайдалану</p>	<p>Бұл бөлімде экрандық (виртуалды) пернетақтаны қосуға болады, онымен пайдаланушы тінтуірді, сенсорлық экранды түртуді немесе арнайы контроллерлерді (Джойстиктер және т.б.) қолдана алады. Экрандық пернетақта барлық негізгі пернелермен толық орналасады.</p>
<p>Пернетақта. Жабысқақ пернелерді пайдалану</p>	<p>Кәдімгі, физикалық пернетақтада пернетақта тіркесімдерін (мысалы, Ctrl + C, Ctrl + V) теру кезінде бірқатар пайдаланушылар қиындықтарға тап болуы мүмкін. Мысалы, пайдаланушыға бір уақытта бірнеше пернені басу қиынға соғуы мүмкін немесе пернетақтада тек бір саусақпен жұмыс істей алатын жағдайда. Жабысқақ пернелерді қосқанда, пернетақта тіркесімдерін бір уақытта емес, бірінен соң бірін ретімен басу арқылы енгізуге болады. Егер «пернелер тіркесімін пайдаланып жабысқақ пернелерді қосуға рұқсат беру» құсбелгісі қойылса, бұл параметрді қосу немесе өшіру үшін Shift пернесін бес рет басуға болады.</p>
<p>Пернетақта. Енгізу фильтрациясын қолдану</p>	<p>Кейбір пайдаланушылар теру кезінде қозғалысты басқарудың күрделілігімен және еріксіз қозғалыстармен байланысты қиындықтарға тап болуы мүмкін. Windows 10 жүйесіндегі кірісті фильтрлеу параметрлері мұндай пайдаланушылар үшін жұмысты</p>

	жеңілдетуі мүмкін, мысалы, кездейсоқ пернелерді қайта басуды елемеу немесе параметрлерде орнатылған уақытқа созылатын ұзақ басуды ғана қабылдау арқылы
Тінтуір. Тінтуірді пернетақта арқылы басқару	Егер пайдаланушы меңзерді / курсорды тінтуірмен орналастыруда қиындықтарға тап болса, мұны пернетақтаның сандық блогындағы (NumPad) пернелер арқылы жасауға болады. Бұл функцияны қосқан кезде меңзерді (көрсеткі немесе курсор түрінде) пернетақтаның сандық блогындағы көрсеткілерді пайдаланып жылжытуға болады. Назар аударыңыз: бұл бөлек сандық блогы бар пернетақтаны қажет етеді (суретті қараңыз).
Көзді басқару	Дене қимылдары арқылы компьютермен өзара әрекеттесу мүмкіндігінен айырылған сал ауруына шалдыққан және басқа пайдаланушылар үшін көз қимылдары арқылы компьютерді басқару қолданылуы мүмкін. Бұл технологияны пайдалану үшін арнайы қолдау көрсетілетін жабдық қажет (көздің қозғалысын бақылай алатын сенсорлар, көз трекерлері деп аталады). Мұндай сенсорды Windows 10 компьютеріне қосқан кезде, көзді басқару үшін арнайы конфигурацияланған үлкен батырмалар мен қосымша мүмкіндіктері бар жеке интерфейс қолжетімді болады. Осы мүмкіндіктердің ішінде басқа адамдармен сөйлесуге мүмкіндік беретін арнайы экранды диктор бар. Бұл сізге қажетті фразаны теруге (немесе дайын фразалардың біреуін таңдауға) және оны сөйлеуге түрлендіруге мүмкіндік береді.
Microsoft 365 қолданбаларында/Office 365	Қазіргі Office қосымшаларындағы «Диктофон» функциясы сөйлеуді мәтінге түрлендіруге мүмкіндік береді, мысалы, Word құжаттары мен Outlook хаттары үшін.

қолданбаларында «Диктофон» функциясы	«Диктофон» функциясы әдеттегі пернетақтада теру қиынға соғатын пайдаланушыларға пайдалы болуы мүмкін. Оның көмегімен пайдаланушылар қажетті сөздер мен командаларды дауыстап айту арқылы құжаттарға, электрондық пошталарға, жазбалар мен презентацияларға мәтін қоса алады. Назар аударыңыз: Windows 11 жүйесінде сөйлеуді тануға арналған жергілікті қолдау жарияланды. Бұл құралды ОЖ-ге біріктіру әртүрлі қосымшаларда сөйлеу арқылы мәтін енгізуге мүмкіндік береді.
Планшет режимі	Планшет режимі Windows жүйесінде жұмыс істеуді ыңғайлы етеді – қолданбалар бүкіл экранға ашылады, ал Windows интерфейсі мен қолдау көрсетілетін қолданба элементтері үлкенірек болады, бұл саусақтарды түрту арқылы басқаруды жеңілдетеді.
Windows Hello	Windows 10 параметрлерінде кіру опциялары ретінде Windows Hello аутентификациясын таңдауға болады. Бұл дәстүрлі құпия сөздердің орнына ПИН-код, бетті тану немесе саусақ ізі сияқты жылдам, ыңғайлы және қауіпсіз кіру опцияларын пайдалануға мүмкіндік береді. Бет пен саусақ ізімен кіру үшін компьютерде сәйкесінше арнайы инфрақызыл камера немесе саусақ ізі сенсоры болуы керек.

Қорытынды

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін жаңғыртудың гуманистік бағыты бар, онда жалпы білім беру ұйымдарында ерекше білім беруді қажет ететін балаларға білім беру ерекше орын алады. Біздің республикамыздың мемлекеттік білім беру саясатының көптеген стратегиялық құжаттарында инклюзивті білім беруді дамыту мәселелеріне көп көңіл бөлінеді.

Инклюзивті білім беруді тиімді іске асыру үшін барлық балалардың қабілеттері мен мүмкіндіктеріне қарамастан білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін икемді білім беру ортасын құру қажет. Қазіргі заманғы педагогтер, білім беру ұйымдарын психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандары, ата-аналар білім алушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімделуге, олардың толыққанды дамуы мен өзін-өзі дамуына жағдай жасауға, бір-бірімен өзара іс-қимыл жасай білуге дайын болуы тиіс. Осыған байланысты педагогтерде инклюзивті білім беру ортасын құру, оның ішінде оны ұйымдастыру үшін әртүрлі оқу-әдістемелік ресурстарды қолдану мәселелерінде психологиялық-педагогикалық құзыреттілікті дамыту қажеттілігі туындайды.

Инклюзивті білім беру саласындағы маңызды міндет инклюзия мақсаттарына сәйкес келетін білім беру ұйымының мәдениетін қалыптастыру болып табылады. Бұл кез келген білім беру ұйымының білім беру кеңістігіне қойылатын талаптарды белгілейді: ұйым әртүрлі мүмкіндіктері бар балалардың білім беру қатынастарына енгізуге дайын болуы керек.

Инклюзия мұндай баланы білім беру ұйымына «механикалық» қосуды ғана білдірмейді. Бұл ұйымда кедергісіз орта құру психологиялық-педагогикалық қолдау мамандарының осындай баланы қажетті қолдауын қамтамасыз ету арқылы баланы қабылдау атмосферасынан бастап, баланы бейімдеу және оқыту үшін қажетті техникалық және архитектуралық өзгерістер енгізуге дейін ерекше білім беруді қажет ететін баланы бейімдеу үшін қажетті әртүрлі жағдайлардың кең спектрін құруды қамтиды.

Инклюзия ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды жалпы білім беретін мектеп жағдайына бейімдеуге емес, осы жағдайлардың өзі білім алушылардың барлық санаттарының қажеттіліктеріне бейімделуі үшін мектептердегі оқу жағдайларын өзгертуге бағытталған. Әрине, бұл үшін білім алу үшін қолжетімділік пен тең мүмкіндіктер жеткіліксіз, білім алушылардың ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктеріне сәйкес заманауи білім беру ресурстарын қолдана отырып, қажетті құралдармен жайлы білім беру ортасын құру қажет.

Әдістемелік ұсынымдар педагогтерге, мектеп әкімшілігінің, әдістемелік кабинеттердің өкілдеріне, білім басқармалары мен бөлімдерінің мамандарына әр баланың сапалы білім алу құқығын қамтамасыз етуде, «баршаға білім беру» қағидатын іске асыруда көмек көрсетуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Конституция Республики Казахстан» Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_/compare
2. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании». URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_/compare
3. Закон Республики Казахстан от 11 июля 2002 года N 343 «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями». URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000343_/compare
4. Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года № 477-IV «О миграции населения». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000477/compare>
5. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года «Справедливое государство. единая нация. благополучное общество». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2/compare
6. Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636/compare>
7. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726 «Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000726/compare>
8. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2022 года № 963 «Об утверждении пилотного национального проекта в области образования «Комфортная школа». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000963/compare>
9. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (за 30 лет Независимости и 2021 год). – г. Астана: Министерство Просвещения Республики Казахстан, Министерство Науки и высшего образования Республики Казахстан, АО «Информационно-аналитический центр», 2022. – 325 стр. URL: <https://iac.kz/wp-content/uploads/2023/01/national-report-2021-ru.pdf>
10. Выготский Л. С. История развития высших психических функций // Собр. соч.: В 6 т. Т. 3. М., 1983.с. 387.
11. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 января 2022 года № 6 «Об утверждении Правил психолого-педагогического сопровождения в организациях образования». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200026513/compare>
12. Осадчий, Э. А. Ресурсы образовательной организации / Э. А. Осадчий, Т. Е. Касимова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2022. — № 27 (422). — С. 233-234. — URL: <https://moluch.ru/archive/422/93803/> (дата обращения: 25.07.2023).
13. Мартынова Е.А., Романенкова Д.Ф. Требования к специальным условиям обеспечения инклюзивного образования инвалидов в организациях

профессионального образования. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/trebovaniya-k-spetsialnym-usloviyam-obespecheniya-inklyuzivnogo-obrazovaniya-invalidov-v-organizatsiyah-professionalnogo/viewer>

14. URL: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=863095>

15. СОВРЕМЕННЫЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ // Материалы III Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум». URL: <https://scienceforum.ru/2011/article/2011001209>

16. Ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалардың оқыту үдерісіне тиімді әдістер мен технологияларды енгізу бойынша әдістемелік ұсынымдарды әзірлеу. Әдістемелік ұсынымдар – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2019. – 216 б.

17. Назарова Е.А. Разные возможности – равные права. Что такое Конвенция о правах инвалидов. – М.: ЮНИСЕФ, 2011. - С. 23.

18. Применение дистанционных образовательных технологий для обучения лиц с ограниченными возможностями здоровья / Ахметова Д.З., Челнокова Т.А., Мигранова Г.В., Корвяков В.А., Мухамбетов Д.Г. - Алматы: АЭСА, 2014.-173 с.

19. Фадина Г.В. Специальная дошкольная педагогика: учеб.-метод. пособие для студентов педагогических факультетов. – Балашов: Николаев, 2004. – 80 с.

20. Хитрюк, В. В. Основы инклюзивного образования [Текст] / В. В. Хитрюк. - Барановичи: РИО БарГУ, 2014. -136 с.

21. Интеграция и инклюзия в действии [Текст] / под. ред. П.Дж. Фореман. - Сидей: Harcourt Brace & Company — 2001. — 576 с.

22. Humphrey N. and Symes W. (2011) Inclusive education for pupils with autistic spectrum disorders in secondary mainstream schools: teacher attitudes, experience and knowledge. International Journal of Inclusive Education. 17 (1) 32- 46

23. Ahmed-Husain S. and Dunsmuir S. (2014) An evaluation of the effectiveness of Comic Strip Conversations in promoting the inclusion of young people with autism spectrum disorder in secondary schools. International Journal of Developmental Disabilities. 60 (2) 89-108

24. Children and Families Act 2014, London: HMSO

25. Jordan R. (2005) Managing autism and Asperger's syndrome in current 210 educational provision. Pediatric Rehabilitation, 8,104-112

26. Reiter S. and Vitani T. (2007) Inclusion of pupils with autism: The effect of an intervention program on the regular pupils' burnout, attitudes and quality of mediation. Autism: The Intern. Journal of Research and Practice. 11 (4) 321- 333

27. Smith T. (2001) Discrete Trial Training in the Treatment of Autism. Focus on autism and other developmental disabilities. 16 (2) 86-92

28. The National Autistic Society (2016) Social Stories and Comic Strip Conversations

29. Fleury V.P., Hedges S., Hume K., Browder D.M., Thompson J.L., Fallin K., Zein F.El., Klein Reutebuch C. and Vaughn S. (2014) Addressing the Academic Needs of Adolescents with Autism Spectrum Disorder in Secondary Education. Remedial and Special Education. 35 (2) 68 – 79;

30. Humphrey N. and Symes W. (2011) Inclusive education for pupils with autistic spectrum disorders in secondary mainstream schools: teacher attitudes, experience and knowledge. *Internat. Journal of Inclusive Education*. 17 (1) 32-46

31. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345 «О правах ребенка в Республике Казахстан». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345_/compare

32. Закон Республики Казахстан от 26 июня 2021 года № 56-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000056/compare>

33. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК «Социальный кодекс Республики Казахстан». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224/compare>

33. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021/compare>

34. Интегрированное обучение детей с нарушением слуха [Электронный ресурс]. Методические рекомендации / науч. ред. Л.М. Шипицына, Л.П. Назарова. – М., Детство-Пресс, 2001

35. Методические рекомендации по итогам проведения мониторинга по психолого-педагогическому сопровождению обучающихся в организациях среднего образования. – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2021.

36. Алехина С.В. «Основной вопрос развития инклюзивного образования на современном этапе»// Инклюзивное образование: результаты, опыт и перспективы: сборник материалов III международной научно-практической конференции \Под ред. Алехиной. – М.:МГППУ, 2015.

37. Калашникова М.Б. Учитель как субъект инклюзии // Инклюзивное образование: результаты, опыт и перспективы: сборник материалов III международной научно-практической конференции \Под ред. Алехиной. – М.:МГППУ, 2015.

38. Тер-Григорьянц Р.Г., Котова Г.Л., Коростелев Б.А. Создание единого пространства в условиях непрерывного инклюзивного образования // Инклюзивное образование: результаты, опыт и перспективы: сборник материалов III международной научно-практической конференции \Под ред. Алехиной. – М.:МГППУ, 2015.

39. Сахнова И.А. «Инклюзивное образование: теория, практика, опыт» Материалы международной научно-практической конференции, 2018 г.

40. Хитрюк В.В. Готовность педагога к работе с «Особым» ребенком: модель формирования ценностей инклюзивного образования // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Филология, педагогика, психология. 2013. №11.

41. Алтаева Г. Ж. Роль психолого-педагогического сопровождения детей в условиях инклюзивного образования. (КРО) школа-интернат общего типа, г. Щучинск – 2015 год.

42. Психолого-педагогическое сопровождение и оказание поддержки учащимся с особыми образовательными потребностями в школах на краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной основе. Методические рекомендации. - Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2015

43. Методические рекомендации по системе критериального оценивания учебных достижений детей с ограниченными возможностями. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2015.

44. Зубарева Т.Г. Развитие профессиональной компетентности специалистов в области инклюзивного образования <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-professionalnoy-kompetentnosti-spetsialistov-v-oblasti-inklyuzivnogo-obrazovaniya>

45. Огановская Е.Ю. Организация профориентационной работы в школе в условиях перехода на ФГОС ООО: методические рекомендации. – СПб.: СПб АППО, 2016.

46. Аханов Б.ВФ., Исаева К.А., Утебаева А.Т. Совершенные профориентационные технологии. Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук

47. Мирза Н.В., Валькова Ю. Особенности системы профориентационной работы в школе. URL: http://www.rusnauka.com/5_NITSB_2009/Pedagogica/41379.doc.htm

48. Методические рекомендации по взаимодействию семьи, школы и органов по трудоустройству при выборе профессии детьми с ООП. Методические рекомендации – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2019.

49. Lohmann A., Wulfekühler H., Wiedebusch S., Hensen G. Parents' attitudes towards inclusive education in day care facilities // International Journal of Inclusive Education. – 2018. – Vol. 23 (12). – P. 1232–1247. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1444106>

50. Biggeri M., Di Masi D., Bellacicco R. Disability and higher education: assessing students' capabilities in two Italian universities using structured focus group discussions // Studies in higher education. – 2020. – Vol. 45 (4). – P. 909–924. DOI: <https://doi.org/10.1080/03075079.2019.1654448>

51. Khairuddin K. F., Miles S. School staff members' and parents' experiences of the inclusion of deaf children in Malaysian mainstream schools // Education 3-13. – 2020. – Vol. 48 (3). – P. 273–287. DOI: <https://doi.org/10.1080/03004279.2019.1664403>

52. Majoko T. Inclusion of children with autism spectrum disorder in mainstream early childhood development: Zimbabwean parent perspectives // Early child development and care. – 2017. – Vol. 189 (6). – P. 909–925. DOI: <https://doi.org/10.1080/03004430.2017.1350176>

53. Hodges A., Joosten A., Bourke-Taylor H., Cordier R. School participation: The shared perspectives of parents and educators of primary school students on the autism spectrum // Research in Developmental Disabilities. – 2020. – Vol. 97. – P. 103550. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2019.103550>

54. Cremin K., Healy O., Gordon M. Parental perceptions on the transition to secondary school for their child with autism // *Advances in autism*. – 2017. – Vol. 3 (2). – P. 87–99. DOI: <https://doi.org/10.1108/AIA-09-2016-0024>
55. Sharma U., Armstrong A. C., Merumeru L., Simi J., Yared H. Addressing barriers to implementing inclusive education in the Pacific // *International Journal of Inclusive Education*. – 2019. – Vol. 23 (1). – P. 65–78. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1514751>
56. Sosu E. M., Rydzewska, E. ‘Are all beliefs equal?’ Investigating the nature and determinants of parental attitudinal beliefs towards educational inclusion // *Educational Studies*. – 2017. – Vol. 43 (5). – P. 516–532. DOI: <https://doi.org/10.1080/03055698.2017.1312286>
57. Stevens L., Wurf G. Perceptions of inclusive education: A mixed methods investigation of parental attitudes in three Australian primary schools // *International Journal of Inclusive Education*. – 2018. – Vol. 24 (4). – P. 351–365. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1464068>
58. Алехина С. В. Роль родителей детей с ограниченными возможностями здоровья в развитии инклюзивного образования // *Педагогика и просвещение*. – 2017. – № 4. – С. 1–9. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32312078>
59. Адеева Т. Н. Проблемные аспекты и факторы готовности к инклюзивному образованию педагогов и родителей // *Сибирский педагогический журнал*. – 2017. – № 4. – С. 129–135. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30071084>
60. Хотылева Т. Ю., Розенблюм С. А. Иллюзии инклюзии: типичные ошибки родителей детей с РАС из опыта инклюзивной школы // *Аутизм и нарушения развития*. – 2017. – Т. 15, № 3. – С. 48–53. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30266861>
61. Задорин И. В., Колесникова Е. Ю., Новикова Е. М. Инклюзивное образование в Москве: дифференциация информированности участников как фактор-ограничение // *Психологическая наука и образование*. – 2011. – № 1. – С. 60–73. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=15855143>
62. Ажинова А. Е. Инклюзивное образование: барьеры внедрения и психолого-педагогические условия успешной реализации // *Вестник Балтийского федерального университета им. Канта. Серия: филология, педагогика, психология*. – 2019. – № 2. – С. 93–101. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=38205866>
63. Горяйнова А. Р. «Место под солнцем»: уровни формирования школьной инклюзии // *Журнал исследований социальной политики*. – 2019. – Т. 17, № 4. – С. 555–570. DOI: <https://doi.org/10.17323/727-0634-2019-17-4-555-570> URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=41540302>
64. Грунт Е. В. Инклюзивное образование в современной российской школе: региональный аспект // *Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология*. – 2019. – Т. 12, № 1. – С. 67–81. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=37752769>

65. Sharma U., Armstrong, A. C., Merumeru L., Simi J., Yared H. Addressing barriers to implementing inclusive education in the Pacific // *International Journal of Inclusive Education*. – 2019. – Vol. 23 (1). – P. 65–78. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1514751>
66. Bendixsen S., Danielsen H. . Great expectations: migrant parents and parentschool cooperation in Norway // *Comparative education*. – 2020. – Vol. 56 (3). – P. 349–364. DOI: <https://doi.org/10.1080/03050068.2020.1724486>
67. Tett L., Macleod G. Enacting home–school partnerships: the roles of headteachers, family-learning practitioners and parents // *Cambridge Journal of Education*. – 2020. – Vol. 50 (4). – P. 451–468. DOI: <https://doi.org/10.1080/0305764X.2020.1722062>
68. Liasidou A. Inclusive education and critical pedagogy at the intersection of disability, race, gender and class // *Journal for Critical Education Policy Studies*. 2012. Vol. 10. № 1. P. 168–184. Available at: <http://www.jceps.com/wp-content/uploads/PDFs/10-1-12.pdf>
69. Molina V. M., Rodriguez H. P., Aguilar N. M., Fernández A. C., Moriña A. The role of lecturers and inclusive education // *Journal of Research in Special Educational Needs*. 2016. Vol. 16 (s1). P. 1046–1049. Available at: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1471-3802.12361/full>
70. Strnadová I., Hájková V., Květoňová L. Voices of university students with disabilities: Inclusive education on the tertiary level – a reality or a distant dream? // *International Journal of Inclusive Education*. 2015. Vol. 19. № 10. P. 1080–1095. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13603116.2015.1037868>
71. Барнаш А. В., Плотникова О. А., Чаплыгина М. Л. Инклюзивный подход к образованию // *Электронный научно-методический журнал «Концепт»*. 2015. № 13. С. 2041–2045. Режим доступа: <https://e-koncept.ru/2015/85409.htm>
72. Евтушенко И. В., Готовцев Н. Г., Слепцов А. И., Сергеев В. М. Проблемы формирования толерантного отношения к лицам с инвалидностью и ограниченными возможностями глазами инвалидов // *Современные наукоемкие технологии*. 2015. № 12. С. 492–496.
73. Лукьянова Н. А., Щукина Н. И., Фелл Е. В. Инклюзия в корпоративной культуре вуза: подходы к пониманию и направления изменения // *Вестник науки Сибири*. 2016. № 1 (20). С. 101–110.
74. Хуторянская Т. В. Психологическая помощь родителям, имеющим детей-инвалидов // *Научное обозрение: гуманитарные исследования*. 2016. № 2. С. 168–171.
75. URL: <https://www.unesco.org/gem-report/en/technology>
76. URL: <https://library.educase.edu/-/media/files/library/2015/4/eli7119-pdf.pdf>
77. URL: <https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/Booklet%2011%20-%20Russian%20Version.pdf>
78. URL: <https://library.educase.edu/-/media/files/library/2015/4/eli7119-pdf.pdf>
79. URL: www.cast.org
80. URL: <https://iris.peabody.vanderbilt.edu/module/udl/cresource/q1/p01/>
81. URL: <https://www.cast.org/binaries/content/assets/common/publications/downloads/cast-5-learning-environs-2016.pdf>

82. URL: <https://iris.peabody.vanderbilt.edu/module/udl/cresource/q2/p04/#content>
83. URL: <https://iris.peabody.vanderbilt.edu/module/udl/cresource/q2/p06/#content>
84. URL: <https://iris.peabody.vanderbilt.edu/module/udl/cresource/q2/p08/#content>
85. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2158244016680688>
86. URL: <https://iris.peabody.vanderbilt.edu/module/udl/cresource/q2/p07/#content>
87. URL: <https://aem.cast.org/create/perceivable>
88. URL: <https://aem.cast.org/create/operable>
89. URL: <https://aem.cast.org/create/understandable>
90. URL: <https://aem.cast.org/create/robust>
91. URL: <https://www.cast.org/binaries/content/assets/common/publications/downloads/cast-udltips-aem-20230421-a11y.pdf>
92. URL: <https://aem.cast.org/use/personalizing-reading>
93. URL: <https://aem.cast.org/use/personalizing-writing>
94. <https://aem.cast.org/use/teaching-accessible-video>
95. <https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/Booklet%2011%20-%20Russian%20Version.pdf>
96. URL: <https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/Booklet%2011%20-%20Russian%20Version.pdf>
97. URL: <https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/Booklet%2011%20-%20Russian%20Version.pdf>
98. Коликова, Е. Г. Применение технологий инклюзивного образования для создания безбарьерного обучения детей с ОВЗ [Электронный ресурс]: учебно-методическое пособие по предметам естественно-математических и технологических дисциплин / Е. Г. Коликова, Н. Ю. Хафизова; под ред. Т. В. Уткиной. – Челябинск: ЧИППКРО, 2017. – 72 с.
99. URL: <https://query.prod.cms.rt.microsoft.com/cms/api/am/binary/RE4wp73>

«Білім беру объектілеріне қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптар» санитариялық қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2021 жылғы 5 тамыздағы № ҚР ДСМ-76 бұйрығы

URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100023890#z547>

5-тарау. Оқыту және өндірістік практика жағдайларына қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптар

80. Ойын және спорт алаңдарының жабдықтарын қоса алғанда, жиһаз бен жабдық білім алушылар мен тәрбиеленушілердің бойына және жасына сәйкес келеді. Спорт, ойын жабдығы жарамды күйде ұсталады.

81. Оқу жиһазын іріктеп алуды білім алушылардың бойына сәйкес жүргізеді. Оқу жиһазының өлшемдері осы Санитариялық қағидаларға 5-қосымшада көрсетілген.

82. Объектілерде оқу кабинеттері, зертханалар жұмыс үстелдерімен, арқалығы бар орындықтармен жабдықталады.

Мынадай білім алушылар мен тәрбиеленушілер:

есту, көру қабілеті бұзылған білім алушылар мен тәрбиеленушілер тақтаға жақын, алдыңғы қатардағы үстелдерге;

жиі суық тиіп ауыратын білім алушылар мен тәрбиеленушілер сыртқы қабырғадан алыс отырғызылады.

83. Оқу үй-жайларындағы жиһаз сол жақ бүйірден табиғи жарықтандыру қамтамасыз етіле отырып, орнатылады. Негізгі жарық ағынының білім алушылар мен тәрбиеленушілердің алдынан және арт жағынан түсуіне жол берілмейді.

84. Физикалық және химиялық реагенттерді пайдалана отырып, зертханалық жұмыстарды жүргізу үшін физика мен химия кабинетіндегі демонстрациялық және оқу зертханалық үстелдерге электр энергиясын жүргізу, химия кабинетінде (орталықтандырылған сумен жабдықтау болғанда) су және кәріз жүргізу көзделеді.

Химия кабинетінде сыртқа тарту шкафы жабдықталады.

85. Тәжірибелер жүргізу үшін пайдаланылатын химиялық реагенттер, қышқылдар мен сілтілер таңбаланады, жауапты адамның бақылауымен арнайы бөлінген сейфте сақталады.

86. Оқу шеберханаларында мамандандырылған верстактарда және үстелдерде жұмыс істеу кезінде өздерінің мақсатына сәйкес арқалығы жоқ көтеріліп-бұрылатын отырғыштар қолданылады.

87. Шеберханалар шуы аз жабдықпен жарақталады, шу мен діріл деңгейлері нормалау құжаттарының талаптарына сәйкес келеді.

88. Спорт залдарының жанындағы киім шешетін орындар киімге арналған шкафтармен немесе ілгіштермен және орындықтармен жабдықталады.

89. Спорттық төсеніштер мен снарядтардың жабыны (қаптамасы) ылғалды тәсілмен өңдеуге және дезинфекциялауға жол беретіндей бүтін болады.

90. Секіруге арналған шұңқырларды үгінділер қосылған таза құммен (тас, бұтақтар, жапырақтары жоқ) толтырады, секіру алдында іші қопсытылады және тегістеледі. Шұңқырлардың ағаш ернеулері жердің бетімен бір деңгейде болуы тиіс, олар брезентпен немесе резеңкемен қапталады.

Жүгіру жолдарының бетінің қатты, жақсы құрғатылатын жабыны болуы, нығыз, шаңданбайтын, атмосфералық жауын-шашынға төзімді жоғарғы қабаты болуы тиіс.

«Білім беру объектілеріне
қойылатын санитариялық-
эпидемиологиялық талаптар»
санитариялық қағидаларына
5-қосымша

Оқу жиһазының өлшемдері

№	Жиһаздың нөмірлері	Оқушылар бойының тобы (миллиметрмен)	Білім алушыға қараған үстел жиегінің еденнен биіктігі	Орындықтың алдыңғы жиегінің еденнен биіктігі
1	2	3	4	5
1	1	1000 – 1150	460	260
2	2	1150 – 1300	520	300
3	3	1300 – 1450	580	340
4	4	1450– 1600	640	380
5	5	1600 – 1750	700	420
6	6	1750-ден жоғары	760	460

«Мектепке дейінгі, орта білім беру ұйымдарын, сондай-ақ арнайы білім беру ұйымдарын жабдықтармен және жиһазбен жарақтандыру нормаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 22 қаңтардағы № 70 бұйрығы

URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013272>

Арнайы білім беру ұйымдарын жабдықтар мен және жиһазбен жабдықтау, сондай-ақ білім беру ұйымдарында ерекше білім беруді қажет ететін тұлғалардың (балалардың) білім алуы үшін арнайы жағдайлар жасау нормалары

№	Атауы	Өлшем бірлігі	Саны
	Арнайы және басқа да білім беру ұйымдарында ерекше білім берді қажет ететін балалардың білім алуы үшін арнайы жағдайлар жасауға, сондай-ақ түзету-дамыту ортасын құруға арналған жабдық		
	Көп функциялы жабдық		
3450	Жұмсақ көп функционалды жиынтық, конструкторлар	жиынтық	4
3451	Жұмсақ еденді жасауға арналған еден төсеніші	дана	4
3452	Жұмсақ еденді жасауға арналған жиналмалы төсеніш	дана	2
3453	Жууға болатын әртүрлі түсті полимерлі матамен қапталған поролоннан жасалған жұмсақ жиһаз	жиын	6
3454	дамытуға арналған әртүрлі және түрлі мөлшердегі толтырылатын терапиялық доптар	дана	6
3455	Сипау дағдыларын дамытуға арналған жұмсақ тактильді-дамытушы панель	дана	5
3456	Музыкалық аспаптар панелі	дана	1

3457	Көру қабілеті бұзылған адамдар санатына арналған тактильді-көру панелі	дана	5
3458	Тактильді- дамытушы панель	дана	3
3459	Әртүрлі конфигурациядағы жұмсақ қабырғалары мен пластикалық шарлары бар құрғақ бассейн	жиын	1
3460	Тактильді жәшік	дана	1
	Интерактивтік модульдер мен панно		
3461	Ойын түрінде танымдық функцияларды, жалпы моториканы жақсартуға арналған интерактивті сенсорлық еден модульдері	дана	1
3462	Тактильді акустикалық қабырға панелі	дана	2
3463	Дыбыс әсеріне, логиканы дамытуға, ойын терапиясына және жануарлардың дауыстарын ажыратуға арналған интерактивті дыбыстық панель	дана	2
3464	Интерактивті сенсорлық қабырға панелі	дана	2
3465	Интерактивті сенсорлық еден	жиын	1
Дидактикалық және оқыту ойындары мен оқу құралдары			
3466	Дидактикалық оқу құралы бар дамытатын ойыншық	жиынтық	6
3467	Жеке және топтық сабақтарға арналған дидактикалық модульдік кешен	жиын	1
3468	Дидактикалық еденді койын жиыны	жиын	1
3469	Монтессори-педагогика элементтері бар дидактикалық дамытушы материал	жиын	1
3470	Математикалық білім ді қалыптастыруға арналған жүйелі дидактикалық материал	жиын	5
3471	Компьютерлік түзету-дамыту ойындары мен бағдарламаларының жиынтығы	жиын	1

3472	Мультимедиялық интерактивті оқыту бағдарламалық-әдістемелік кешені (қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде)	жиын	2
Сенсорлық бөлме			
3473	Ауа-көпіршікті түтікке арналған қабырғалы акрил айналар	дана	2
3474	Жарық көзі бар айналы шар	дана	1
3475	Басқару пульті бар интерактивті ауа-көпіршікті түтік	дана	1
3476	Интерактивті ауа көпіршікті-түтікке арналған жұмсақ платформа	дана	1
3477	Қабырға, еден төсеніштері	дана	4
3478	Сымсыз технологиялары бар музыкалық орталық	дана	1
3479	Тактильді панельдер	дана	2
3480	Әр түрлі мөлшердегі түйіршіктері бар пуфик-кресло	дана	4
3481	Жиында кварц құмы бар, құм мен сурет салуға арналған жарық үстелі	жиын	1
3482	Пластикалық жартылай мөлдір шарлар мен толтырылған құрғақ бассейн	дана	1
3483	Тактильді кілемше	жиын	1
3484	Жарық көзі бар фиброоптикалық талшықтар	дана	1
3485	Фиброоптикалық кілем	дана	1
3486	Фиброоптикалық туннель	дана	1
Емдік дене шынықтыру залы			
3487	Батут	дана	1

3488	Бөрене	дана	1
3489	Медициналық таразылар	дана	1
3490	Гантельдер 0,2, 0,5, 1 килограмм	дана	3
3491	Жүруге арналған төбешік	дана	1
3492	балаларға арналған ойын жиындары, оның ішінде: тіректер, гимнастикалық таяқшалар, қорғаныс шарлары, эстафеталық таяқшалар, секіртпелер, арқандар	жиын	1
3493	Қол динамометрі	дана	1
3494	Қырлы тақта	дана	1
3495	Өрмелеуге арналған доға жиында	жиын	2
3496	Қабырғалық айна	дана	1
3497	Жаяу жүріс имитаторы	жиынтық	3
3498	Арқан	дана	1
3499	Жиынтық тағы кегльдер	жиынтық	2
3500	Сақиналақ тырғыш жиынтықта	жиынтық	2
3501	Әртүрлі өлшемді нейро-ортопедиялық оңалту комбинезоны	дана	4
3502	11 түрлі-түсті сатыдан тұратын жиын	жиын	1
3503	Текше	дана	10
3504	Ойын лабиринті	дана	1
3505	Өлшеу іштаспа	дана	1

3506	Түрлі түсті ұзынтаспа	дана	12
3507	Түрлі түсті қысқа таспа	дана	12
3508	Арқансаты	дана	1
3509	Допқа арналған манеж	дана	1
3510	Массажды білік	дана	5
3511	Массажды кілемше	дана	3
3512	Іздері бар массаж кілемшесі	дана	1
3513	Спорттық үлкен төсеніш	дана	4
3514	Спорттық кішкене төсеніш	дана	4
3515	Дыбысталған нысана	жиын	1
3516	ТҚАБ балаларға арналған «Бочча» добы (салмағы 275 грамм, шеңбері 270 миллиметр)	дана	3
3517	Көзі көрмейтіндерге арналған «Голбол» добы	дана	3
3518	Атлетикалық доп	дана	6
3519	Серпімді баусыммен бекітілген доп	дана	15
3520	Толтырылған доп	жиын	1
3521	Резеңке доп	дана	10
3522	Қозғалыс белсенділігін дамытуға арналған ойын жиынтығы	жиынтық	1
3523	Жұмсақ көп функционалды жиынтық, конструкторлар	жиын	2
3524	Жиында 20 инесі бар, допты үрлеуге арналған сорғы	дана	1

3525	Қабырғалық бактерицидті сәулелендіргіш	дана	1
3526	Балалар шеңбері	дана	5
3527	Гимнастикалық таяқша	дана	10
3528	Тренажерларға арналған еңкейтілетін панель (қол мен қол саусақтарын дайындау үшін)	дана	1
3529	Тренажерларға арналған қабырғалық панель (білек пен қол саусақтарын дайындау үшін)	дана	1
3530	Тербелмелі платформа	дана	2
3531	Шылдырмақ	дана	12
3532	Сақтандыру белдігі	дана	1
3533	«Парашют» айла бұйымы	дана	12
3534	Жаяу жүруді үйретуге арналған екі деңгейлі айла бұйым	жиынтық	1
3535	Секіртпе	дана	12
3536	Бой өлшегіш	дана	1
3537	Секундомер	дана	1
3538	Секіргіш	дана	12
3539	Гимнастикалық орындық	дана	3
3540	Көлбеу орындық	дана	2
3541	Электр жетекті бірсекциялық инезотерапияға арналған үстел	дана	1
3542	Тактильді жол	дана	1
3543	Терапевт тікбілеу	дана	10

3544	Саусақтарды дамытуға арналған «Жұму-ашу» тренажері	дана	1
3545	Қолдар мен саусақтарды дамытуға арналған тренажер (әртүрлі)	дана	1
3546	Созуға арналған тренажер	дана	3
3547	Механотерапиялық оңалту тренажері (бойы 90 -140 сантиметр)	дана	2
3548	Механотерапиялық оңалту тренажері (бойы 140 сантиметр және одан биік)	дана	2
3549	Ойын құбыры (поролоннан жасалған вестибулярный тренажер)	дана	1
3550	Әртүрлі өлшемдегі рефлекторлық-жүктемелік құрылғы	дана	2
3551	Физиодоп	дана	6
3552	Түрлі түсті жалауша	дана	12
3553	Швед қабырғасы	дана	1
3554	Ұзынбау	дана	2
3555	Қысқа бау	дана	2

Сондай-ақ логопед, психолог, арнайы педагог (дефектолог), тифлопедагог кабинеті, есту қабылдауын дамыту кабинеті (сурдопедагог кабинеті), жас балаларға арналған кабинет, әлеуметтік педагог кабинеті (қызметкер), музыка залы, ритмика кабинеті, психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияларға арналған жабдықтар мен жиһаздар, психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияларға арналған жабдықтар мен жиһаздар, диагностикалық-консультациялық көмекті ұйымдастыру, невропатолог, психиатр кабинеттерінің жабдықтары, арнайы техникалық және компенсаторлық құралдар, емдік дене шынықтыру залы, психолог кабинетінің эмоционалды-ерікті саласы бұзылған балалармен және АСД бұзылыстары бар балалармен жұмыс істеуге арналған жабдықтары мен жиһаздары (кемінде 20 шаршы метр), қысқа мерзімді болу топтары (күн сайын 3-4 сағат), есту қабілеті зақымдалған балаларға арналған мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының жабдықтары, көру қабілеті зақымдалған балаларға арналған мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының жабдықтары, мектепке дейінгі тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға арналған білім беру ұйымдары, есту қабілеті зақымдалған

балаларға арналған арнайы білім беру ұйымдарының жабдықтары мен жиһаздары, көру қабілеті зақымдалған балаларға арналған арнайы білім беру ұйымдарының жабдықтары мен жиһаздары, тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға арналған арнайы білім беру ұйымдарының жабдықтары мен жиһаздары, мүмкіндігі шектеулі балаларға білім алу үшін арнайы жағдайлар жасау үшін ұсынылатын жабдықтар мен жиһаз (қажет болған жағдайда) бойынша нормалар бар.

Педагог жоғарыда аталған оқу және ойын ресурстарын (материалдар, ұсынылатын жабдықтар мен жиһаз) пайдаланады, Қазақстан Республикасы Білім Министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығымен бекітілген (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 29031 болып тіркелген) мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарының талаптарына сәйкес қолайлы және қауіпсіз пәндік-кеңістіктік дамыту ортасын құру үшін ойын, шығармашылық, дамыту аймақтарын дербес айқындайды.

Мазмұны

Кіріспе.....	3
1 Заманауи білім беру ресурстары инклюзивті білім беруді дамытудың негізі ретінде.....	5
2 Қазақстандық мектептерде «баршаға білім беру» қағидатын іске асырудың өзекті мәселелері.....	34
3 Инклюзия жағдайында білім беру процесі үшін заманауи ресурстарды пайдалану бойынша әдістемелік ұсынымдар.....	81
Қорытынды.....	164
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	165
Қосымша.....	172

**Инклюзия жағдайында білім беру процесі үшін заманауи
ресурстарды пайдалану бойынша
әдістемелік ұсынымдар**

**Методические рекомендации
по использованию современных ресурсов для
образовательного процесса в условиях инклюзии**

Басуға 22.08.2023 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 23.

Подписано в печать 22.08.2023 г. Формат 60×84 1/16.
Бумага офсетная. Печать офсетная.
Шрифт Times New Roman. Усл. п.л. 23.